

Zondag
08 sept. 2024

En
route!

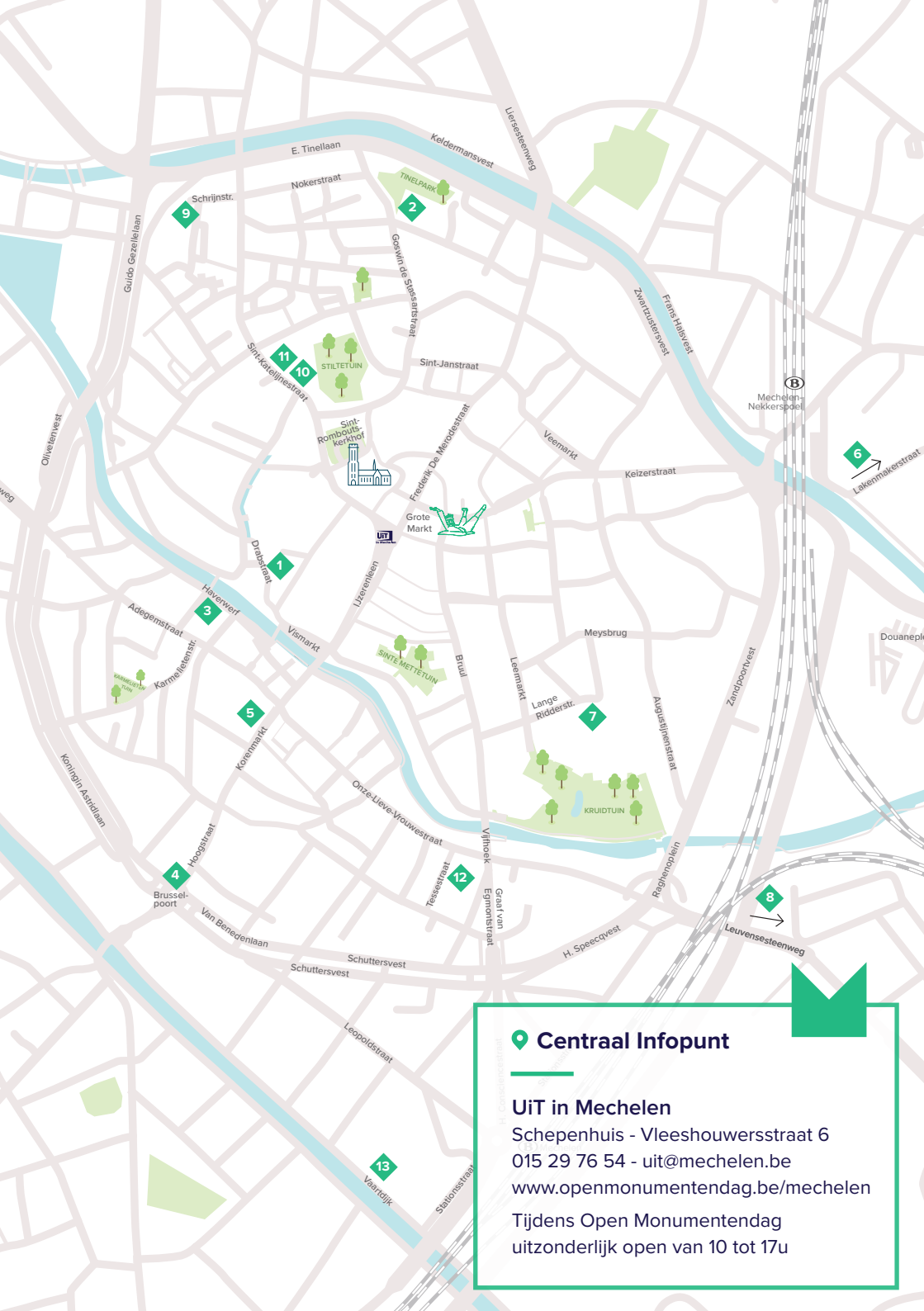
OPEN MONUMENTENDAG MECHELEN

WWW.OPENMONUMENTENDAG.BE/MECHELEN

MECHELEN

Inhoudstafel / Plattegrond	2
Voorwoord	4
1 Hooghuys / dmvA - Mahla Advocaten Drabstraat 10	8
2 Predikherenkerk Goswin de Stassartstraat 88	18
3 Sint-Jozef, De Duivels en Het Paradijs / Willemen Real Estate Haverwerf 20-22	26
4 Brusselpoort / Mechelse Kolveniersgilde - DE MAAN Hoogstraat 83	34
5 Hof van Schoofs Korenmarkt 8	46
6 Kasteelpark De Borght Lakenmakersstraat 4	58
7 Klooster Onze-Lieve-Vrouw van de Ham / Thomas More Campus Kruidtuin Lange Ridderstraat 42	64
8 Rateaufabriek - Depot Rato Leuvensesteenweg 476	76
9 Bleekweide en ateliers van Jean-Paul Laenen Schrijnstraat 25	90
10 De Witte Engel Sint-Katelijnestraat 44	100
11 De Diamant / Architecten Beeck & Hermans Sint-Katelijnestraat 46	110
12 Het Somerhuys Tessestraat 5-7	120
13 Het Zegel Vaartdijk 88-90	130
Bronverwijzingen	138
Colofon	142

Centraal Infopunt

Uit in Mechelen

Schepenhuis - Vleeshouwersstraat 6

015 29 76 54 - uit@mechelen.be

www.openmonumentendag.be/mechelen

Tijdens Open Monumentendag
uitzonderlijk open van 10 tot 17u

De Mechelse Open Monumentendag is dit jaar aan zijn 36ste editie toe. We verwelkomen je graag in een van de 23 opengestelde locaties, verspreid over de stad. Het Mechelse programma heeft dit jaar bovendien een extra feestelijk tintje, want zowel de Predikherenkerk als Depot Rato openen op zondag voor het eerst de deuren voor het grote publiek!

Feest in de stad

Onder de barokke gewelven van de zorgvuldig gerestaureerde Predikherenkerk verrees in een jaar tijd een volledig ingerichte podiumzaal met een uitschuifbare tribune, een mezzanine met zitnissen aan de kerkvensters, extra ruimte voor de collectie van de bib en zo veel meer. RADAR laat je de kerk ook echt beleven, met dans en muziek van opkomend talent. En natuurlijk kan je ook terecht in de bibliotheek in het klooster, waar het team van Het Predikheren je verwelkomt met muziek, woord, ... en veel gastvrijheid.

Ook in Depot Rato, de gloednieuwe bewaarplek van het Mechelse erfgoed, wordt er gevierd. Met de verhuis van de reuzenfamilie en de praalwagens uit de Ommegang, de grootste stukken uit de Mechelse collectie, werd Depot Rato officieel ingehuldigd. Speciaal voor Open Monumentendag zwaaien de deuren open voor het grote publiek, met een hele dag vol feestelijke evenementen en activiteiten.

Achter hoge muren

Dit jaar krijg je ook de kans om enkele goed verborgen parels te ontdekken die voor de eerste maal deelnemen. Verscholen achter de metershoge Centjesmuur creëerde de Mechelse kunstenaar Jean-Paul Laenen een artistieke oase in de vroegere bleekweide van het Groot Begijnhof. In de grote tuin met kunstwerken van zijn hand ben je de hele dag welkom. Wie reserveert voor een bezoek aan het atelier wordt via talloze maquettes, beelden en andere objecten door het mooie en diverse oeuvre van de bekende kunstenaar geleid.

Gebouwd als buitenhuis in de stad ligt ook het Somerhuys goed verborgen voor nieuwsgierige blikken. De ontdekking van het pand bij het uitruimen van de vroegere matrassenfabriek van de familie Devis leidde tot de ontwikkeling van een nieuw binnenstedelijk gebied waar restauratie, hedendaagse architectuur en stedenbouw elkaar naar een hoger niveau tillen.

Meer nieuwigheden

Net zo nieuw op het programma is het vroegere klooster van Onze-Lieve-Vrouw van de Ham, een intrigerende mix van neogotiek en jaren '40-architectuur. Waar ooit de zusters woonden en werkten vind je nu het warme en huiselijke Leercentrum van Thomas More campus Kruidtuin. Dankzij RADAR ontdek je in de vroegere kapel het werk van beeldend kunstenaar Jo Michiels.

Voor de eerste maal kan je ook terecht in De Witte Engel, een grotendeels authentieke, 16de-eeuwse woning in de Sint-Katelijnestraat. Een kleine expo met architectuurtekeningen van vroegere bewoner Gilbert Govaerts toont diens passie voor historische huizen en zijn artistiek talent. Na bijna 500 jaar staat het huis nu voor een noodzakelijke restauratie. Wie een bezoek brengt aan het eveneens 16de-eeuwse buurhuis De Diamant, dat ongeveer 10 jaar geleden door Architecten Beeck & Hermans voorbeeldig werd gerestaureerd tot het eigen kantoor, kan meteen ondervinden hoe de toekomst van de Witte Engel er uit zou kunnen zien.

Uitzonderlijk te bezoeken

Deze Open Monumentendag biedt je ook de kans om enkele plekken te bezoeken die maar zelden toegankelijk zijn. Het Mechelse architectenbureau dmvA verhuisde enkele maanden geleden naar een grotere locatie, waardoor je nu de unieke kans krijgt om hun vorige werkplek op de prachtig gerestaureerde stapelzolder van Het Hooghuis in de Drabstraat te bezoeken. Aansluitend laat advocatenkantoor Mahla je op het gelijkvloers kennismaken met de boeiende dialoog tussen historische en hedendaagse architectuur die de kern vormde van de restauratie in 2009-2013.

Het ensemble van Sint-Jozef, De Duivels en Het Paradijs aan de Haverwerf is ongetwijfeld de meest iconische en gefotografeerde gevelrij van Mechelen. Maar nam je ook al eens een kijkje in het interieur? Tijdens deze Open Monumentendag krijg je daartoe alvast de kans.

Restauratie en herbestemming

Tijdens de Open Monumentendag van 2022 kon u voor het eerst sinds lang terecht in Het Zegel aan de Vaardijk, dat toen net was opgeschoond om de restauratie aan te vatten. De herbestemming tot kantoren zit momenteel in de eindfase. Vooraleer de nieuwe gebruikers zich hier vestigen, kan u nog een keer vrij komen rondkijken in dit imposante gebouw.

Eind 2023 kreeg het ruim vier hectare grote kasteeldomein De Borght een nieuwe eigenaar. Die sloot een overeenkomst met de stad Mechelen om een groot deel van het park in te richten als een toekomstgericht bos dat toegankelijk moet zijn voor alle Mechelaars. Tot die tijd kan u af en toe al eens een blik komen werpen in dit prachtige stuk natuur vlak bij de stad, bijvoorbeeld tijdens de Open Monumentendag.

Schutters in de stad

De Brusselpoort is de enige getuige van de tweede stadsomwalling (1264-1268) en één van de zeldzame middeleeuwse stadspoorten in Vlaanderen. Na enkele eeuwen onderbreking keren de Mechelse Kolveniers terug naar de poort waar ze ooit de wacht optrokken. Ze worden er verwelkomd door de zowat 3000 figuren en objecten die de kern vormen van de maak-leerplek van theater DE MAAN in deze eeuwenoude stadspoort.

Even verderop kan je terecht in een al even monumentaal gebouw met een schuttersverleden. In haar zoektocht naar een nieuw onderkomen liet de gilde van de Oude Kruisboog in 1604 haar oog vallen op het Hof van Schoofs, dat met haar rijzige huistoren en imposante gevel nog steeds de Korenmarkt domineert.

Ook andere trotse monumenteneigenaars, zoals Kazerne Dossin, de booteigenaars van de VVBHV, de beheerders van de Stedelijke Begraafplaats, Museum Hof van Busleyden, Lumière Mechelen, Emmaüs, ViaVia Joker Reiscafé en Martin's Patershof grijpen de Open Monumentendag aan om je welkom te heten.

Erfgoed beleven

Vele vrijwilligers, stadsgidsen, muzikanten en performers maken de Open Monumentendag tot een echte beleving. Die is ook gegarandeerd met de nieuwe luisterwandeling 'Als muren konden praten' van Visit Mechelen. Met een luisterhoorn trek je de stad om onderweg te luistervinken in het Mechelen van 1473. Ook op de Sint-Romboutstoren kan je terecht voor een nieuwe sensatie: in de Askelder komt een Bourgondisch schouwspel uit 1516 voor je ogen tot leven en op de Skywalk geven virtual reality-kijkers je een overzicht van de eeuwenoude torens, stadspaleizen en monumenten in Mechelen.

Alvast een fijne dag in Mechelen gewenst!

01

HET HOOGHUYS
Mahla Advocaten/dmvA

Van vele markten thuis

Water speelde een belangrijke rol in de economische opgang van Mechelen vanaf de 13de eeuw. De ligging aan de Dijle leende zich goed voor de handel over water. Zo kon het Mechels laken op de markten van Frankrijk, Engeland en zelfs Rusland verkocht worden. In 1259 verwierf Mechelen bovendien de stapelrechten voor vis, zout en haver waardoor langs de Dijle onder andere de Vismarkt, de Zoutwerf en de Haverwerf ontstonden, die de plaatselijke handelsactiviteit bevorderden.

Het Hooghuis nabij de brug over de Nieuwe Melaan op het primitief kadastraal plan van circa 1824.

Ook de talrijke stadsgrachten of vlieten speelden een belangrijke rol in het handelsverkeer over water. Langs die (vroegere) vlieten treffen we ook nu nog heel wat panden aan waar destijds handelswaar werd opgeslagen. Een mooi voorbeeld is Het Hooghuis aan de Drabstraat, dat uitstekend gelegen was aan de Nieuwe Melaan. Deze in 2007 deels heropende vliet, die van de Dijle naar de Oude Melaan stroomde, stond in vlotte verbinding met de kaaien en de handelsplaatsen langs de rivier. Langs de zeer grote tuin, die tot in de Begijnenstraat doorliep, was bovendien ook het commercieel stadscentrum met de Grote Markt goed bereikbaar.

Het Hooghuys

Er is nog weinig geweten over de ontstaansgeschiedenis van Het Hooghuys. De aanwezigheid van Doornikse kalksteen in delen van het pand wijzen op een zeer oude, mogelijk 13de-eeuwse kern. Dat het terrein in de Drabstraat rond de 13de eeuw bouwrijp werd gemaakt, blijkt uit de ophoging van de moederbodem met twee dikke pakketten leem, die tijdens archeologisch onderzoek aan het licht kwamen.

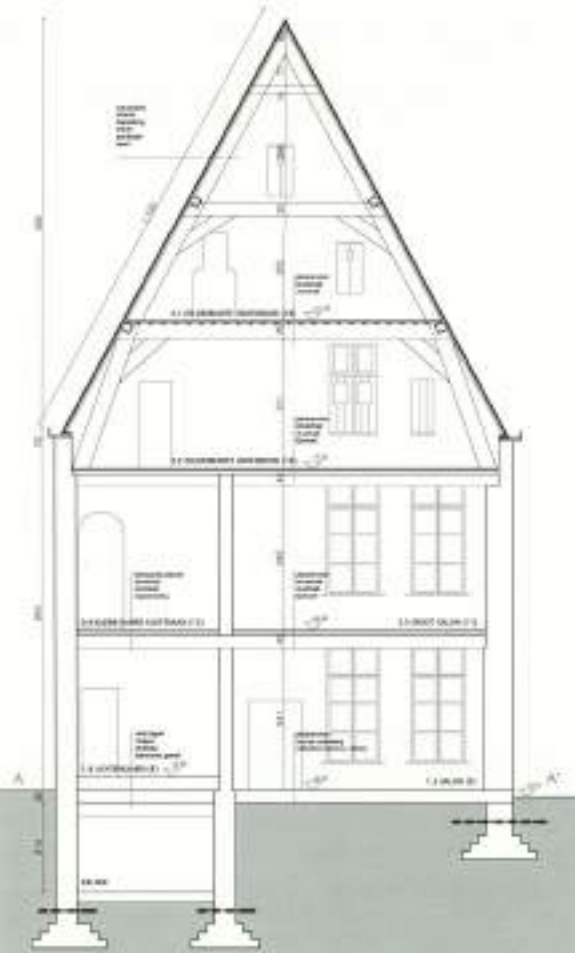
Op basis van de bestaande elementen kan verondersteld worden dat het huidige hoofdgebouw in de 16de eeuw tot stand kwam. In die richting wijzen onder meer de opbouw van het hoofdvolume in bak- en zandsteen, de trapgevel aan de achterzijde, de zware moerbalken en de houten dakkap. Vermoedelijk werd nog tijdens de 16de eeuw of in de loop van de 17de eeuw een smalle achterkamer met een verdieping gebouwd tegen de achtergevel.

Een imposante zolder

Behalve de zware moerbalken die de vloeren schragen, getuigt vooral de prachtige houten dakkap van de vermoedelijk 16de-eeuwse bouwfase. De dakconstructie, die typologisch de overgang maakt van een sporenkap naar een spant met gestapelde schaargebinten, omvatte een dubbele vlieringzolder om zo veel mogelijk opslagruimte te verkrijgen. Sporen van een zoldertrap ontbreken; waarschijnlijk was er alleen een zolderluik met een trappladder, zodat de vloeroppervlakte maximaal benut kon worden. Dankzij het houten laadrad in de daknok - dat uitzonderlijk behouden bleef - konden de goederen via een hijsbalk in de geveltop naar boven getakeld worden.

Nieuwe tijden, nieuwe inrichting

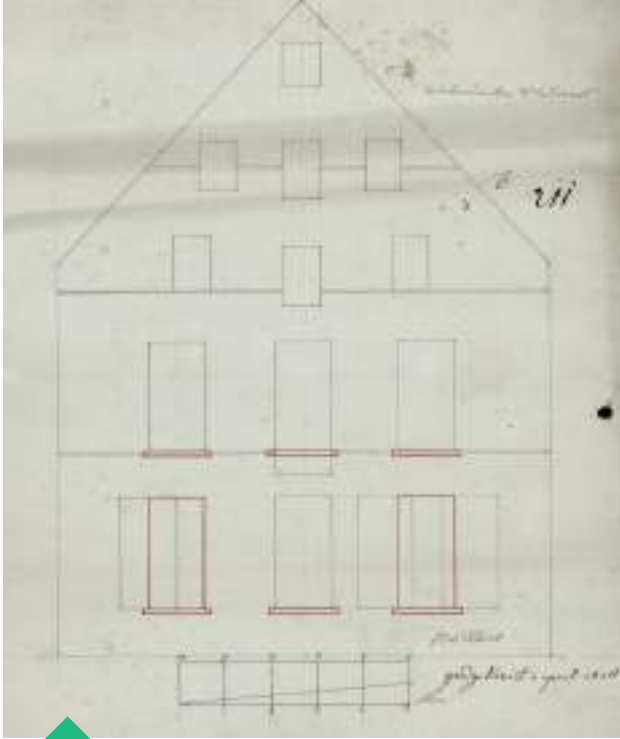
Bij het opstellen van de Mechelse wijkboeken rond 1647 was het pand in handen van jonkheer Christiaan Van Lathem, heer van Legies en communemeester van Mechelen.

Op deze door dmvA opgestelde snede van Het Hooghuis is de historische dakstructuur duidelijk weergegeven. Via het laadrad in de top konden goederen tot op de beide vlieringzolders of tussenniveaus getakeld worden.

Documenten uit die tijd omschrijven het als een “groot en schoon huis met grond en toebehoorten” waarvan de tuin via een grote poort uitgaf in de Begijnenstraat. Zoals vaak bij huizen van vooraanstaande burgers werd er geen huisnaam opgegeven; de benaming Hooghuis duikt pas op in 1762.

In de loop van de 17de eeuw werd het huis verder verfraaid. Toen koopman Nicolaus De Spinel het in 1719 aankocht, werd er melding gemaakt van een “schoon, groot en welgelegen huis bestaande uit diverse appartementen en kwartieren met hun galerijen, stallen, hof en grote poort in de Begijnenstraat”. De familie De Spinel hield Het Hooghuis bijna 100 jaar in haar bezit. Nog tot in 1810 baatte ze er een handel in kant uit. Kort nadien verkocht ze het pand aan Julius De Raedt, ook een handelaar in kant.

In 1828 liet de heer De Raedt de voorgevel van Het Hooghuis verbouwen. Die bevatte geen voordeur; de toegang van het huis bevond zich in de rechterzijgevel.

De familie De Raedt

Julius De Raedt ging meteen aan het werk om Het Hooghuis in te richten naar zijn wensen. In 1828 diende hij een aanvraag in om de voorgevel te verbouwen. Het bijgevoegde plan (zie afbeelding hierboven) toont onder andere dat het aantal vensteropeningen op de gelijkvloerse verdieping teruggebracht werd tot drie, met een meer evenwichtige voorgevel als resultaat. De nog aanwezige interieurelementen in empirestijl wijzen op aanpassingen, vermoedelijk tezelfdertijd uitgevoerd.

De bestaande kamerindeling dateert waarschijnlijk uit deze bouwfase. Op de benedenverdieping kwam de nadruk te liggen op de vestibule en het trappenhuis, met een prachtige, houten empiretrap als orgelpunt. Deze nieuwe trap en de naastgelegen diensttrap werden verlicht door twee nieuwe ramen in de zijgevel, met de typische rondboogvorm van het empire.

Rond dit centrale gedeelte werden de salons geschikt. Alleen in het gelijkvloerse vertrek van het achterhuis zijn nog delen van deze aankleding in empirestijl bewaard, zoals een stucplafond met een verdiepte rozet.

In de tweede helft van de 19de eeuw oordeelde de familie De Raedt dat Het Hooghuys aan een nieuwe verbouwing toe was. Rond 1851 kreeg het achterhuis er vier traveeën en een verdieping bij. In 1867 maakte het pand deel uit van een boedelverdeling tussen de erfgenamen De Raedt. Waarschijnlijk kort daarna werden verscheidene vertrekken heraangetrokken in een eclectische stijl. Zo kreeg het gelijkvloerse salon aan de straatzijde een stucplafond en een schouw in neorococostijl.

100 jaar Zusters van Onze-Lieve-Vrouw van Barmhartigheid

Na het overlijden van Maria Pansius-De Raedt in 1891 verkochten haar erfgenamen Het Hooghuys aan de Zusters van Onze-Lieve-Vrouw van Barmhartigheid. Deze religieuze gemeenschap was ontstaan uit de gelijknamige congregatie die kanunnik Victor Scheppers in 1839 had opgericht om de arbeidersjeugd te onderwijzen en zieken en gevangenen bij te staan. In 1844 hadden de zusters hun intrek genomen in het oude klooster van de Broeders van Onze-Lieve-Vrouw van Barmhartigheid in de Begijnenstraat, dat ze verder uitbreidden door de aankoop van belendende panden in de Begijnenstraat en de Drabstraat.

Kort nadat de zusters Het Hooghuys verworven hadden, integreerden ze de toegangspoort in een nieuwbouw. Rond deze periode werd ook het interieur aangepakt. De hal en het trappenhuis kregen een doorlopende plint van geschilderd wit marmer met een grijsblauwe inslag; en in de meeste salons kwamen schouwen met eenvoudige marmeren mantels die geschikt waren voor verwarming met kachels.

De Nieuwe Melaan uit het zicht

De periode rond de wisseling naar de 20ste eeuw markeerde ook een belangrijke fase in de Mechelse stadsontwikkeling. Tot op dat moment werd het laaggelegen deel van de stad bij hoogtij nog regelmatig getroffen door waterellende. Het Mechelse stadsbestuur liet daarom tussen 1893 en 1912 grootscheepse waterwerken uitvoeren. Eén daarvan was het overwelven, en in sommige gevallen het dempen, van de vlietjes. Deze stadsgrachten hadden al lang hun transportfunctie verloren en waren geworden tot open riolen, die een bedreiging vormden voor de openbare gezondheid. Omstreeks 1912 werd ook de Nieuwe Melaan overwelfd, waardoor er vlak voor Het Hooghuys een pleintje ontstond.

De Mechelse kunstenaar Alfred Ost vereeuwigde met deze prent de Nieuwe Melaan en de Melaanbrug net voor ze circa 1912 uit het straatbeeld verdwenen. Op de achtergrond prijkt de bakstenen façade van Het Hooghuys.

Kort na de overwelving van de Nieuwe Melaan, gaven de zusters de straatgevels aan de Drabstraat een cementbepleistering, wat de eenheid ten goede kwam. Doorheen de jaren werd Het Hooghuys opgenomen in de activiteiten van de zusters. Rond de jaren 1970 namen ze delen van het gebouw in gebruik als lagere school. Hoewel de ruimteverdeling grotendeels behouden bleef, tastte de inbreng van nieuwe wanden, vloeren en plafonds de vroegere interieuraankleding aan. Om een verdere afbrokkeling van de historische en architecturale waarden van het gebouw tegen te gaan, werd Het Hooghuys in 1978 beschermd als monument.

Rond 1985 kwam het klooster leeg te staan, tot het in 2008 in twee afzonderlijke delen verkocht werd. De neogotische kloostervleugel in de Begijnenstraat werd vervolgens gerenoveerd tot woongelegenheden. De historische kern van het kloostergedeelte aan de Drabstraat, bekend als huis 't Sweert, werd gerestaureerd. De aanpalende, minder waardevolle 19de-eeuwse delen ruimden plaats voor nieuwe invullingen naar ontwerp van het Mechelse architectenbureau dmvA.

Wonen en werken in Het Hooghuis

dmvA tekende ook voor de restauratie van Het Hooghuis. Meer zelfs, samen met advocatenkantoor Mahla kocht dmvA Het Hooghuis om er hun beider kantoren in onder te brengen, in combinatie met twee woongelegenheden.

De restauratie was allerm minst een evidente opdracht: de jarenlange leegstand en de talrijke historische elementen maakten het inbrengen van de nieuwe functies tot een evenwichtsoefening. De architecten slaagden er toch in om het bouwprogramma in te passen in de bestaande volumes en om een verrijkende dialoog tussen oud en nieuw te realiseren.

De kantoorruimten voor de vrije beroepen vonden onderdak in het hoofdgebouw, met een kleine uitloper op de benedenverdieping van de achterbouw, zodat ze gemakkelijk bereikbaar zijn vanuit de Drabstraat. Mahla nam de gelijkvloerse en de eerste verdieping in, dmvA de zolder. De verdiepingen van het achterhuis werden ingevuld met twee appartementen, die optimaal genieten van de gunstige oriëntering en van het zicht op het binnengebied.

Bij de inrichting van de vertrekken werd gestreefd naar een maximaal behoud van de bestaande, goeddeels 19de-eeuwse aankleding. Bepaalde onderdelen werden zelfs gereconstrueerd, zoals het gedeelte van de empiretrap tussen de gelijkvloerse en de eerste verdieping. Door het steile dak volgens het Sarking-principe langs de buitenzijde te isoleren, kon de imposante 16de-eeuwse dakstructuur zichtbaar blijven. Samen met het behouden takelrad en het opnieuw ingebrachte tussenniveau biedt het houten dakgebinte een absolute meerwaarde aan de prachtige zolder.

De aanleg van de binnentuin maakte deel uit van het concept dat de landschapsarchitecten van Ars Horti uittekenden voor het hele binnengebied van het vroegere klooster. Dat idee ging uit van een rustgevende, gemeenschappelijke binnentuin met maximale ruimte- en groenbeleving in een monumentaal kader. De private buitenruimten bij de gelijkvloerse verdiepingen werden niet fysiek afgebakend, maar werden geïntegreerd in het perifeer padenstelsel.

Het parelwit van de betonverharding verwijst naar de witte kaleilaag van Het Hooghuys en 't Sweert en naar het baksteenparament van de nieuwbouwdelen. Het geeft bovendien een levendige toon aan het groen en het rode metselwerk van het neogotische klooster en vergroot ook de lichtreflectie. Hoge, met groen begroeide stalen profielen geven schaal aan het binnengebied, vergroten de groenbeleving en reduceren grotendeels de rechtstreekse inblik tussen de appartementen onderling.

Eerder dit jaar verhuisde dmva naar een grotere locatie op de hoek van de Sint-Katelijnestraat en de Oude Beggaardenstraat. De zolder en de achterliggende woonruimten wachten nu op een nieuwe bestemming.

Tekst: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Vergaderzaal met 19de-eeuws stucplafond op de gelijkvloerse verdieping.

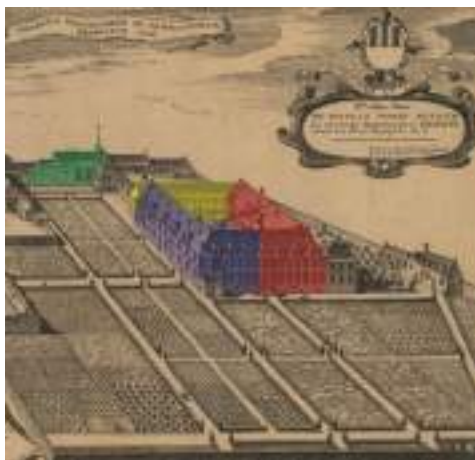
02

PREDIKHERENKERK

Een meer uitgebreide versie van de historiek en de herbestemming van het klooster is te vinden in de brochure van 2019 op www.mechelen.be/open-monumentendag-2019-brochure.

Bossche predikheren in Mechelen

Nadat protestantse troepen in 1629 's-Hertogenbosch hadden ingenomen, vertrokken de Bossche predikheren op een lange zwerftocht die hen uiteindelijk in 1651 in Mechelen bracht. Gedurende bijna 80 jaar (1657-1735) bouwden ze hier in fasen aan hun nieuwe onderkomen in een sobere bak- en zandsteenarchitectuur. Pas in 1720-1735 kwam er een nieuwe kerk, mogelijk naar ontwerp van de Mechelse predikheer Philippus Meulemans (*1742). Het bovendeel van de voorgevel werd echter nooit voltooid.

Deze pentekening van Jacobus Harrewijn toont het klooster in 1716. Op de hoek met de Jodenstraat bevond zich de voorlopige kerk (groen). Vooraan het klooster met de vleugels uit de eerste (1657-1661/paars), tweede (1681-1684/rood) en derde (1686-1689/geel) bouwfase.

Stapsgewijs verval (1809-1975/1976-2010)

In 1796 legde de Franse bezetter beslag op het complex. In 1809 richtten de Franse militairen het klooster in als hospitaal; de kerk werd omgevormd tot een artilleriesmagazijn. Deze aanpassingen toonden weinig respect voor het historische karakter. Zo werden in de kerk twee tussenniveaus aangebracht voor het artilleriesmagazijn. Beide functies bleven ook na de Belgische onafhankelijkheid bestaan.

Het belang van het Mechelse hospitaal nam echter af vanaf 1900 en het vroegere klooster werd een kazerne, en na de Tweede Wereldoorlog een opleidingscentrum. De kerk bleef een artilleriemagazijn, maar in 1946 vernielde een brand het dak, waarna de tussenniveaus verdwenen. De kerk kreeg een nieuw, stomper dak met metalen spanten maar bleef leegstaan. Nadat de militairen in 1975 de site verlaten hadden, raakte ook het klooster in onbruik en in verval. Die situatie bleef bestaan tot in 2010, ondanks een bescherming als monument in 1982.

Deze ingekleurde pentekening van de Mechelse kunstenaar Jan-Baptist De Noter (1786-1855) geeft een idee van het interieur van de predikherenkerk rond 1790.

Een ‘zachte’ en doordachte herbestemming van het klooster

Via de wedstrijdprocedure Open Oproep van de Vlaamse Bouwmeester stelde het Mechelse stadsbestuur in 2010 KSA | Hildundk Architecten bv aan om het klooster in te richten als bibliotheek. Hun ‘zachte’ restauratieconcept met oog voor de vele ‘verhaallijnen’ van het gebouw liet zoveel mogelijk sporen van de lange bouwgeschiedenis zichtbaar en interpreteerde ze als een architecturale en een educatieve meerwaarde.

De restauratie van het kloostergedeelte startte in 2015 en verliep in drie fasen, die elkaar vrij snel opvolgden dankzij een meerjarige subsidiëringsovereenkomst met de Vlaamse overheid. De werken werden begeleid door het ontwerpteam THV Predikheren (Korteknie Stuhlmacher Architecten, Callebaut-architecten en Bureau Bouwtechniek nv). Tijdens het feestweekend ‘Het Predikheren opent’ op 31 augustus - 1 september 2019 zwaaiden de deuren van de nieuwe bibliotheek officieel open.

De 19de-eeuwse tussenniveaus in de midden- en zijbeuken van de kerk verdwenen na een brand in 1946. De sporen op de wanden en de zuilen geven aan op welke hoogte die zich voordien bevonden.

Een doorgezet restauratieconcept

Meteen na de ingebruikname van het klooster werd er voortgewerkt aan het restauratiedossier voor de kerk. Ook hier kozen de ontwerpers voor een zachte aanpak die de verschillende lagen van de geschiedenis zichtbaar laat.

De slechte staat van de kerk maakte een dossier in twee delen noodzakelijk. In een eerste fase werden de gevels en de daken gerestaureerd en werd ook de interieurrestauratie uitgevoerd. De tweede fase betrof de interieurinrichting en het aanbrengen van de nodige technieken. In december 2020 startte aannemer Monument Vandekerckhove met de restauratie van het exterieur; in 2021 vatte hij ook de restauratie van het interieur aan. De inrichting van het gerestaureerde interieur startte in 2023.

De buitenrestauratie van de kerk

De gevels in bak- en zandsteen werden eerst gereinigd en daarna grondig geïnspecteerd. Het baksteenmetselwerk bleef zoveel mogelijk behouden; alleen waar nodig werd het hersteld met recuperatiebaksteen of plaatselijk aangevuld met nieuwe baksteen. Ook de verweerde natuursteen bleef maximaal behouden; alleen sterk aangetaste delen werden om technische redenen vervangen. In een volgende fase werden de gevelvlakken opnieuw gevoegd. De grote kerkvensters kregen nieuw stalen en houten schrijnwerk met isolerende beglazing.

De houten gebinten van de zijbeuken en de stalen dakconstructie van de middenbeuk werden hersteld, waarna de daken een isolatie kregen. De daken van de zijbeuken kregen een bekleding met natuurleien. Het hoofddak boven het schip werd bedekt met aluminiumplaten met geïntegreerde fotovoltaïsche modules voor de energieproductie.

Het kerkinterieur: restauratie en herbestemming

Ook in het kerkinterieur kozen de ontwerpers voor een gelaagde restauratievisie. De kerk - nog steeds een indrukwekkende ruimte - dankt haar charme niet alleen aan de goede verhoudingen en restanten van de oorspronkelijke inrichting, maar ook aan de vele verbouwingssporen. Om die reden werd bijvoorbeeld wat er nog rest van het pleisterwerk van de barokke zeilgewelven in de middenbeuk zorgvuldig gerestaureerd, maar kwamen er geen aanvullingen.

Restaurateurs herstellen de barokke stucplafonds van de middenbeuk.
© Callebaut Architecten

Nog tijdens de restauratie werd er al druk gewerkt aan het dossier voor de herinrichting van de kerk als een culturele hub, die een uitbreiding van de bibliotheekfuncties laat samengaan met een culturele invulling. Voor dit project kon het stadsbestuur een beroep doen op Vlaamse 'Investeringsubsidies voor culturele infrastructuur met bovenlokaal belang'. Het dossier voor de herbestemming werd in het najaar van 2022 afgerond en vervolgens aanbesteed. Nadat in het voorjaar van 2023 de binnen- en buitenrestauratie van de Predikherenkerk zo goed als voltooid was, kon de inrichting dan ook meteen uit de startblokken schieten.

Bij de bouw van de kerk in de 17de eeuw werd een rondlopende metalen ringband aangebracht die nog altijd voor extra stabiliteit zorgt. Hier loopt deze versteviging door achter de dichtgemetselde oculus. foto 1

Alleen waar nodig werd de verweerde baksteen en natuursteen vervangen (blauwe markering). foto 2

Graven in de kerk

Voor de aanleg van een aantal technische leidingen bleek het noodzakelijk om een deel van de ondergrond uit te graven. Gezien het historische belang van de kerk, ging dit gepaard met een archeologisch onderzoek. In juni 2023 startten archeologen Griet Beldé en Jasper van Rensberghen van aannemer Monument Vandekerckhove en student Wodan Van den Bruel met de archeologische opgraving in de Predikherenkerk. Voordat het team effectief kon graven, werd de kasseivloer verwijderd en werd met een mini-graver tot 40 cm grond afgegraven.

Tijdens de opgraving stootten de archeologen op heel wat bouwkundige structuren. De meest in het oog springende elementen waren een reeks vrijwel vierkante funderingen centraal in de middenbeuk - daarop steunden vermoedelijk de twee in de Franse periode aangebrachte verdiepingen - en de funderingen van het vroegere hoofdaltaar in het koor en van de twee zijaltaren in de zijbeuken.

De archeologen ontdekten ook zes kistbegravingen. Daarvan bevonden er zich drie in een zone vóór het koor die uitgegraven moest worden om ruimte te maken voor nutsleidingen. De aangetroffen skeletten waren maar matig bewaard. Rond het middel van één van hen werden resten van een leren riem gevonden, mogelijk een restant van religieuze kledij. Voor het overige trof het team vrij veel aardewerk aan, grosso modo afkomstig uit de periode van de late middeleeuwen tot de 18de eeuw. Op de vondstenlijst prijken onder meer ook dierlijke botten, metalen nagels en enkele kleinoden zoals een lakzegel met een kroontje.

De archeologen troffen in de middenbeuk restanten van funderingen aan. Vermoedelijk steunden hierop de twee houten tussenverdiepingen uit de Franse periode.

Beelden van de kerk als culturele hub. © KSA Architecten

Een nieuwe cultuurplek

Meteen na de archeologische opgraving in september 2023 kon de kerk - letterlijk - van de grond af aangekleed worden. De inrichting bleef sober en beperkt om de schoonheid van de ruimte te behouden. Waar nieuwe elementen nodig waren, werden die opgevat als een extra laag in het historische interieur.

De kerk is toegankelijk via een sas dat uitgeeft op de centrale open ruimte in de middenbeuk. Daar bevindt zich ook de uittrekbare tribune, die afloopt in de richting van het podium vóór het koor. Het koor zelf is ingericht als backstage.

In de zijbeuk aan de Jodenstraat is er plaats voor sanitair en voor technische lokalen. De zijbeuk aan de kloosterzijde doet voornamelijk dienst als boekenmagazijn. Bovenop de ruimten in de zijbeuken is er een U-vormige, multifunctionele mezzanine, met een toonplek voor kunstenaars en ruimte voor open boekenrekken van de bibliotheek. Een leuk detail zijn de zitplekken in de grote kerkvensters die uitgeven op de Jodenstraat.

De toegangen vanuit de bibliotheek in het klooster naar het gelijkvloers van de kerk kunnen afgesloten worden, zodat de kerk ook als een zelfstandig geheel kan functioneren. De inrichting tot cultuurplek maakt dat er ook heel wat aandacht ging naar technische vereisten zoals akoestiek, zonnewering/verduistering, theatertechniek en toegangscontrole.

Tijdens het weekend van 6 september zwaaien de deuren van de Predikherenkerk voor het eerst open voor het grote publiek. Van harte welkom!

Tekst: Eveline De haes en Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

A diamond-shaped graphic overlay is centered on the page. The background shows a row of colorful Dutch buildings along a canal. The buildings are in shades of red, green, and blue, with ornate facades and gables. A stone bridge with a railing is visible in the foreground, and the water of the canal is at the bottom. The sky is a clear, bright blue.

03

**SINT-JOZEF, DE DUIVELS
EN HET PARADIJS**

Willemen Real Estate

Haverwerf 20-22

Binnen het bestek van deze bijdrage is het moeilijk om een volledig beeld te geven van de historiek en de evolutie van deze drie monumenten. We halen hier alleen de voornaamste feiten aan.

Drie op een rij

In het oude stadscentrum van Mechelen, binnen het gebied van de eerste stadsomwalling, spiegelen drie aan elkaar palende huizen langs de Haverwerf zich in het water van de Dijle: Sint-Jozef, De Duivels en Het Paradijs. Met hun rijke verscheidenheid in architectuurstijl en bouwwijze zijn ze representatief voor de ontwikkeling van de Mechelse woonhuisbouw in de 16de en de 17de eeuw.

In de jaren 1980 zag Electrabel de kans om de drie panden te verwerven en ze in gebruik te nemen als kantoren. Ongeveer 10 jaar later liet de firma de drie gevels gezamenlijk restaureren volgens plannen van ontwerper G. Derks, architect K. Rottiers (Electrabel) en kunsthistoricus Guido Jan Bral. Deze ingrijpende restauratie, met onder meer een verregaande reconstructie van de geveltop van Het Paradijs en het polychroom afwerken van de drie gevels, bepaalt in belangrijke mate het uitzicht van de panden.

Deze 19de-eeuwse pentekening, mogelijk toe te schrijven aan Jan Schoeffer (1804-1877), toont de in 1886 afgebroken tredradkraan vlakbij Sint-Jozef, De Duivels en Het Paradijs.

Een zwerige barokfaçade: huis Sint-Jozef

De fraaie barokgevel van Sint-Jozef ligt aan de linkerzijde van het ensemble. De barokke vormtaal manifesteert zich duidelijk in de korfbogen en de zwerige voluten van de façade. In het middelste boogveld van de gelijkvloerse verdieping is nog een origineel houten paneel uit de 17de eeuw ingewerkt met de buste van Sint-Jozef en Jezus, aan weerskanten omgeven door een banderol met de huisnaam. Een cartouche in de geveltop vermeldt het jaartal '1669'. Toch kan Sint-Jozef van de drie gevels het minste aanspraak maken op historische authenticiteit.

Een andere kijk op restauratie

Op initiatief van de stad Mechelen vond in 1904 een reconstruerende 'restauratie' van het huis Sint-Jozef plaats, waarvoor het stadsbestuur ook een premie verleende. Volgens de toenmalige opvattingen rond monumentenzorg werd - naar verluidt - het volledige huis gesloopt. Enkel de voorgevel werd systematisch ontmanteld en heropgebouwd. Wie foto's van vóór 1904 vergelijkt met nu zal merken dat niet alle details even nauwkeurig werden gereconstrueerd.

Deze foto, die deel uitmaakt van een in 1904 geschonken reeks opnames van Mechelse stadsgezichten en monumenten, toont de voorgevel van Sint-Jozef kort voor de heropbouw in het kader van de 'restauratie'.

Tijdens de restauratie in de jaren 1990 moest opnieuw heel wat natuursteen vervangen worden. Omdat het contrast tussen de nieuwe delen en de behouden natuursteen te groot bleek, werd de voorgevel geschilderd. Op de in 1904 gereconstrueerde voorgevel waren geen sporen van vroegere polychromie meer aanwezig. Maar in de 17de eeuw was het de gewoonte om het baksteenmetselwerk dun te bepleisteren en rood te schilderen, in combinatie met een witte afwerklaag op de natuursteen, en daarom werd voor een dergelijke afwerking gekozen.

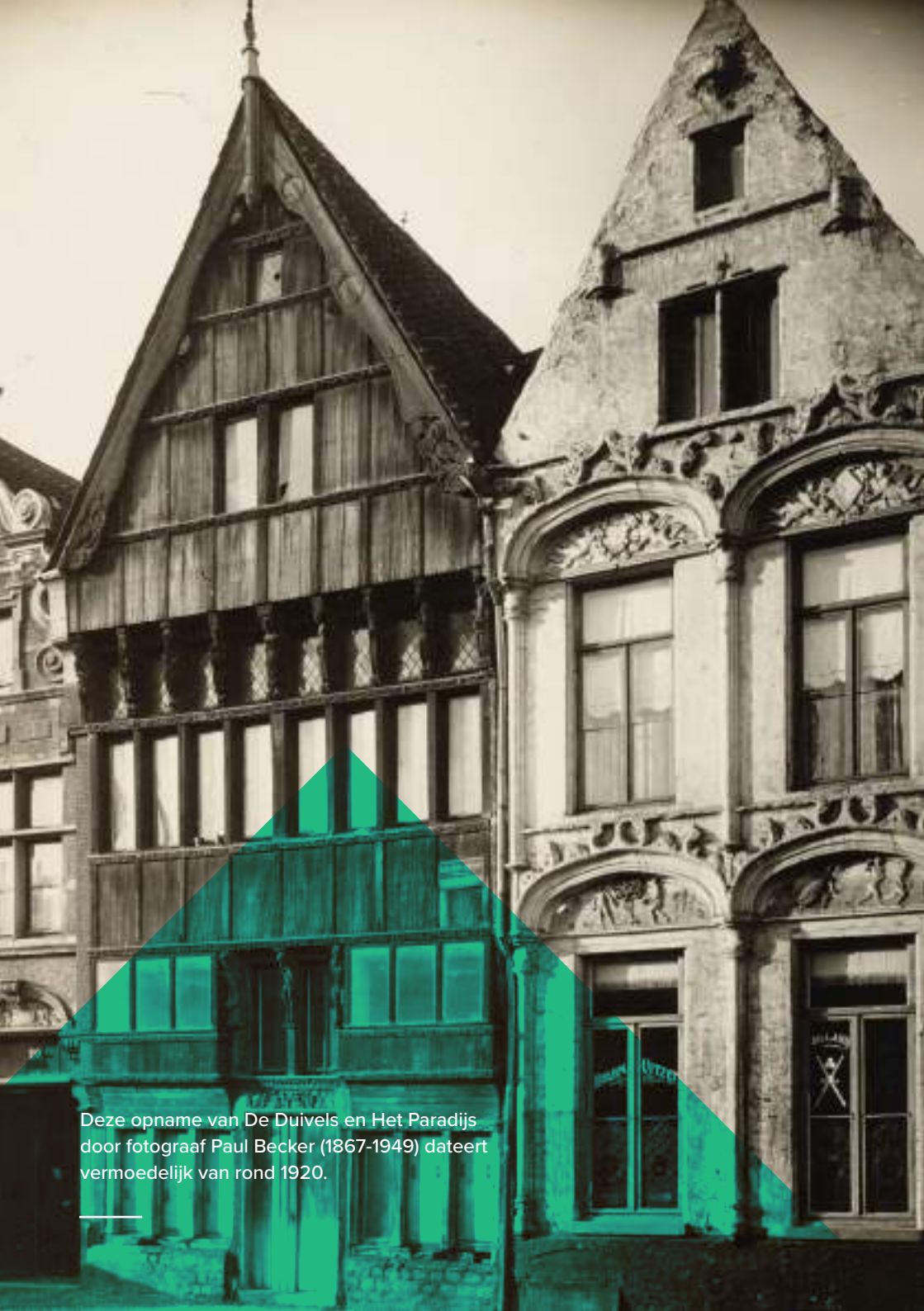

Geveltekening + detail van Sint-Jozef uit 1957.

Een gotische houtconstructie met renaissancecistische decoraties: De Duivels

Het huis De Duivels is het middelste van het ensemble en mag gelden als een van de mooiste voorbeelden van een gotische houtconstructie met vroeg-renaissance-inslag. Over de ontstaansgeschiedenis tasten we nog in het duister. De voorgevel wordt doorgaans in het tweede kwart van de 16de eeuw gesitueerd; volgens onderzoeker Johan Grootaers omstreeks 1545-1550.

De Duivels is een mooi voorbeeld van een 'driekwarthuis', waarvan alleen de voorgevel in hout uitgevoerd werd. De achtergevel is van baksteen, net als de vooruitspringende zijgevels die de overkraging, hét kenmerk van houtbouw in de stad, boven de gelijkvloerse en de eerste verdieping volgen.

Deze opname van De Duivels en Het Paradijs door fotograaf Paul Becker (1867-1949) dateert vermoedelijk van rond 1920.

Vooral het rijke renaissancistische snijwerk onderscheidt deze unieke houten gevel van andere bewaarde voorbeelden. De horizontale lijsten vertonen ornamenten zoals vruchtensnoeren, bladmaskers en dolfijnkoppen. In het deurpaneel, met een afbeelding van de Parabel van de Verloren Zoon, ligt de essentie van de symboliek van de gevel verrat: wie losbandig leeft staat geen hoop te wachten, hoeveel berouw hij ook toont. De drie grijnzende saterfiguren boven de deur, symbool van het duivelse aspect, verdrongen door de jaren heen de huisnaam Verloren Zoon ten voordele van De Duivels.

Gered en gerestaureerd

Na een afgewezen slooopaanvraag in 1886 werd de voorgevel van De Duivels het jaar daarop gerestaureerd met een premie van het Mechelse stadsbestuur. De beplanking en de erkers werden toen volledig vervangen. Het oorspronkelijk beeldhouwwerk bleef gelukkig bewaard, weliswaar ontdaan van alle beschermende verflagen. Een preventief middel om het eikenhout te beschermen was immers om dit regelmatig te beschilderen.

Onderzoek als voorbereiding op de restauratie van de jaren 1990 bracht in de dieper uitgehaalde delen van het originele snijwerk sporen van schilderlagen aan het licht. De resten waren echter te miniem om er een kleurenonderzoek op uit te voeren. In samenspraak met kunsthistoricus Johan Grootaers kregen het beeldhouwwerk en de beplanking van de voorgevel een vaalgroene, monochrome afwerking. Toen in 2021 de afwerking van de voorgevel zou worden hernieuwd, werden de kleurkeuze en de verfsystemen van de jaren 1990 gerespecteerd. Het houtwerk van de façade kreeg een afwerking met een vaalgroene olielazuur, voor het schrijnwerk viel de keuze op een donkergele olieverf.

Laatgotiek en vroegrenaissance: Het Paradijs

Het Paradijs op de hoek met de Kraanstraat is een fraai voorbeeld van een laatgotische gevel met vroegrenaissance-kenmerken. De tudorbogen met laatgotische hogelversieringen op de verdieping rusten op zuiltjes met loofwerkkapitelen die nog aansluiten bij de Brabantse gotiek.

Deze ongedateerde foto geeft een goed beeld van de geveltop van Het Paradijs vóór de restauratie van de jaren 1990.

In de verdiepte boogvelden bevinden zich reliëfpanelen met taferelen uit het Oude Testament, met name Het Aards Paradijs en De Boom der Kennis van Goed en Kwaad, die renaissancistisch getint zijn.

Onderzoeker Johan Grootaers dateerde het pand rond 1520-1525. Het onderzoek van toenmalig stadsarchivaris Henri Installé bracht echter geen gegevens aan het licht uit de periode vóór het opstellen van de wijkboeken rond 1647. Gezien de ligging vlakbij de Kraanbrug en de in 1886 afgebroken houten tredakraan, was Het Paradijs mogelijk een koopmanshuis of zelfs een tolhuis waar de taksen op het stapelen van aangevoerde goederen werden geheven. Een andere mogelijkheid is gebaseerd op een notitie van kunstenaar Jan-Baptist De Noter (1786-1855) bij een tekening van de drie gevels, als zou Het Paradijs het ambachtshuis van de Mechelse schippers geweest zijn. Voorlopig ontbreken echter de documenten om deze hypothese te staven.

Een beeldbepalende restauratie

Zoals te zien is op afbeeldingen van de voorgevel vóór de restauratie van de jaren 1990, bood de geveltop lange tijd een gehavende aanblik, met een abrupte breuk in het zandstenen parement en aanzetten van gevelpinakels. Samen met aanwijzingen in de achterliggende spantconstructie kon verondersteld worden dat de geveltop verlaagd was tot tegen de noklijn van het achterliggende zadeldak. Het was echter moeilijk om een beeld te krijgen van de vroegere, vermoedelijk laatgotische gevelbekroning. Diverse, mogelijk (deels) gefantaseerde, afbeeldingen brachten uiteenlopende mogelijkheden naar voor.

Deze impressie van de Mechelse kunstenaar Jan-Baptist De Noter (1786-1855) geeft een vrij nauwkeurige weergave van Sint-Jozef en De Duivels en toont een vrij aannemelijke reconstructie van de gevelbekroning van Het Paradijs.

Als voorbereiding op de restauratie van de jaren 1990 onderzocht architect G. Derks daarom de gevel zelf en deed daarbij enkele opvallende ontdekkingen. Op de gelijkvloerse verdieping vond hij aanwijzingen voor een ongewone drieledige venstervorm, gecombineerd met een smal enkel venster en een deuropening. Dit in tegenstelling tot de door velen veronderstelde, klassieke kruisvensters.

De resten van de gedeeltelijk gesloopte of nooit voltooide geveltop wezen in de richting van een aantal typische elementen van een in- en uitzwenkende laatgotische gevelcompositie. Bij verder onderzoek op het zandstenen parement van de gevel en van de vier bas-reliëfs werden bovendien sporen van de oorspronkelijke polychrome afwerking teruggevonden.

Al deze elementen werden opgenomen in het uiteindelijke restauratieontwerp, met het huidige uitzicht van de voorgevel van Het Paradijs als resultaat. Toen in 2010 de afwerking van de voorgevel vernieuwd werd, was dat immers in overeenstemming met de eerder gemaakte keuzes.

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten

04

BRUSSELPPOORT

De tweede stadsomwalling

In de loop van de 13de eeuw groeide Mechelen uit tot een welvarende stad. De florerende lakennijverheid en het verwerven van de stapelrechten voor vis, zout en haver in 1259 stimuleerden niet alleen een economische bloei, maar ook een bevolkingstoename en een fikse stadsontwikkeling. In deze context werd omstreeks 1264-1268 de tweede stadsomwalling gebouwd, waarvan de huidige Brusselpoort deel uitmaakte.

De stadsversterking bestond uit een gracht, een aarden wal of vest en een muur met twaalf toegangspoorten en een groot aantal waltorens. Door de eeuwen heen werd deze indrukwekkende vestinggordel herhaaldelijk hersteld en verbeterd. Onder invloed van woonuitbreidingen, economische groei en verlies van militair nut werd hij in het begin van de 19de eeuw afgebroken en vervangen door een groene boulevard, en later door de huidige verkeersring.

Een detail van het 24ste paneel met scènes uit het leven van Sint-Rombouts door Colijn De Coter uit 1480-1510 toont waarom het gebouw toen bekend stond als de 'overste' poort. © KIK/IRPA

Behalve het tracé van de stadsring getuigt momenteel alleen nog de Brusselpoort van deze eind-13de-eeuwse stadsomwalling. De oorspronkelijke benaming 'overste poort' wijst op haar grote hoogte, hoger dan de andere poorten. Toen in 1698 de nieuwe steenweg naar Brussel over Vilvoorde werd aangelegd, kreeg de poort de benaming 'Nieuwe Brusselpoort', later herleid tot 'Brusselpoort'.

Doornikse kalksteen

De Brusselpoort werd al in 1938 beschermd als monument. Ze is nog grotendeels origineel en dateert vrijwel integraal uit de ontstaansfase van de tweede stadsomwalling. Net als bij andere oude stadsgebouwen speelt ook in de opbouw van de Brusselpoort - in het centrale gedeelte met de poortopening en de twee flankerende ronde torens - Doornikse kalksteen een belangrijke rol als bouw materiaal.

De blauwe kalksteen werd vanaf het begin van de 11de eeuw ontgonnen in groeven in de omgeving van Doornik en kon vrij eenvoudig per boot over het Scheldebekken vervoerd worden. De uitstraling van het cultuurcentrum Doornik en de verspreiding van de blauwe kalksteen en van de architectonische vormen bereikten in de 13de eeuw een hoogtepunt met de ontwikkeling van de Scheldegotiek, waarvan de invloed ook in de Brusselpoort herkenbaar is.

Een indrukwekkend gebouw

Aan het einde van de 14de eeuw of in het begin van de 15de eeuw werd het poortgebouw verhoogd, wellicht om het aan te passen aan de nieuwe wetmatigheden van de wapenkunde en oorlogvoering. Omstreeks 1580 werd de bovenste verdieping echter volledig weggebroken. In 1615 zouden ook de torens verlaagd zijn en afgedekt met het huidige indrukwekkende leien dak met peervormige torenspitsen.

Voor deze impressie van de Brusselpoort in 1780 - met de toen nog aanwezige voorpoort - baseerde Jan-Baptist De Noter (1786-1855) zich op oudere prenten.

De gevel aan de Brusselsepoortstraat lag aan de 'veldzijde' (extra muros) en is duidelijk defensief opgevat. Om die reden telt deze gevel, behalve de poortdoorgang en de schietgaten, weinig openingen. De poortdoorgang kon vroeger worden afgesloten door een zware, monumentale poort, waarvan het hangwerk en de sleuf voor de sluitboom in de poortomlijsting bewaard zijn. Om de poortingang extra te beveiligen werd de vandaag nog aanwezige houten hamei of het valhek neergelaten. Het verlengstuk van het hek, met aangescherpte ijzeren punten, werd vermoedelijk afgezaagd.

De spitsbogen boven de doorgangen en deze boven het Onze-Lieve-Vrouwebeeld vertonen een afwisseling van Doornikse kalksteen en witte zandsteen. Ook de met bladwerk versierde console en de nis met zuiltjes en drielob rond het beeld zijn typische vroeggotische elementen. Het beeld van Onze-Lieve-Vrouw met Kind in de nis dateert uit 1938 en is van de hand van de Mechelse beeldhouwer Nand van Itterbeeck.

De gevel aan de Hoogstraat bestaat uit twee bouwlagen: de benedenverdieping is opgedeeld in drie traveeën met drie, aanvankelijk open spitsbogen. De verdieping telt vier traveeën met vier openingen, met aan weerszijden twee lager gelegen rondboogvormige openingen. Ook aan deze zijde werd voor de vroeggotische, gedrukte spitsbogen gebruikgemaakt van een combinatie van Doornikse kalksteen en Lediaanse zandsteen. Het baksteenmetselwerk met zandstenen hoekkettingen in de korte zijgevels is toe te schrijven aan oude herstellingswerken.

Toen Jan-Frans Mardulyx in 1790 aan het einde van de Hoogstraat de Brusselpoort weergaf, maakte die nog deel uit van de toenmalige stadsomwalling.

Deze ongedateerde foto toont de zware ribgewelven op de verdieping, die steunen op muurconsoles en twee voor Mechelen zeldzame ronde zuilen met gestileerde knoppenkapitelen, kenmerkend voor de Scheldegotiek.

De binnenconstructie van de Brusselpoort is uiterst indrukwekkend. De gelijkvloerse verdieping bestaat uit twee cirkelvormige ruimtes onder een koepelgewelf met zware ribben, die door de centrale poortdoorgang van elkaar gescheiden zijn. Beide ruimtes ondergingen in de voorbije twee eeuwen vele verbouwingen en aanpassingen die tegemoetkwamen aan eigentijdse behoeften. De eerste verdieping is nu te bereiken via een houten trap die de 19de-eeuwse spiltrap vervangt, maar voor de veiligheid was er oorspronkelijk wellicht geen rechtstreekse verbinding tussen de gelijkvloerse en de eerste verdieping. Deze laatste zou tot het begin van de 19de eeuw alleen te bereiken zijn geweest via de omwalling en via trappen langs de stadszijde.

Beide torens bevatten een schouw; die aan de zijde van de Van Benedenlaan is gotisch gestileerd en dateert vermoedelijk van de bouw van de poort, zoals wellicht ook de zitbanken en de toiletten in de muurnissen. Uit de oudste stadsrekeningen van Mechelen, die teruggaan tot 1311-1312, blijkt dat het interieur van de Brusselpoort van in het begin bepleisterd was. Tijdens bouwhistorisch onderzoek naar de afwerkklagen werden op de eerste verdieping sporen van bepleistering met horizontale siervoegen aangetroffen. Een bakstenen trap met witstenen treden leidt naar de zolderverdieping onder een indrukwekkende eikenhouten dakconstructie.

Museum Brusselpoort

In de vroege jaren 1990 besliste het stadsbestuur om de Brusselpoort op te nemen in een museum-as. Daarbij zouden bezoekers stapsgewijs de geschiedenis van de stad ontdekken in musea in drie historische gebouwen verspreid over de stad.

Tussen 1996 en 1999 werd de Brusselpoort ingericht tot museum voor de vroegste stadsgeschiedenis en -archeologie.

Om het gebouw geschikt te maken als museum voor de vroegste stadsgeschiedenis en -archeologie onderging het tussen 1992 en 1999 een consoliderende binnen- en buitenrestauratie onder leiding van de architecten Gilbert Deheyder en Jacques Poplemon.

Een eerste fase, in 1992, betrof de restauratie van het dak. De tweede fase startte in 1996 en omvatte de verdere binnen- en buitenrestauratie van het gebouw: de consolidatie en de reiniging van de gevels, het vernieuwen van het schrijnwerk, het uitbreken van niet-oorspronkelijke tussenmuren, het reinigen en schilderen van de wanden en gewelven, het aanbrengen van technische voorzieningen... Een nieuwe toevoeging was de metalen buitentrap, die om veiligheidsredenen tegen een van de torens geplaatst werd.

Na enkele bijkomende werken in 1998-1999, zoals het dichten van de stellinggaten en de verankering van doorgezakte gewelven, opende kort voor de millenniumwissel het Museum Brusselpoort de deuren. Maar door een heroriëntatie van de stedelijke musea in de jaren 2000 werd de museumwerking in de poort al in 2009 stopgezet.

DE MECHELSE KOLVENIERSGILDE

(van 1453 tot nu)

“De par le duc de Bourgoingne, de Brabant et de Lembourg, Conte de Flandre, d’Artois, de Bourgoigne, de Haynnau, de Hollande, de Zellande et de Namur. Tres chers et bien aimez...”

Zo luidt de aanhef van een brief van de Bourgondische hertog Filips de Goede aan het Mechelse stadsbestuur om hem “... deux canonniers et autant de couleuvriniers ...” (twee kanonnières en even zoveel kolveniers) ter beschikking te stellen om hem te helpen het ongehoorzame Gent opnieuw aan zijn gezag te onderwerpen.

De datering van de brief, 6 april 1453, maakt het tot het oudst bekende document waarin Mechelse kolveniers ter sprake komen. Dat de kolveniers opgeroepen werden om mee ten strijde te trekken, mag overigens geen verbazing wekken: militaire dienstbaarheid behoorde tot de taken van iedereen die toetrad tot een gewapende gilde.

De schuttersgilden ontstonden in de middeleeuwen als gewapende lokale milities die verantwoordelijk waren voor de verdediging en de interne veiligheid van hun stad. Rond 1300 bezat elke stad in het huidige Vlaanderen haar eigen schuttersgilden. Die waren aanvankelijk bewapend met handboog en kruisboog. Pas rond 1450 deed het vuurwapen zijn intrede. De schutters die vuurwapens hanteerden, werden bekend als kolveniers, mogelijk afgeleid van de Franse term ‘couleuvrine’, een middeleeuws vuurwapen.

In 1504 verleende het Mechelse stadsbestuur de Kolveniersgilde haar reglement. Daarin werd onder andere bepaald dat de gilde vergoed zou worden met kledij, lood en poeder in ruil voor diverse bewakingsopdrachten zoals het beveiligen van de Brusselpoort. Die taken vervulden zij 290 jaar lang, tot de Franse revolutionairen aan het einde van de 18de eeuw onder het motto ‘Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap’ onder meer de gilden afschaften. Hun bezittingen werden verbeurd verklaard en in 1798 openbaar verkocht. De Mechelse Kolveniersgilde hield op te bestaan, 345 jaar na de vraag van Filips de Goede.

Nieuwe tijden

Maken we meteen een sprong naar 1983. In dat jaar rees het idee om de draad van het historische verleden van de Kolveniersgilde weer op te pikken en de vereniging nieuw leven in te blazen. Na maanden opzoekingswerk en studie legde Hoofdman Jan Severyns een ontwerp van statuten en reglementen voor aan de oprichtingscommissie. Op 9 februari 1984 publiceerde het Belgisch Staatsblad de statuten van de v.z.w. Mechelse Kolveniersgilde en was de heroprichting een feit.

Vandaag telt de Kolveniersgilde 30 gezworen gezellen. Na het overlijden van Jan Severyns op 11 juli 2023 - na 40 jaar Hoofdman te zijn geweest - staat de Mechelse Kolveniersgilde voor het eerst in haar bestaan onder leiding van een vrouwelijke confrère, Hoofdvrouw Jeannine Jonckers.

Sinds geruime tijd beschikt de gilde opnieuw over haar eigen schiethof, met geautomatiseerde standen van 10m tot 50m, én over een aangename 'Gildecamer'. Samen met een sociale en culturele werking bieden de Mechelse Kolveniers de leden en recreatieschutters namelijk ook een rijke waaier van ontspanningsmogelijkheden. Verder beheert de Confrérie een schietvereniging van meer dan 400 wedstrijd- en recreatieschutters. Zij maken dat de Gilde middelen verwerft om te groeien en haar voortbestaan te verzekeren.

Jeannine Jonckers, Hoofdvrouw / Griffier Mechelse Kolveniersgilde vzw

Poppen en figuren

Nauwelijks een jaar nadat het museum in de Brusselpoort de deuren sloot, kwam er al een nieuwe invulling met Het Firmament, het expertisecentrum voor het cultureel erfgoed van de podiumkunsten in Vlaanderen. Dat nam de benedenverdieping in gebruik als kantooruimte en bracht op de verdieping en op zolder meer dan 3000 poppen en figuren samen, afkomstig van het Mechelse gezelschap DE MAAN en uit de vroegere figurentheaterwerking van Het Firmament. In 2019 fuseerde Het Firmament met Resonant, het centrum voor muzikaal erfgoed in Vlaanderen, en trokken de kantoren weg uit de Brusselpoort. De collectie figuren en objecten bleef ter plaatse; ze werd onder begeleiding van Het Firmament door de vrijwilligers van Erfgoed&Musea Mechelen geïnventariseerd en vormt nu de kern van de werking als maak-leerplek van DE MAAN in de Brusselpoort.

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

THEATER DE MAAN

Figurencollectie

Momenteel is de Brusselpoort de thuis van 3000 figuren en objecten uit de rijke collectie van theater DE MAAN. DE MAAN maakt, speelt en toont beeldend theater voor iedereen en in het bijzonder voor kinderen en jongeren.

DE MAAN, gesitueerd in het hart van Mechelen, heeft een rijke geschiedenis die teruggaat tot in 1942, toen Jef Contryn de fundamenteën legde voor het Mechels Stadspoppentheater. In 1977 nam zoon Louis Contryn de fakkel over. Paul Contryn, figurenmaker en -speler, tekenaar en scenograaf bij DE MAAN, vertegenwoordigt de derde generatie beeldmakers. De familie Contryn speelde een niet te onderschatten rol in het figurentheater in België.

Vandaag is de Brusselpoort de maak-leerplek van theater DE MAAN. DE MAAN nodigt theatermakers van nu uit om zich te laten inspireren door dit rijke erfgoed om hun eigen beeldtaal verder te ontwikkelen. Elke nieuwe artistieke samenwerking start dan ook in de Brusselpoort. Zo zet DE MAAN de deur open voor kunstenaars die hun eigen kunstenaarspraktijk willen toetsen aan het ambacht van het figurentheater. De kernvraag is steeds: 'Wat is figurentheater vandaag?' Deze experimenten kunnen leiden tot interessante samenwerkingen op of naast het podium.

De figuren kunnen niet los gezien worden van de kennis en het ambacht om ze te vervaardigen en ermee te spelen. Paul Contryn deelt zijn kennis en vakmanschap op verschillende manieren: zijn opvolger Katinka Heremans krijgt de tijd om in een meester-leerlingtraject kennis op te doen en om te zetten naar de praktijk. Verder organiseert DE MAAN regelmatig masterclasses en workshops waarin Paul zijn kennis doorgeeft, aan studenten, kunstenaars, kinderen en jongeren...

Theater DE MAAN beschouwt de stad Mechelen als een labo en inspiratieplek en zoekt de verbinding op met Mechelaars en hun verhalen. DE MAAN laat scholen, verenigingen en geïnteresseerde stadsgenoten dan ook op regelmatige tijdstippen kennismaken met de Brusselpoort en haar collectie, tijdens geanimeerde rondleidingen, workshops of voorstellingen. In de komende jaren zal DE MAAN de collectie verder toegankelijk maken met de hulp van haar partners.

DE MAAN staat stevig op de fundamenten van haar erfenis, maar blijft vernieuwen en verder zoeken naar de juiste balans tussen haar geschiedenis en een hedendaagse invulling van beeldend theater.

Vicky Vermoezen, Algemene coördinatie theater DE MAAN

05

HOF VAN SCHOOF'S

Door de strakke timing konden de gegevens uit de recente studie van Marieke Jaenen, zelfstandig kunsthistorica en Master in Conservation, niet in deze tekst verwerkt worden. Deze bijdrage gaat grotendeels terug op een artikel over het Hof van Schoofs in de brochure van de Open Monumentendag van 2011.

Het Hof van Schoofs

Lange tijd verkondigden tal van auteurs dat dit pand oorspronkelijk een lakenhuis was dat al in de 13de eeuw vermeld wordt.

Onderzoeker J. Uytterhoeven gaf echter al in de tweede helft van de 20ste eeuw aan dat dit lakenhuis zich vermoedelijk op het terrein achter het gebouw aan de Korenmarkt bevond.

Waarschijnlijker is dat er hier in de 14de eeuw twee woningen stonden, Het Schaakberd en De Leeuw. Beide zouden toen al in het bezit geweest zijn van de hoogadelijke familie Schoofs, die er later één woning van maakte. Steekproeven in het archief tonen aan dat dit eengemaakte pand in 1520 toebehoorde aan de weduwe van ridder Jan Schoofs en in 1539 aan Philips Schoofs, die er zijn leven lang woonde. Na zijn dood kwam het huis toe aan zijn kinderen, Jan en Johanna Schoofs, die het op 7 september 1562 via een openbare verkoop voor 4500 gulden verkochten aan het echtpaar Claude Ritz en Emerentia van Dalem.

Het 'grote huis' van Claude Ritz en Emerentia Van Dalem

Het huis dat Claude Ritz en zijn vrouw in 1562 kochten, omvatte een binnenplaats, een tuin, grond en aanhorigheden op de Korenmarkt, samen met alle andere huizingen 'van voor tot achter'. Het had een achterpoort tegenover de Munt in de Adegemstraat en een grote tuin die met een klein poortje uitkwam in de De Langhestraat.

Claude Ritz was een wijnkoopman afkomstig uit 'duytslandt', mogelijk een deel van het toenmalige Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie. Tijdens zijn leven had zijn Mechelse woning geen huisnaam, maar na zijn dood werd het bekend als Den Duyts.

Het is nog niet helemaal duidelijk in welke mate het echtpaar vorm gaf aan het huis zoals we dat vandaag kennen.

Het huidige pand Korenmarkt 8 omvat een breedhuis met een aansluitend diephuis die verbonden zijn door een hoge traptoren; aan de andere zijde van de toren bevindt zich een kleine uitbouw. Zowel het breedhuis als het diephuis hebben zware moerbalken met balksleutels en consoles in vroegrenaissancestijl.

Op het stadsplan van Braun en Hogenberg (circa 1575) zien we op het terrein achter het huidige Korenmarkt 8 een losstaand achterhuis. Dit gebouw met een vergelijkbare omvang en een eigen traptoren is mogelijk het in de literatuur vermelde lakenhuis.

Op het stadsplan uit circa 1575 van Braun en Hogenberg is op de plek van het huidige Korenmarkt 8 alleen een breedhuis weergegeven. Zowel het diephuis tegen de achtergevel als de huistoren ontbreken. Eigenaardig genoeg is er ook in de schepenakten tussen 1562 en 1597 geen enkele vermelding van de huistoren te vinden. Bijkomend onderzoek zal moeten uitwijzen of de familie Schoofs of het echtpaar Ritz de opdracht gaf voor deze toren, stilistisch te situeren op de overgang van gotiek naar renaissance.

Wanneer de huidige façade tot stand kwam, is evenmin exact te duiden. Volgens de Mechelse kroniekschrijver G.D. de Azevedo (1712-1782) bevond zich onder het centrale beeld van 'de Sterckheyt' in de voorgevel een vers met de datering '1564'. Heel wat elementen ondersteunen deze datering: de uitwerking van de centrale travee met de poortomlijsting met een driehoekig fronton, het rolwerk van de zijgevels, alsook de talrijke balksleutels met palmetmotieven en figuratieve en decoratieve consoles met noppendecoratie in het interieur. Mogelijk kan nauwkeurig onderzoek ter plaatse en in archieven uitsluitsel geven.

Aansluitend op het diephuis achteraan bevond zich tot circa 1888-1910 een prachtige L-vormige galerij met een verdieping. De lange zijde mat liefst 27 meter en was opgebouwd uit acht rondbogen met een diamantvormige sluitsteen op zuiltjes met basementen van blauwe hardsteen. Het dwarse gedeelte telde waarschijnlijk drie traveeën en vertoonde cirkelvormige decoraties op de boogovergangen. Op basis van archiefdocumenten en in overeenstemming met de renaissancevormgeving kan gesteld worden dat deze galerij tussen 1562 en 1591 opgetrokken werd voor het echtpaar Ritz.

De galerij met renaissancekenmerken in de tuin werd aanvankelijk nog gebruikt door ijzerhandel Hertsens-De Weerd, maar die eigenaars zouden ze in 1888-1910 afbreken.

Een verblijf in voor- en tegenspoed (1562-1604)

De bouw van de galerij geeft een idee van de welstand waarin het echtpaar Ritz lange tijd leefde. Persoonlijke documenten van Claude Ritz onthullen dat zijn vrouw onder meer beschikte over gouden kettingen, ringen, juwelen en tal van portretten.

Enkele minder fortuinlijke transacties brachten Ritz in de jaren 1590 in financiële problemen. In 1597 - mogelijk zelfs vroeger - zag het echtpaar zich verplicht om het huis aan de Korenmarkt te verhuren en hun intrek te nemen in het achterhuis. Kort nadien, op 15 maart 1598, overleed Claude. Verscheidene archiefdocumenten tonen aan dat de geldproblemen van zijn weduwe aanhielden en bij decreet van de Grote Raad van 16 oktober 1604 werd het volledige eigendom verkocht aan Jan Van Roubergen, die optrad in naam van de Gilde van de Oude Kruisboog.

De Grooten Duyts en De Cleynen Duyts (1605)

Kroniekschrijver G.D. de Azevedo beweerde dat de Gilde het pand kort na de aankoop verdeelde in drie afzonderlijke woningen. Het hoofdgebouw aan de Korenmarkt, sindsdien bekend als Den Duyts, bleef van de Gilde. Het huis De Keulse Karre in de Adegemstraat en een woning die uitgaaf in de De Langhestraat en het Spiegelstraatje werden volgens de Azevedo verkocht. Er zijn echter indicaties dat deze opdeling al eerder plaatsvond, mogelijk als gevolg van de financiële problemen van het echtpaar Ritz.

Wat vaststaat is dat Den Duyts kort na de aankoop werd opgedeeld. Op 26 februari 1605 sloot de Gilde een overeenkomst met haar boogmaker, Loys Back, die toestemming kreeg om zijn leven lang in het 'cleyn huys' van de Gilde te wonen. Dit huis, later aangeduid als De Cleynen Duyts, ontstond door aan de rechterzijde een woonhuis af te splitsen. Om conflicten te vermijden, stipuleerden beide partijen welke vertrekken de boogmaker mocht gebruiken.

De Cleynen Duyts omvatte een benedenverdieping waarvan een gedeelte door de Gilde als keuken ingericht zou worden, en een neerkamer met een kelder eronder die voordien als 'stove' had gediend. De boogmaker kon ook beschikken over alle vertrekken en zolderingen boven zijn deel van de benedenverdieping, met uitzondering van de Gildekamer op de verdieping. Hij had ten slotte nog recht op het deel van de kelder tussen de scheimuur met De Clippel en de eerste pilaar van de kelder.

Via een belasting op schouwen uit 1632 weten we dat De Cleynen Duyts op dat ogenblik drie schouwen telde. Minstens even belangrijk is dat de Gilde op dat moment ook de rest van het gebouw, De Grooten Duyts met zeven schouwen, verhuurde. Zelf gebruikte ze alleen de Gildekamer, die twee schouwen telde.

Op deze tekening van het voormalige Gildehuis door August Van Den Eynde uit 1843 zijn rond de vensteropeningen op de verdieping decoraties zichtbaar.

De Oude Kruisbooggilde (1604-1797)

De Gilde behield het pand tot haar opheffing in 1797. Jammer genoeg bleven er weinig archiefdocumenten bewaard die rechtstreeks licht werpen op de geschiedenis van het Gildehuis aan de Korenmarkt. Via allerlei belastingdocumenten weten we dat zowel De Cleyne Duyts als De Grooten Duyts gedurende de 17de en de 18de eeuw verhuurd werd.

G.D. de Azevedo meldt dat in 1770 een 'herstelling' van het pand plaatsvond. Dat gebeurde zonder twijfel ter voorbereiding van het 1000-jarige jubileum van Sint-Rombouts in 1775, dat in de hele stad tot een ongekende (ver)bouwwoede leidde. Volgens de auteur ondergingen onder andere de vensters belangrijke veranderingen. Een schilderij uit circa 1790 en een tekening van het Gildehuis door August Van den Eynde uit 1843 tonen rond de vensteropeningen van de verdieping gebeeldhouwde strikken met trofeeën, waarvan restanten zichtbaar zijn op een foto uit 1874-1886. Mogelijk werd dit later weggerestaureerde parement aangebracht tijdens de herstelling in 1770. Het lijkt logisch dat op dat moment ook de monelen en de lateien van de kruisvensters op de verdieping werden uitbroken, zoals te zien is op de tekening van Van Den Eynde.

Vermoedelijk werd toen ook het interieur verfraaid. Zo is er in een verkoopannonce uit 1873 sprake van lambriseringen en gesculpteerde emblemen in Lodewijk XV-stijl in de grote zaal op de verdieping. Deze nog gedeeltelijk bewaarde elementen kwamen vermoedelijk eveneens rond 1770 tot stand. Er zijn aanwijzingen dat op dat moment ook stucplafonds werden aangebracht in de grote zaal en dat de daar aanwezige balksleutels op andere plekken in het huis werden herplaatst, onder andere op de zolder.

Huis Morissens (1797- circa 1867)

Na de afschaffing van de gilde in 1797 werd het pand gekocht door de toenmalige huurder, Jacques Morissens, die het vererfde aan zijn dochters, beiden hoedenmaakster. Op 9 maart 1824 kregen de zussen de toestemming om de lateien uit de drie vensters en de deuropening van de benedenverdieping weg te nemen, vermoedelijk om hun koopwaar beter te kunnen etaleren.

In 1867 werden de begane grond en de verdieping van Den Duyts opgemeten door G. Vanderauwera, ogenschijnlijk met het oog op de omvorming tot schoolgebouw. Mogelijk hield dit verband met de gratis lessen die de Academie voor Schone Kunsten er enkele jaren gaf. De meest in het oog springende elementen zijn de grote trap naar de huistoren, de toen nog bestaande galerij in de tuin, en grote schouwen in zowat alle vertrekken. Een schoolgebouw kwam er echter nooit en in oktober 1867 kocht P.R. Nihoul-Lenoir het pand.

Een korte periode vol afwisseling (1867-1873)

Op 1 januari 1868 opende de nieuwe eigenaar er een winkel voor specerijen, wijnen en fijne likeuren. Enkele maanden later kreeg hij ook de toestemming om zijn fabriek voor loodwit van Walem naar twee achtergebouwen op de Korenmarkt over te brengen. Toch transformeerde de heer Nihoul het volledige pand enkele jaren later tot een hotel met een gastentafel. Zijn nieuwe roeping leek hem te bevallen, want al in 1873 stelde hij zijn 'hotel de la Grue' aan de Korenmarkt te koop om hotelier te worden aan het Brusselse Zuidstation. De verkoopannonce in het Mechels Bericht van dat jaar geeft een gedetailleerd beeld van de ruimteverdeling toen.

Zo bestond de benedenverdieping uit twee gescheiden delen met links het restaurant en de eetzaal en rechts een kantoor en enkele functionele ruimten. De hotelgasten logeerden in slaapvertrekken boven de toen nog aanwezige galerij en het tegenoverliggende bijgebouw.

IJzerhandel Lion-Vermeulen (1874-1886)

In 1874 kocht de heer Lion het voormalige gildehuis en zette er samen met de heer Vermeulen een zaak in ijzerwaren op. Kort daarna liet de nieuwe eigenaar de grote trap van blauwe hardsteen tussen de benedenverdieping en de eerste verdieping uitbreken. Omdat deze ingreep volgens architect Victor Louckx, sinds 1865 stadsarchitect, de stabiliteit van de huistoren bedreigde, werd beslist om de hele toren af te breken en herop te bouwen. De dakconstructie was echter amper verwijderd of leden van de Koninklijke Commissie voor Monumentenzorg (KCM) lieten de werken stilleggen. Na enige discussie en met een fikse subsidie werd de huistoren uiteindelijk gerestaureerd.

In 1886 kregen de heren Lion en Vermeulen van het schepencollege toestemming om hun zaak stop te zetten en hun handelswaar, gaande van hamers tot ruw ijzer, openbaar te verkopen. Uit deze periode is een zeer gedetailleerde foto van de voorgevel bewaard. In het oog springende elementen zijn het gewitte parement van de benedenverdieping en de afdruk van verdwenen beelden in de nissen van de gevelfop.

De verweerde voorgevel van het voormalige gildehuis ten tijde van de ijzerhandel Lion-Vermeulen.

Interessanter nog zijn enkele kleine, gebeeldhouwde elementen op het parement van de verdieping die wijzen op de correctheid van de tekening van Van Den Eynde uit 1843. Zo zijn er rechts van de tekstband twee duidelijke strikmotieven te herkennen en lijken de reliëfverschillen op de vensterdammen te wijzen op verweerde trofeeën met schutterssymboliek. Ook boven de centrale openingen van de geveltop zijn restanten van sterk gedegradieerd beeldhouwwerk zichtbaar.

IJzerhandel Hertsens-De Weerd (1886-circa 1980)

Zowel het voormalige gildehuis als de handel in ijzerwaren werd in 1886 aangekocht door Gabriël Hertsens en zijn vrouw, Jeanne De Weerd. Door het grote succes van hun ijzerhandel lieten ze enkele jaren later echter de prachtige renaissancegalerij in de tuin afbreken.

Toch was de heer Hertsens niet helemaal blind voor de historische waarde van zijn pand, want in 1910 nam hij het initiatief tot een grootscheepse restauratie van de gevels en van de huistoren. In juni van dat jaar stelde hij architect Edmond Peel aan, sinds 1907 verantwoordelijk voor de nieuwbouw- en restauratieprojecten van wat nu het Sociaal Huis is, om de restauratieplannen uit te tekenen.

De architect had op dat moment nauwelijks ervaring met restauratiewerken, iets wat hem al was aangewreven door de Koninklijke Commissie voor Monumentenzorg toen hij in 1907 de restauratie van de Heilige Geestkapel aanvatte. De restauratie van het huis aan de Korenmarkt werd echter opgevolgd door architect Blomme, vicevoorzitter van de KCM, en provinciaal bouwmeester Careels, die hem verplichtten om zijn plannen en zijn bestek op verscheidene punten bij te sturen. In mei 1911 verleende de KCM uiteindelijk haar goedkeuring, daarin gevolgd door het provinciebestuur. In juli 1912 maakte architect Peel het definitieve bestek op en kort daarna werden de werken toegewezen aan aannemer Th. Van Boxmeer uit de Fredrik de Merodestraat in Mechelen, voor de som van 21.967 fr.

MECHELEN
Oud Boogschuttershuis

22. MALINES
Ancienne Maison

des Arbalétriers
Marché aux Grains

Ancienne demeure seigneuriale datant du XVIe siècle, en renaissance flamande, acquise en 1604, par le serment de la vieille Arbalète ; une élégante tourelle de première renaissance surmonte l'arrière-corps, un grand pignon domine la façade, percé de deux baies, éclairant une salle où se réunissait le conseil dans les grandes circonstances.

(F. W. Reproduction interdite)

De façade kort na de restauratie van 1912. Een vergelijking met de foto van vóór de werken toont aan dat er werd afgeweken van de meer conserverend opgevatte restauratieplannen.

Toch bleek de inmenging van hogere instanties geen garantie op een vlekkeloze restauratie. Volgens de plannen beperkte de restauratie zich tot het herstel van de bestaande toestand met toevoeging van enkele vermoede elementen zoals de vensterkruisen op de verdiepingen, kloostervensters aan weerszijden van de koetspoort, een tweede rij dakvensters en allerlei symbolen die verwezen naar de Kruisbooggilde.

In praktijk werd de bovenste geleding van de geveltop in afgeslankte vorm heropgebouwd met een gesloten fronton. Zowel de geveltop als de rest van de voorgevel kreeg bovendien een volledig nieuw parement van Euvillesteen, terwijl de KCM aangedrongen had op een zo groot mogelijk behoud van oorspronkelijk materiaal en profilering. Toch hechtte de KCM haar goedkeuring aan de werken en met de plaatsing van drie nieuwe witstenen beelden in de gevelnissen, naar verluidt vervaardigd door de Mechelse beeldhouwer Theo Blickx (1875-1963), werd de restauratie voltooid.

Kort nadien brak de Eerste Wereldoorlog uit. Tijdens de artilleriebeschietingen van augustus en september 1914 werden de achterhuizen van de ijzerwarenhandel Hertsens net als de achterbouwen van de aanpalende panden zo goed als weggeveegd. Architect Cyrille Van Den Bergh tekende respectievelijk in 1915 en 1922 voor het ontwerp van nieuwe magazijnen. Ook de Tweede Wereldoorlog liet zijn sporen na en al in 1945 stelde architect Simon Van Craen een plan op voor de bouw van kantoren en magazijnen. Er volgden nog verschillende uitbreidingen en in 1970 werd nagenoeg de volledige binnenplaats overdekt.

De omvorming tot woonhuis

In de vroege jaren 1980 zette de familie Hertsens haar activiteiten stop. In 1984 werd het pand verkocht aan Willy Van den Eynde, die onmiddellijk de restauratie aanvatte. Na de afbraak van alle minder waardevolle achterbouwen werd het uitzicht van de achtergevels hersteld op basis van teruggevonden bouwsporen. Ook het interieur onderging enkele wijzigingen.

Tijdens de ontmanteling kwamen enkele historische elementen aan het licht zoals de kleine toegangsdeur en de vloer van de benedenverdieping. Op andere plekken, waar historische elementen uitgedoken waren, werden historische bouwdelen toegevoegd zoals de grote schouwmantel beneden en de schouw en de vloer in de grote zaal op de eerste verdieping. In dezelfde zaal werden ook twee later toegevoegde tussenwanden uitgedoken en werd een gedeelte van de nog aanwezige 18de-eeuwse lambrisering verplaatst naar een aangrenzende ruimte.

Een nieuwe toekomst

Na het overlijden van de vorige bewoners in de jaren 2010 kwam het pand enige tijd leeg te staan. In het najaar van 2023 kreeg het Hof van Schoofs een nieuwe eigenaar, net als drie panden in de Adegemstraat waarmee het via aanpalende tuinen in verbinding staat. Momenteel loopt een aanvraag om het historische gebouw te restaureren, de drie panden in de Adegemstraat te vervangen door een nieuwbouw en een nieuwe ontwikkeling te voorzien in de samengevoegde tuinen.

Tekst: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

06

**KASTEELPARK
DE BORGHT**

Lakenmakersstraat 4

De oudste geschreven bronnen over het domein De Borght in het gehucht Nekkerspoel dateren uit de 14de eeuw. De naam zou etymologisch verwijzen naar een torenvormige versterking op een berg opgeworpen aarde, omringd door een gracht. Op het domein bleven alleszins de grondvesten van zo'n middeleeuwse versterking bewaard, met name de aarden ophoging, de funderingsmuren en de gracht.

Tot nader onderzoek is het gissen naar het precieze ontstaan van de burcht. Wat we wel zeker weten, is dat de Bourgondische hertog Filips de Goede De Borght in 1423 van de hand deed. Vijf jaar later liet Ludovicus 't Sallaert, schout van Mechelen, het bestaande slot wijzigen of herbouwen. In de eerste helft van de 16de eeuw kwam De Borght in handen van Guillaume de Barres, raadsheer van Karel V, wiens adellijke nazaten het tot in de eerste helft van de 18de eeuw vererfden.

Op de stadskarten van Mechelen door Jacob Van Deventer (rond 1550-1565) en Jan Van Hanswijck (rond 1594) is De Borght te zien als een complex met verscheidene vleugels op een site omgeven door een gracht.

Archiefstukken uit deze periode van meer dan 200 jaar over onder andere de vererving of de verhuur - De Borght werd geregeld (in delen) verhuurd - documenteren de grootte van het domein. Zo is er in de jaren 1680, behalve het kasteel op de door water omringde motte, ook sprake van een poorthuis, een schuur, een dreef, tuinen, een boomgaard en beemden.

Een jaar voor zijn dood in 1751 kocht baron Philippe Roose, de bouwheer van het huidige Hof van Coloma in de Bleekstraat, het buitengoed. Zijn dochter en erfgename Eugenia kon er evenmin lang gebruik van maken, want rond 1756 brandde het kasteel uit.

Ongeveer 12 jaar later noteerde de Nederlander Dirk Verrijk in het schetsboek van zijn tocht door onze gewesten dat verschillende overblijfselen van het afgebrande kasteel nog zichtbaar waren. Mogelijk baseerde hij zich op deze ruïnes en op oudere afbeeldingen voor in totaal vier heel gedetailleerde tekeningen van het kasteel vóór de brand. Op de ommuurde motte, te bereiken via een poortgebouw met een achterliggende brug, tekende hij een imposant, vierkant hoofdvolume met hoektorentjes waarachter twee lagere L-vormige vleugels lagen. Dezelfde drie gebouwen zien we, weliswaar erg schetsmatig en anders georiënteerd, ook op de kaart van het gehucht Nekkerspoel die landmeter Carolus Everaert in 1736 tekende.

Rond 1768 maakte Dirk Verrijk vier gedetailleerde tekeningen van het iets meer dan 10 jaar eerder afgebrande kasteel De Borgh, die mogelijk toch een zekere getrouwheid bezitten. © Gelders Archief

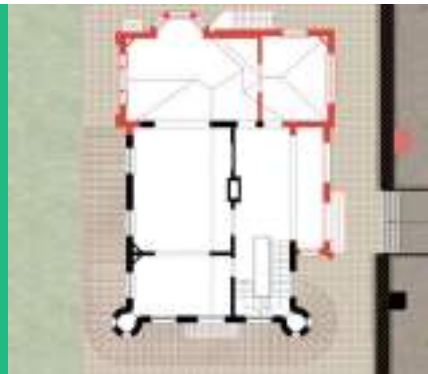

Nog tijdens de 18de eeuw werden de meeste restanten van het afgebrande kasteel afgebroken. Op de plek van het vierkante hoofdgebouw kwam een bescheiden volume, waarover weinig bekend is. Dat werd op zijn beurt rond 1858-1859 gesloopt om plaats te maken voor de kern van het huidige kasteeltje. In opdracht van Eduard Van Doornick en zijn twee zussen verrees hier een nieuw landhuis op een nagenoeg vierkant grondplan met één enkele verdieping en een hoektoren aan elk van de vier zijden. De nog onbekende architect - een bouwdoosier ontbreekt voorlopig - hanteerde voor zijn ontwerp een mengstijl van neo-Vlaamse renaissance (oostelijke geveltop met overhoekse pinakeltjes) en neogotiek (driepas- en visblaasmotieven), die toen voor zulke residenties als passend werd beschouwd.

Enkele jaren later werd tegen twee van de vier gevels een sierlijke luifel aangebracht. Waarschijnlijk om de sporen van die aanpassing te verbergen, werd het zichtmetselwerk van de gevels bedekt met een bleke cementpleister waarin korrels euvillesteen verwerkt waren.

In haar studie naar De Borght uit 2018-2019 zette Evelyn Erauw de bouw van het nagenoeg vierkante kasteeltje rond 1860 (zwart) en de uitbreiding rond 1909 (rood) uit op het grondplan van de benedenverdieping.

© Evelyn Erauw

In 1908 kregen Sylvie du Bois van Doornick, die het kasteeltje had geërfd, en haar man Léon Allaert de toelating om het gebouw te vergroten. Hoewel de plannen ontbreken, was waarschijnlijk de Brusselaar Franz Bouwens de architect. Hij ontwierp een nieuwe toegang aan de voorzijde bij de brug en plaatste tegen de rechterzijgevel een groot rechthoekig volume, waarvoor de hoektorentjes aan die zijde afgebroken moesten worden.

De architect vatte de uitbreiding op in een vergelijkbare stijl en bekleedde de nieuwe gevels met eenzelfde cementpleister, waardoor het gebouw als een geheel aanvoelt.

Na de vergroting rond 1909 veranderde er nog weinig. De werken beperkten zich vooral tot het inbrengen van modern comfort, met als uitzondering de toevoeging van een verdieping op de hovenierswoning aan de zijde van de Afleidingsdijle in 1935.

Op het domein bevinden zich nog enkele kleinere constructies - zoals een houten boogbrug en een prieeltje achteraan de motte - die bijdroegen aan de pittoreske sfeer van het prachtige landschapspark. Het meest opmerkelijke is het neogotische ronde torentje tussen de hovenierswoning en de stallen, met in de onderbouw mogelijk hergebruikte zandstenen resten van een verdwenen, losstaand torentje op de motte.

Het verval treedt in

Aan het einde van de jaren 1970 werd het vroegere neerhof met een 17de-eeuwse kern aan de Lakenmakersstraat op een harde manier gerestaureerd door H. Storms en de architecten E. Welch en J. Rosemont. Het gerestaureerde pand werd de feitelijke hoofdwooning van het domein. Het kasteeltje kwam leeg te staan en degradeerde met de jaren. Hetzelfde lot onderging de hovenierswoning. In 1997 werd zowel het kasteel als de rest van het domein, met uitzondering van het vroegere neerhof, beschermd als monument, wat echter niets wijzigde aan de situatie.

Rond 1860 verrees samen met de vierkante kern van het huidige kasteeltje een hovenierswoning achter in het domein, die toen alleen een benedenverdieping had (rechts). Het historische spuihuis met trapgevels over de Heergracht werd in de jaren 1960 afgebroken.

Een toekomstgericht en toegankelijk bos

Eind 2023 kocht Gert Buelens met zijn firma Green Africa het ruim 4 hectare grote kasteeldomein om het park in te richten als een toekomstgericht bos dat toegankelijk moet zijn voor alle Mechelaars. Vrijwel meteen werd werk gemaakt van een historisch landschapsonderzoek en een botanische inventaris. Die brachten een uniek arboretum in kaart, net als resten van een historische moestuin en een boomgaard. Vanuit deze bevindingen wordt een park ontworpen waar concepten als biodiversiteit en de impact van gezonde natuur op het klimaat inzichtelijk worden gemaakt.

Daartoe sloot de eigenaar in de zomer van 2024 een samenwerkingsovereenkomst met het stadsbestuur. Het kasteeltje en de tuin binnen de walgracht blijven in privéhanden. Het park, de overige 88 percent van het domein, zal beheerd worden door de stad Mechelen. Dat beheer is zeker noodzakelijk: zowel het kasteeltje als het park moet dringend onder handen genomen worden.

Onder meer op vraag van het agentschap Onroerend Erfgoed worden er op korte termijn werken gepland aan onder andere de walgracht en de middeleeuwse ommuring. In samenspraak met de eigenaar en bijgestaan door landschapsarchitecten is ook al het eerste herstel en onderhoud van het park opgestart. Tijdens de werken blijft het park onder begeleiding toegankelijk voor bezoekers. Maar als de inrichting achter de rug is, zullen alle Mechelaars vrijuit kunnen genieten van de natuurpracht van domein De Borgh.

Tekst: Elise Hooft en Evelyn Erauw

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

07

**KLOOSTER ONZE-LIEVE-VROUW
VAN DE HAM**

Leercentrum Thomas More
Campus Kruidtuin

De Vetersham

Waarschijnlijk vestigden de zusters victorinnen zich rond de 13de eeuw als eersten in de Ham, een laag en moerassig gebied aan de rand van de stad. Al snel volgden anderen. De Dijle, de Melaan en hun vele aftakkingen maakten de grond er erg vochtig en daardoor uitermate geschikt voor huidenvetters. Die hadden veel vers water nodig om dierenhuiden tot leer te verwerken. De vlakbij gelegen schorsmolen van het watermolencomplex op de Dijle garandeerde bovendien een continue aanvoer van vermalen eikenschors, waarvan het looizuur eveneens gebruikt werd voor de leerproductie. Rond 1300 waren de moerassen getransformeerd in een ruime, bevolkte wijk, Nieuwland of (Veters)Ham genoemd, die zich uitstrekte van de Kruidtuin tot de Hallestraat. In het kielzog van de huidenvetters vestigden ook de fabrikanten van goudleer zich in de wijk.

Mechels goudleer

Zoals de naam aangeeft, vormt leer het basisproduct voor de fabricatie van goudleer. Op vellen kalfsleer wordt een dun laagje eiwit of lijm aangebracht. Vervolgens wordt de hele oppervlakte bedekt met bladzilver, dat nadien een beschermend laagje lijm krijgt. Met vernis, meestal aangebracht in twee lagen, wordt het zilver uiteindelijk afgedekt. De kleuring van deze vernis geeft het geheel een gouden glans. Doorheen de jaren werden er verschillende nabehandelingen ontwikkeld die het mogelijk maakten om in het goudleer (eventueel ingekleurde) motieven te verwerken.

De Vetersham op een kopie van het plan van Jan Van Hanswijck uit circa 1594 door Jan-Baptist De Noter (1786-1855).

In de Lage Landen kende goudleer een groot succes voor luxueuze wandbekleding door het vrij grote aanbod en de hoge kwaliteit ervan. Goudleer bood bovendien belangrijke voordelen op textiel: het kon in hoge mate vocht, licht en lucht verdragen, was eenvoudig in onderhoud, werd niet aangetast door insecten en nam geen stof of etensluchtjes op. In de vroege 16de eeuw drong de productie van goudleer, dat aanvankelijk een Spaanse aangelegenheid was, ook door in de Zuidelijke Nederlanden. De registratie van goudleermaker Valentijn Klee in 1511 als poorter van Mechelen is de oudst bekende vermelding van een goudleerfabrikant in de Dijlestad. Maar pas vanaf de vroege 17de eeuw verwierf het in Mechelen geproduceerde goudleer een faam die tot ver buiten de landsgrenzen reikte. Dat was in het bijzonder te danken aan de familie Vermeulen en haar nazaten, die generaties lang in Het Gouden Leerhuys een beroemd goudleeratelier hadden.

Het primitief kadastraal plan van circa 1824 toont Het Gouden Leerhuys (donkergroen) en de bijbehorende leerlooierij (lichtgroen) die zich uitstrekte tot tegen de huidige Kruidtuin. Aan één zijde werd dit enorme perceel geflankeerd door een gang naar een achterin gelegen buurwoning (rood).

Het Gouden Leerhuys

In de brochure van de Mechelse Open Monumentendag van 2010 gaven we al aan dat Het Gouden Leerhuys hoogstwaarschijnlijk lag op de plek van het latere klooster van Onze-Lieve-Vrouw van de Ham. Via de rond 1647 opgestelde wijkboeken en via allerhande schepenakten weten we dat Het Gouden Leerhuys in de 17de eeuw aan één zijde begrensd werd door de Klapbankbrug, die aansloot op een gang naar een achterin gelegen woning aan de Klemvliet.

Deze toestand is eenvoudig af te lezen van het primitief kadastraal plan van circa 1824. Het plan geeft ook mooi weer hoe de Klem, een aftakking van de Melaan, ter hoogte van Het Gouden Leerhuys afboog in de richting van de Bruul, en aan de Fonteinbrug uitmondde in de Dijle.

Vijf generaties goudleermakers

Volgens de literatuur zou de goudleermakerij van de familie Vermeulen gesticht zijn in 1612, in wat later bekend zou staan als Het Gouden Leerhuys. Bij het opstellen van de wijkboeken rond 1647 was het familiehuis in handen van Antoon Vermeulen.

Ongeveer drie jaar later ontwikkelde de familie Vermeulen een nieuwe, snellere looimethode met een draaiende ton die leer opleverde dat beter geschikt bleek om goudleer te fabriceren. Het leverde echter ook een eindeloos lang conflict op met het ambacht van de huidenvetters, die uiteraard niet te vinden waren voor deze concurrentie.

In 1677 stond Het Gouden Leerhuys geregistreerd als eigendom van Antoons broer Jan. Deze Jan Vermeulen schreef in datzelfde jaar het 'Secreetboek'. Daarin pende hij de geheime processen neer voor de productie van goudleer, die tot dan toe mondeling overgedragen waren. Het Secreetboek werd eeuwenlang binnen de familie doorgegeven en aangevuld, onder meer door achterneef Carolus Jacobs in 1711 en door diens schoonzoon Jacobus Versluisen in 1783.

Het goudleerbehang uit 1725 in de Albertzaal van het stadhuis van Veurne is een van de weinige waarvan de maker bekend is, namelijk het Mechelse atelier van Carolus Jacobs.

Vanaf halfweg de 18de eeuw nam de populariteit van goudleer snel af. In 1739 bleven er in Mechelen nog vier goudleermakers over, in 1759 nog maar twee. Die twee, Egidius van Hombergen en Jacobus Versluysen, waren bovendien familie van elkaar en waren ook allebei gevestigd in Het Gouden Leerhuys. Beide firma's smolten in 1764 samen en telden toen nog 83 medewerkers. In 1797 stierf Jacobus Versluysen; zijn medezaakvoerder was al eerder overleden. Met Versluysen verdween het ambacht dat Mechelen lange tijd zoveel roem had gebracht.

Een buurt in verandering

De teloorgang van de goudleermakerij betekende niet het einde van de industriële activiteiten in de Vetersham. Tot een eind in de 19de eeuw werd daar nog leer gelooid. Van de 15 percelen die op het primitief kadastraal plan van circa 1824 aan de even zijde van de Lange Ridderstraat staan ingetekend, hadden er liefst tien een looierij achteraan. Ook in Het Gouden Leerhuys bleven de nazaten van Jacobus Versluysen actief in de leerlooierij.

Deze sterk vervuilende activiteit in de steeds dichter bevolkte binnenstad lokte gaandeweg echter toenemend protest uit. In de jaren 1860 zette het stadsbestuur bovendien een groot project op om de vele onhygiënische vlieten in de wijk, die regelmatig overstromden, te saneren en de wijk door de aanleg van nieuwe straten beter bereikbaar te maken. De leerlooierijen van de Vetersham verdwenen stuk voor stuk, ook die van Het Gouden Leerhuys.

Ten dienste van het onderwijs

In 1857 kocht priester Frans Piscé, leraar aan het nabijgelegen college van Pitzemburg, het ongeveer 6900m² grote terrein van Het Gouden Leerhuys. De panden aan de straat verhuurde hij als woningen; de gebouwen achteraan richtte hij in als een kostschool en een externaat voor jongens. Bij het uitbreken van de eerste schoolstrijd tussen liberalen en katholieken (1878-1884) werden in de gebouwen een oefenschool van de katholieke normaalschool voor jongens en een vrije meisjesschool ondergebracht.

Deze geveltekening, die deel uitmaakt van een bouwdoossier uit 1890, toont hoe Het Gouden Leerhuys toen opgedeeld was in verschillende woningen.

Toen deze instelling in 1885 alweer werd opgeheven, uitte kardinaal Goossens de wens om er een meisjesschool te stichten, bediend door kloosterzusters. Zoals vele geestelijken en notabelen die toen nieuwe schooltjes voor meisjes wilden oprichten, stelde hij de vraag aan de Zusters van de Christelijke Scholen uit Vorselaar. Die congregatie was ontstaan op initiatief van de welgestelde priester Lodewijk Donche en van Regina della Faille, gravin van de Werve de Vorselaar, die in 1820 van start waren gegaan met een leerschool voor arme meisjes in het Kempense Vorselaar.

Bij de aanvang was het de bedoeling om een religieuze congregatie op te richten die zich zou toeleggen op het onderwijs voor arme kinderen en de ziekenzorg in de hele Kempen. Vanaf de jaren 1840 spitste de gemeenschap zich echter met groot succes toe op onderwijs voor arme meisjes. Tussen 1871 en 1901 stichtte de congregatie in liefst 66 parochies gemeenschappen en lagere schooltjes. Van een relatief bescheiden congregatie werd zij daarmee op korte tijd de grootste van het bisdom. In 1885 kwamen er uit Vorselaar vier zusters naar Mechelen, die in september van dat jaar een bescheiden schooltje startten van vier klassen voor 105 leerlingen.

In het nieuw

De eerste vier klassen bleken al snel te klein voor het groeiend aantal leerlingen. In 1890 gaf moeder Alphonse (Marie-Louise Pierret), de eerste Mechelse overste, de opdracht voor een nieuw klooster met een schoolgebouw. Architect van dienst was Hendrik Meyns, die tijdens zijn carrière hoofdzakelijk nieuwbouw- en restauratieopdrachten uitvoerde voor diverse katholieke instellingen, met name in het Mechelse. Voor de Zusters van de Christelijke Scholen ontwierp hij aan de Lange Ridderstraat een complex met een imposante neogotische façade.

Links situeerde hij de kloosterkapel, voorzien van een tuitgevel met een gevelbreed roosvenster en een torentje. Rechts daarvan ontwierp hij een vleugel met een verdieping, gedecoreerd met 'Brugse traveeën' die uitliepen in grote dakvensters. In het schoolgebouw voorzag hij beneden twee spreekkamers en een klaslokaal voor de betalende school. Uit de plannen blijkt immers dat de school toen al uit twee delen bestond: een kosteloze school voor arme kinderen en een vrije of betalende school voor leerlingen met meer vermogende ouders.

De bestaande gebouwen aan de Lange Ridderstraat verdwenen onder de slopershamer, met inbegrip van het ooit zo bekende Gouden Leerhuys. In overleg met de buurvrouw aan de rechterzijde werd toen ook het stukje van de Klemvliet aan de straat overwelfd. Een kadastrale mutatieschets geeft aan dat twee grote volumes achteraan het terrein eerst behouden bleven, maar ongeveer zes jaar later vervangen werden door nieuwe constructies die aansloten op de kort voordien gerealiseerde straatvleugel, mogelijk als onderdeel van een al in 1890 geconcipteerd masterplan.

Het ontwerp van architect Hendrik Meyns uit 1890 voor de façade aan de Lange Ridderstraat.

Een voorspoedige periode

In de decennia na 1890 namen de leerlingen én de studierichtingen gestaag in aantal toe. Geregeld verrezen er dan ook nieuwe gebouwen, zoals een kantschool (1904) en een speelzaal met een klassenverdieping (1906). Met de school groeide ook het aantal zusters: rond 1910 waren ze al met 17. Tijdens de Eerste Wereldoorlog slaagden de zusters erin om de school draaiende te houden, ondanks de moeilijke omstandigheden. Na de vijandelijkheden kon de draad dan ook snel weer opgepikt worden. Door het grote succes van de betalende school verdween de armenschool in 1932. In datzelfde jaar ging een naaiopleiding van start, die uitgroeide tot een beroepsschool.

Alles in puin

Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog richtte het stadsbestuur de stevige kelders van het klooster in als openbare schuilplaats. Tijdens de eerste vier oorlogsjaren zetten de zusters en de leerlingen het schoolleven aan de Ham zo goed en zo kwaad als mogelijk voort. De situatie veranderde echter drastisch op 19 april 1944.

Een geallieerd bombardement gericht op het Mechelse spoorwegarsenaal en op enkele bruggen miste deels doel en kwam op de omliggende woonwijken terecht. De ravage was enorm: 150 doden, 123 gewonden en bijna 1000 vernielde huizen. In enkele minuten tijd werden de school en het klooster aan de Lange Ridderstraat door brandbommen vernield; als bij wonder vielen er geen slachtoffers. Ook tijdens het bombardement op het rangeerstation van Muizen op 1 mei 1944, dat 171 Mechelse slachtoffers eiste, viel er enkel bijkomende schade aan de gebouwen te betreuren.

In september 1944 werden de lessen hervat in de enkele nog bruikbare gebouwen. Voor het overige werd een beroep gedaan op gehuurde huizen en op lokalen bij andere zusters in de stad, maar die situatie zou niet lang duren.

Het afgebrande klooster na het bombardement van 19 april 1944.

Beter dan ooit tevoren

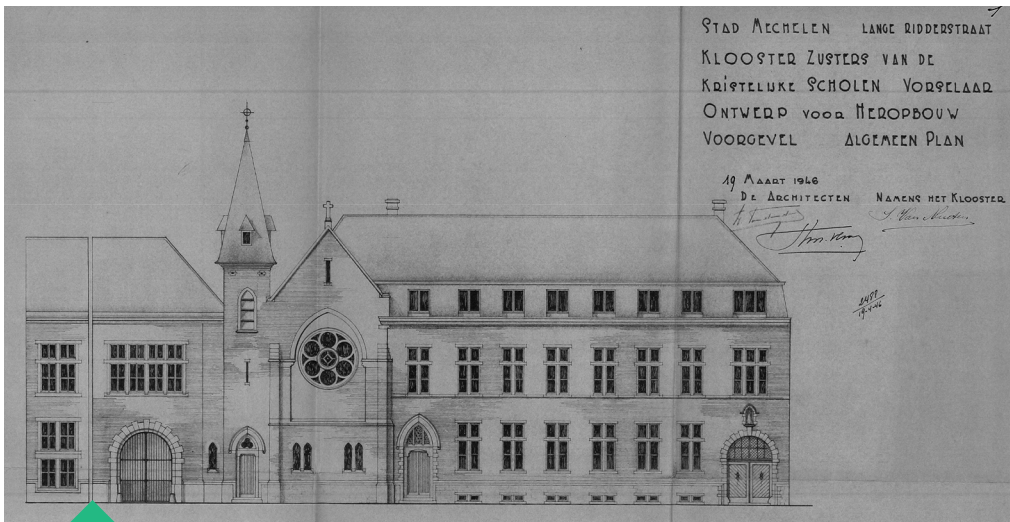
In oktober 1945 startten de zusters met puin ruimen. Aan de Lange Ridderstraat stonden alleen nog de voorgevel en een stukje van de kapel overeind. Mogelijk speelde het behoud van die elementen een rol in de beslissing van de zusters om hun klooster en het aanpalende schoolgebouw nagenoeg identiek te herbouwen. De Mechelse architect Simon Van Craen, in die tijd een veelgevraagd ontwerper in katholieke kringen, en zijn collega Frans Vandendael (Heverlee) ontwierpen de plannen. Zij deelden het dossier op in drie fasen, die elkaar razendsnel opvolgden.

In eerste instantie maakten ze de plannen voor de wederopbouw, opgedeeld in twee deelfasen. Al in 1946 kregen de zusters de toelating om de vleugel met de kapel aan de Lange Ridderstraat te herbouwen.

De 19de-eeuwse voorgevel, die het bombardement had overleefd, werd gerestaureerd maar kreeg een bijkomende verdieping onder een mansardedak. Amper een jaar later volgde de toestemming voor het aansluitende gedeelte aan de zijde van de speelplaats, waarin onder meer het klooster was ondergebracht.

Stilistisch werkten de architecten de wederopbouw uit in een combinatie van vereenvoudigde neogotische elementen en architectuur uit de jaren 1940. Die mengstijl is zowel in het interieur als in de gevels terug te vinden. Al op 1 mei 1948, nauwelijks vier jaar na het vernietigende bombardement, kon de voltooide kapel ingezegend worden en namen de zusters weer hun intrek in het klooster.

In 1949 ontwierpen Van Craen en Vandendael een nieuwe klassenvleugel. Die vond zowel letterlijk als visueel aansluiting bij de heropgebouwde vleugels, maar kreeg een meer functionele architectuur die amper verwijzingen naar het verleden vertoont.

Voor de heropbouw van het klooster werd gebruikgemaakt van de bewaarde gevels aan de Lange Ridderstraat.

Een school in bloei

De zusters loodsten hun school aan de Ham de volgende decennia met succes door de voortdurende veranderingen op maatschappelijk en pedagogisch vlak. Zo mochten ze in 1951 een normaalschool inrichten, waar leerkrachten voor het secundair onderwijs werden opgeleid, en startten ze in 1962 met een Hoger Technisch Instituut voor Europese Talen.

Telde de school rond 1950 zo'n 33 zusters, 16 lekenleerkrachten en meer dan 600 leerlingen, dan was dat leerlingenaantal tien jaar later al opgelopen tot 900. De school was dan ook regelmatig het toneel van bouwactiviteiten. Het meest opvallende was de realisatie van een losstaande schoolvleugel met vier verdiepingen aan de zijde van de huidige Kruidtuin, naar ontwerp van Frans en Robert Vandendael uit 1964. Ook de bestaande gebouwen werden af en toe aangepast. Voor het 75-jarige bestaan van de school in 1960 werd onder meer de kapel opgeknapt, die pater K. Fimmers versierde met een imposante Christusfiguur.

De Christusfiguur die pater K. Fimmers in 1960 in de kapel aanbracht, werd later overschilderd.

Thomas More

De geschiedenis van de school tijdens de laatste 20 jaar kenmerkt zich vooral door fusiebewegingen. Het Hoger Handels- en Taleninstituut O.-L.-V. van de Ham ging in 1995-1996 op in de Katholieke Hogeschool Mechelen. In 2007 werd de secundaire school opgenomen in Colomaplus, waarna het onderwijzend personeel en de leerlingen verhuisden naar de site aan de Tervuursesteenweg. De hogeschool nam de schoolgebouwen toen in gebruik, met uitzondering van het klooster, dat bewoond bleef door de laatste zusters.

Na het vertrek van de zusters in 2012 en een verbouwing in 2013-2014 werd het heringerichte klooster eveneens in gebruik genomen door de studenten van wat sinds 2012 de Thomas More hogeschool is.

In de vroegere eetzaal en de refter van de zusters vind je nu het Leercentrum van de Campus Kruidtuin, dat ook de vroegere kapel in gebruik heeft als stille studieruimte. De spreekkamers van de zusters kregen een nieuwe bestemming als vergaderruimten en de kamers van de zusters op de verdieping doen nu dienst als studentenkamers.

Tekst: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

08

RATEAUFABRIEK

Depot Rato

De pompen van Auguste

De openstelling van het nieuwe Mechelse erfgoeddepot in de fabriekshallen van de voormalige Rateaufabriek aan de Leuvensesteenweg in Muizen, biedt de bezoeker van Open Monumentendag een uitgelezen kans om de bijzondere geschiedenis van de Société Rateau te ontdekken. In 1911 plantte de Franse ingenieur Auguste Rateau in Muizen een constructieatelier neer. De machines die hier werden geproduceerd, doorkruisen en verbinden het industrieel erfgoed in België en Frankrijk. Stoomturbines voor elektriciteitscentrales en schepen, ventilatoren en compressoren voor de mijnen, allerhande pompen voor fonteinen, pompstations, sluizen en zelfs kerncentrales, turbocompressoren en straalmotoren voor vliegtuigen... het logo van Rateau komt voor op allerlei verrassende plaatsen.

De beginjaren van de Société Belge des Appareils Rateau

De Mechelse Rateaufabriek dankt haar naam aan de Franse ingenieur Auguste Rateau, die in 1904 in Parijs de Société Rateau stichtte om zijn technische ontwerpen te ontwikkelen. Een jaar later besliste de Franse marine om haar oorlogsschepen met stoomturbines aan te drijven en stelde ze Auguste Rateau aan om die te ontwikkelen. Deze beslissing was bijzonder tactisch. Zo vermeed het Franse leger de vernedering om dure licenties voor de succesvolle turbines van Parson te moeten kopen in Groot-Brittannië, op dat moment de grootste en meest directe concurrent op zee. Rateau had tussen 1898 en 1903 zelf een aantal patenten voor stoomturbines laten registreren. De ingenieur bezat echter geen eigen fabriek om de turbines ook zelf te bouwen. Dat werd uitbesteed aan de Etablissements Garnier Faure Beaulieu (GFB), die de turbines in zijn naam bouwde in de fabriek Apparails Rateau à la Courneuve.

Auguste Rateau had ondertussen ook allerhande pompen en ventilatoren ontworpen en vond onder meer in de Belgische steenkoolmijnen een belangrijke klant. Hij greep zijn kans en stichtte in 1911 de Société Belge des Appareils Rateau. De fabriek werd in 1913 gebouwd langs de Leuvensesteenweg in Muizen,

vlakbij de spoorlijn die vijf jaar eerder was aangelegd. Het is moeilijk om te achterhalen waarom precies in België een fabriek werd gebouwd. Wellicht kon het geen kwaad dat er wat afstand gecreëerd werd met de fabriek van GFB in La Courneuve.

In 1913 kondigde de Société Belge des Appareils Rateau zichzelf aan via een reclameadvertentie op de 'place to be' van dat jaar: de Gentse Wereldtentoonstelling.

De zaken liepen goed. In 1915 werd de fabriek in Muizen uitgebreid met een grote, losstaande fabriekshal. In datzelfde jaar werd het depot in Le Pré-Saint-Gervais bij Parijs, waar aanvankelijk de machines voor de Franse markt werden opgeslagen, omgebouwd tot fabriek. Net op tijd, want tijdens de Eerste Wereldoorlog viel de productie in Muizen nagenoeg stil.

De Eerste Wereldoorlog

De precieze oorlogsschade aan de Rateaufabriek in Muizen is moeilijk te achterhalen. Rechtstreekse beschadiging door het oorlogsgeweld (een bom, brand...) is zeker mogelijk, hoewel vooral de Mechelse binnenstad de klappen kreeg. Vermoedelijk nam de Duitse bezetter voorraden en machines uit de fabriek in beslag. Vooral machines voor kleine metaalbewerking werden graag naar Duitsland gebracht. De Duitse Gouverneur-Generaal Von Bissing stelde in 1915 met spijt vast dat de machinebouwindustrie in België niets meer voorstelde, aangezien duizenden machines uit de ateliers ontvreemd waren. In veel gevallen werden de fabrieken en het machinepark nog verder beschadigd door non-ferrometalen te verwijderen zoals koper en lood.

De kopgevels met gevelhoge pilasters en verticale glaspartijen van de fabriekshallen uit 1913 en de nieuwe hal uit 1915 van de Société Belge des Appareils Rateau in Muizen boden een imposante aanblik.

De Duitse industrie had deze metalen hard nodig, onder meer om munitie te produceren. Zo verloren de meeste brouwerijen hun grote koperen stookketels, maar ook de koperen elektriciteitsdraden en windingen uit elektromotoren (of meteen de hele motor) werden weggenomen.

Toen het oorlogstij voor de Duitsers keerde, pleegden zij op bepaalde plaatsen ook bewuste sabotage. De bedoeling was om de Belgische industrie zodanig te beschadigen dat de naoorlogse productie vertraagde. In sommige gevallen werden speciaal officieren geselecteerd die door hun ervaring in een bepaalde industrietak de machines en het productieproces (her)kenden en dus doelgericht - en vaak ook onherstelbaar - konden beschadigen.

Te land, ter zee en nu ook in de lucht?

Tijdens de oorlog zat Auguste Rateau niet stil. Hij legde zich in Frankrijk toe op een probleem waarmee de vliegtuigen in die tijd worstelden. Naarmate een vliegtuig stijgt, wordt de lucht dunner. Bijgevolg krijgt de motor minder zuurstof, zodat het vermogen afneemt en het vliegtuig niet voldoende kracht ontwikkelt om verder te stijgen. Dit wordt het 'plafond' genoemd. De toen gangbare oplossing was het toevoegen van een mechanische compressor (supercharger), rechtstreeks aangedreven door de as van de motor. Die compressor perst de lucht samen, zodat de motor veel meer zuurstof krijgt en dus hoger kan vliegen. Het probleem was dat zo'n compressor veel woog en vanwege de mechanische aandrijving tot 1/3de van het motorvermogen vroeg. Door zijn ervaring met turbines wist Auguste Rateau dat de energie van de uitlaatgassen gebruikt kon worden om een turbine aan te drijven, die dan weer een compressor kan aanjagen. Zo'n systeem bood veel voordelen: de motor werd niet extra belast en de installatie was compact en licht.

Er werden verschillende testen gedaan met zijn turbocompressor in bestaande vliegtuigen. Dankzij Rateaus uitvinding kon de snelheid van de Breguet XIX - een lichte Franse bommenwerper en verkenningsvliegtuig - op zijn maximale hoogte (6000 meter) opgedreven worden van 145 km/u tot 220 km/u.

De Bréguet XIX hield dankzij de turbocompressor van Rateau een tijd de wereldrecords voor hoogte met 500 en 1000 kg aan lading. De motorkap staat open om de compressor te tonen (boven de uitlaatpijp).

De Rateaufabriek in Le Pré-Saint-Gervais produceerde tijdens en na de Eerste Wereldoorlog turbocompressoren voor de Franse luchtmacht, maar ook haar Britse tegenhanger ging er al snel mee experimenteren. Tests met een RAF-R.E.8 mislukten echter toen de turbo barstte, nadat hij enkele keren oververhit was geraakt doordat de Britten onbewust een te grote luchtinlaat hadden gemonteerd. Rateau registreerde in augustus 1917 snel nog een Brits patent (GB128625) voor zijn turbocompressor. Later, in 1922, kreeg hij een Hawksley-medaille voor zijn artikel over turbocompressoren voor vliegtuigen.

Fusie met het Franse moederbedrijf: Société Rateau

Na de oorlog begon de heropbouw. In 1919 besliste Auguste Rateau om een grote, nieuwe fabriek te bouwen in La Courneuve bij Parijs, 'La Logette'.

De eerste ateliers werden uitgerust met de resterende machines uit de fabriek in Muizen. De architectuur van de fabriek in La Courneuve was overigens sterk gebaseerd op die van Muizen.

In 1922 fuseerde de Société Belge des Appareils Rateau met de Franse Société Rateau, de maatschappij die Auguste Rateau in 1904 in Parijs had geregistreerd. De fabriek in Muizen moest nu de ontwikkelingen van het Parijse moederbedrijf volgen. Door de beperkte middelen van de Belgische fabriek en de specifieke markt die ze bediende, koos het bedrijf ervoor om verder te specialiseren in de productie van pompen en ventilatoren. Op het vlak van de compressoren en stoomturbines spitste het zich voornamelijk toe op installatie, onderhoud en op de productie van specifieke onderdelen. In 1927 werd de fabriek in Muizen gevoelig uitgebreid. De verbouwingen waren net klaar toen Auguste Rateau in 1930 overleed. Hij heeft de gevolgen van de beurscrash in 1929 voor zijn bedrijf dus nauwelijks meegemaakt. Het bedrijf haalde minder contracten binnen en moest de productie op een lager pitje zetten. Het duurde tot 1935 voor het zich kon herpakken.

Oorlogsschade tijdens de Tweede Wereldoorlog

Op 17 mei 1940 rukten de eerste Duitse troepen Mechelen binnen. Het was het begin van een nieuwe periode van bezetting. Ook de Rateaufabriek werd tijdens de Tweede Wereldoorlog opnieuw beschadigd.

Een getuigenis van Frans Storms, opgetekend in de publicatie 'Partizaan Frans Storms' door historicus Ward Adriaens, leert dat tijdens de nacht van 14 op 15 maart 1944 een deel van de fabriek gedynamiteerd werd door leden van het Belgisch Partizanenleger. Fabrieksarbeiders hadden Frans Storms verteld dat in de fabrieken van Rateau turbines voor Duitse duikboten werden gemaakt en dat die binnenkort vervoerd zouden worden. De verzetsstrijders drongen 's nachts de fabriek binnen. Een Britse geparachuteerde agent bracht dynamiet aan, terwijl Frans Storms met een zware hamer meters en leidingen kapotsloeg en zoveel mogelijk schade aanbracht. Met 25 kg dynamiet werden onder meer de stoomcentrale en de turbines opgeblazen en werd het dak van de grote hal beschadigd.

Zicht op de uitbreiding van de fabriek. Rechts van de plaatslagerij en de hal voor grote machinale bewerking (gebouwen met lange verticale ramen uit 1913) kwamen kantoren, een hal voor kleine machinale bewerking en een groot, hoog magazijn.

De bezetter loofde achteraf een beloning van 200.000 BEF uit voor inlichtingen over de daders. De schade aan de Rateaufabriek werd op 24 maart gerapporteerd aan het geallieerd commando in Londen. Twee maanden later, in de nacht van 6 op 7 mei, werden de Rateaufabriek en de nabijgelegen Raghénofabriek getroffen door een lading brisantbommen van geallieerde B-17 bommenwerpers. Er vielen geen slachtoffers, maar zowel de Raghénofabriek als de gieterij van Rateau werd zwaar beschadigd.

Société Rateau stijgt op, letterlijk en figuurlijk

Aan het einde van de jaren 1940 werd de fabriek in Muizen tweemaal uitgebreid. De wederopbouw in Frankrijk en België bood dan ook heel wat kansen. De Société Rateau kreeg een brede waaier van contracten toegewezen: van het bouwen van pompstations voor watervoorziening en ventilatiegebouwen voor spoorwegtunnels tot turbines voor de heropbouw van de Franse vloot.

In 1939, vlak voor de oorlog, had René Anxionnaz, de nieuwe hoofdingenieur van de Société Rateau, een aantal patenten geregistreerd voor een straalmotor. Een viertal ingenieurs had tijdens de oorlog deze prototypes in het geheim uitgewerkt en getest. Pas na de bevrijding kon het project echt in gang worden gezet en werd de straalmotor in La Courneuve gebouwd. De motor, A-65, S.R.A.-1, bleek echter niet zo krachtig als verhoopt.

Hoewel de eerste motor een tegenslag was, werden de ingenieurs van de Société Rateau nog verschillende malen gevraagd voor hun expertise in turbines en compressoren door de Société Nationale d'Etude et de Construction de Moteurs d'Aviation (S.N.E.C.M.A.). Dat genationaliseerde Franse bedrijf had de opdracht om voor het land (vliegtuig)motoren te bouwen en nieuwe aandrijvingen te bestuderen. Straalmotoren werden immers gezien als de toekomst en hadden dus prioriteit.

Hoewel de Rateaustraalmotoren niet de verhoopte resultaten haalden, waren de ingediende patenten hun tijd wel ver vooruit. In 1960 klaagde de Société Rateau de Britse auto- en vliegtuigmotorenproducent Rolls-Royce aan wegens schending van de patenten voor een axiale compressor in straalmotoren. Rateau vroeg een vergoeding voor alle motoren gebaseerd op die techniek en de overhandiging van alle tot dan toe gebouwde motoren en onderdelen. In 1950 had Rolls-Royce namelijk de 'Avon' geïntroduceerd, een populaire straalmotor waarvan meer dan 11.000 exemplaren waren gebouwd. Er stond dus heel wat op het spel. Rolls-Royce-ingenieur Harry Pearson spendeerde zes jaar om de patentrechtzaak van Rateau aan te vechten. Het vonnis viel op 26 april 1967, in het voordeel van Rolls-Royce. Toch betreurde Pearson het dat de vindingrijkheid van de patenten uit 1939 - die volgens hem bijzonder vooruitstrevend waren - niet beter gebruikt was. De Société Rateau had zich na de experimenten met de straalmotoren immers weer toegespitst op haar specialiteiten: turbocompressoren, pompen, ventilatoren en turbines. Ondertussen was de Société Rateau in België betrokken bij allerhande grote industriële ontwikkelingsprojecten. Heel wat elektrische centrales bestelden een stoom- of gasturbine en er waren verschillende types pompen nodig in de chemische industrie en voor de waterwegen. Zo bestelde de elektriciteitscentrale van Langerbrugge in 1959 een stoomturbine van 125 megawatt (MW). De turbine met ketel werd geleverd door de Société Rateau en de Ateliers de Construction de la Meuse in Luik. ACEC zorgde voor de transformator. Bij heel wat Belgische sluizen (zoals de sluis in Oigem) tref je nog actieve Rateaupompen aan.

Ondanks het succes van Rateau verloor de fabriek in Muizen, die zich bleef richten op het ontwerp en de productie van pompen, aan belang ten opzichte van de vestiging in La Courneuve. Dat weerspiegelde zich in de tewerkstelling. In 1966 telde de Rateaufabriek in Muizen zo'n 150 werknemers, terwijl de fabriek in Frankrijk maar liefst 2.176 personen tewerkstelde.

Op verscheidene plaatsen kunnen nog toestellen van de Société Rateau ontdekt worden. Deze grote Rateauventilator bevindt zich in het ventilatiegebouw op het mijnterrein van Beringen.

Opname in de Alsthom groep

In 1971 werd de groep Alsthom meerderheidsaandeelhouder van de Société Rateau. Dat was een logische overname, aangezien Rateau veel technische kennis en expertise bezat in sectoren waarin Alsthom verder wilde groeien, zoals stoom- en gasturbines en marineaandrijving. Door financiële tekorten en onder toezicht van de nieuwe hoofdaandeelhouders, werd meteen gesnoeid in het personeel van Société Rateau. Bepaalde afdelingen in de fabriek van La Courneuve werden gesloten. In 1972 leed het bedrijf 17 miljoen Franse Frank verlies (ca. 15,5 miljoen euro vandaag); de verliezen van 1973 waren nog dramatischer. Verdere herstructureringen volgden, waardoor in 1974 in de Franse fabriek een vier maanden durende staking uitbrak. De fabriek werd zelfs bezet. Toen de politie haar wilde ontzetten, schoten zo'n 20.000 metaalarbeiders uit omliggende fabrieken de stakers te hulp. In 1976 fuseerde Alsthom met de Franse scheepsbouwer Chantiers de l'Atlantique en wijzigde de naam in Alsthom-Atlantique. Hier kwam de ervaring die de Société Rateau had opgedaan bij het bouwen van turbineaandrijving voor de Franse oorlogsschepen goed van pas.

De fusie viel samen met het opstarten van het Franse Nucleaire programma (CP1), waarvoor de groep sterk betrokken was bij de bouw van de centrales van de groep Électricité de France (EDF-Luminus), de grootste nucleaire elektriciteitsproducent ter wereld. De oliecrisis van 1973 had namelijk de kwetsbaarheid van het toenmalige Franse beleid aangetoond, dat steunde op de bouw van olie- en steenkoolcentrales om aan de groeiende energiebehoeftes van het land te voldoen. Op korte tijd werden 13 kerncentrales gebouwd. Alstom was dan al enkele jaren de 'Arabelle' aan het ontwikkelen, tot op vandaag zijn krachtigste, betrouwbaarste en meest succesvolle stoomturbine. De technische kennis van de Société Rateau op het vlak van turbines speelde daarbij een belangrijke rol. De naam 'Arabelle' is een acroniem van Alstom, Rateau en Belfort (de fabriek waar Alstom in 1928 begon).

De Société Rateau werd pas in 1977 een officieel filiaal van de groep Alstom-Atlantique, en kreeg de Franse naam Ateliers Mécaniques Belges sa (ook wel AMB-Rateau nv of Algemene Machinebouw nv). Op dat moment kampte de grote fabriek in La Courneuve al enige tijd met teruglopende bestellingen en een snel verouderend machinepark. De keuze van de fabriek in Muizen om zich te specialiseren in pompen rendeerde, want het bedrijf kreeg via de betrokkenheid in het nucleaire programma de fabricage toegewezen van de industriële pompen en de pompen van de waterposten van de kerncentrales van 900 MW. Tussen 1975 en 1982 werden meer dan 200 pompen van de types 'PE' en 'PRP' geproduceerd. Vanwege de expertise in het Franse Nucleaire programma kreeg de fabriek in Muizen ook contracten voor pompinstallaties voor de Belgische kerncentrales van Doel en Tihange.

Toen de contracten vanuit de nucleaire programma's afnamen, gooide de fabriek in Muizen het over een andere boeg. Voorheen was de verdeling in de fabriek ruwweg 85% productie en 15% diensten. In 1982 had het bedrijf namelijk ook heel wat kennis opgedaan in het onderhoud en het herstel van turbomachines, wat één de belangrijkste activiteiten zou worden.

In de gieterij werden de metalen onderdelen en omhulsels gegoten. Vooraan stapels mallen, rechts de gietinstallatie. De hal had lange tijd een zandvloer om de schade bij ongevallen met het hete gietijzer te minimaliseren.

Er werd vanaf toen hoofdzakelijk ingezet op de dienstverlening (onderhoud, proeven en studies, montage en verkoop), terwijl de minder lucratieve productie beperkt werd. In 1993 werd de naam van de onderneming gewijzigd in GEC-Alsthom Rateau services nv, gekoppeld aan de groep Medium Turbo Machines van de Division Électromécanique, filiaal van GEC-Alsthom nv. De belangrijkste klanten waren de elektrische centrales en gebruikers van turbomachines in België en het buitenland.

De Rateaufabriek wordt Depot Rato

De terugval in contracten door de crisis in de staalindustrie, problemen in de nucleaire sector (de onzekerheid over het uitvallen van reactoren in Doel en Tihange), de sluiting van enkele thermische centrales en concurrentie uit het buitenland wogen zwaar op het bedrijf. De fabriek in Muizen had in 2013 nog 46 werknemers, maar datzelfde jaar vielen nog 13 ontslagen. Verdere herstructurering leidde kort nadien tot de verkoop van de fabriek in Muizen. In 2016 kocht het Mechelse stadsbestuur de leegstaande bedrijfsgebouwen om ze te verbouwen en te herbestemmen tot een hoogwaardig, duurzaam erfgoeddepot. Tecro & Krea architecten stond in voor het ontwerp; Bouwbedrijf Van Poppel voor de realisatie. De naam Depot Rato, een verwijzing naar de toenmalige eigenaar van de imposante fabriekshallen, brengt hulde aan dit schitterend stukje industrieel erfgoed.

Tekst: Robin Debo, kennismedewerker ETWIE

BEWAARPLEK EN EXPERTISECENTRUM

Vandaag is Depot Rato de plaats waar de Mechelse erfgoedpartners hun collecties onderbrengen en hun werking uitbouwen. Het gaat om Museum Hof van Busleyden, Stadsarchief Mechelen, Erfgoedcel Mechelen en Bibliotheek Het Predikheren. Museum Hof van Busleyden draagt de verantwoordelijkheid voor het depot en coördineert de werking en de openstelling ervan.

Depot Rato is eerst en vooral de plaats waar het erfgoed uit Mechelen en omstreken vanaf nu kwalitatief bewaard wordt voor de toekomst. Concreet gaat het naast duizenden kunstwerken, archeologische vondsten, archiefstukken en historische voorwerpen ook om de vele boeken die de stad rijk is. Al deze stukken werden tijdens een maandenlange verhuis van hun vorige bewaarplaatsen, liefst veertien locaties die niet altijd voldeden om de collecties degelijk te bewaren, overgebracht naar het nieuwe depot in Muizen. Elk stuk dat er toekwam kreeg een identificatienummer en een vaste standplaats. Een deel van de collecties werd ook gedigitaliseerd. Zo zijn het grootste deel van de museumcollectie en heel wat archief- en collectiestukken van het Stadsarchief nu 24/7 online te raadplegen.

Daarnaast is Depot Rato een plek om expertise over collectiezorg op te doen en te delen. Onderzoekers kunnen er collectiestukken opvragen om ter plaatse te bestuderen maar ook de reuzendragers van Reuzen Mechelen strijken neer in Muizen om van daaruit de eeuwenoude traditie van het reuzendragen levend te houden. Ten slotte wordt de infrastructuur van het depot ter beschikking gesteld van andere erfgoedhouders. Denk bijvoorbeeld aan de anoxiecel, (een veilig en niet-giftig alternatief om schadelijke insecten op erfgoedobjecten te bestrijden), het restauratieatelier of de verwerkingsruimte voor archeologische vondsten. Depot Rato blijft ook een belangrijke regionale rol spelen in de noodopvang van collecties uit omliggende gemeenten bij tijdelijk plaatsgebrek of bij calamiteiten als brand of waterschade.

Duurzaam depot

Het nieuwe erfgoeddepot bestaat uit twee loodsen die via een overdekte doorsteek met elkaar verbonden zijn. De eerste loods van Depot Rato huisvest naast de bibliotheekbox het kantoor van de depotmedewerkers, een vergaderzaal en verwerkingsruimtes. Het is ook de plek waar de grootste erfgoedstukken bewaard worden, zoals de reuzenfamilie en de praalwagens van de Ommegang.

In de tweede loods zijn twee grote boxen ondergebracht waarin de meest waardevolle stukken worden opgeslagen. Deze collectiestukken moeten in optimale omstandigheden bewaard worden: de temperatuur en de luchtvochtigheid mogen niet bruusk maar alleen zeer geleidelijk variëren. In plaats van daarvoor te werken met een dure en energieverblindende klimaatinstallatie, werd gekozen voor een ecologisch alternatief. De bewaarboxen in de loods zijn gemaakt uit kalkhennepbeton, een innovatief en bijzonder duurzaam materiaal dat een hoge thermische isolatiewaarde combineert met sterke vochtregulerende eigenschappen. Zo wordt automatisch én ecologisch een stabiel binnenklimaat gecreëerd.

Ook met de anoxiecel in deze loods trekt Depot Rato de duurzame kaart. Erfgoedobjecten die aangetast zijn door schadelijke insecten worden gedurende enkele weken in deze luchtdichte ruimte opgeborgen. Vervolgens wordt zuurstof aan de binnenlucht onttrokken en wordt er stikstof en koolstofdioxide in geblazen. In combinatie met een vorm van bevochtiging om de relatieve luchtvochtigheid op peil te houden, worden insecten in elke ontwikkelingsfase (ei, larve ...) gedood zonder risico's voor het behandelde erfgoed, de mens of het milieu.

Femke Bolsens, Perscommunicatie Museum Hof van Busleyden

09

**BLEEKWEIDE EN ATELIERS
VAN JEAN-PAUL LAENEN**

Een verborgen stukje erfgoed

Aan het einde van de Schrijnstraat, achter een imposante poort, bevindt zich de vroegere bleekweide van het Groot Begijnhof, een uitgestrekte groene oase in de binnenstad. Verscholen achter metershoge muren creëerde de bekende Mechelse kunstenaar Jean-Paul Laenen er een eigen leefwereld, met een eeuwenoude begijnenwoning, een zelfgebouwd atelier en een eveneens tot atelier omgebouwde garage. Hoog tijd om een stukje van dit verborgen erfgoed te ontdekken!

3D-plan van de gebouwen op de site Schrijnstraat 25 (Onderzoek Raymond Lemaire Centrum, 2018).

Gunstig gelegen aan de rand van de stad

Tot in de 13de eeuw maakte deze site deel uit van een moerassig domein vol vlietjes buiten de eerste Mechelse stadsomwalling. Eén van deze vlieten was de Heergracht, die stroomde achter wat nu de tuinen van de Twaalf-Apostelenstraat zijn. Met de bouw van de tweede stadsmuur in 1264-1268, die het traject van de huidige stadsring volgde, kwam het terrein net binnen de Mechelse omwalling te liggen. Vanaf toen was de site dus begrensd door de met een gracht omringde stadsmuur aan de ene kant en de Heergracht aan de andere kant.

Over de vroegste gebouwen op de site is er geen zekerheid, maar hoe dan ook moet deze plek, omringd door water, erg gegeerd geweest zijn in een stad die sterk groeide dankzij de lakenproductie en -handel. Om laken te maken was water namelijk hoogstnoodzakelijk. Archiefbronnen geven bijvoorbeeld aan dat Arnold van de Putte, een lakenvoller, dit perceel kocht in 1359. Het lijkt dus al vroeg in functie te hebben gestaan van de Mechelse lakennijverheid, al bestaat daarover geen absolute zekerheid.

Deze stadskaart van Jacob Van Deventer uit 1550-1565 toont de site (groen) tegenover het toenmalige Groot Begijnhof buiten de muren (wit), dat tijdens de 16de-eeuwse godsdienstoorlogen vernield werd.

Omvorming tot bleekweide

De lakennijverheid in Mechelen bloeide snel, maar kort. Tijdens de 16de eeuw kende deze traditionele nijverheid steeds meer moeilijkheden. Terreinen van volders, ververs en scheerders verloren hun nut en werden op vele plaatsen omgevormd tot bleekweiden: kort gemaaide grasvelden waarop fris gewassen linnen werd uitgespreid om het door de zon te laten bleken. Oude kaarten, zoals die van Jacob van Deventer uit 1550-1565, tonen dat ook de site in de Schrijnstraat dienstdeed als bleekweide.

Foto van de bleekweide naast de Centjesmuur met achteraan het Blykhuys.

Begijnen buiten en binnen de muren

Na een eerder verblijf op twee plaatsen in de binnenstad tijdens de eerste helft van de 13de eeuw, mochten de Mechelse begijnen zich in 1259 vestigen op een terrein net buiten de kort nadien gebouwde tweede stadsomwalling. In de hoogdagen van dit Groot Begijnhof buiten de muren, ruwweg gesitueerd op het gebied rond het huidige Keerdok, woonden er tot 1500 begijnen. Daarmee was dit hof een van de grootste van de Lage Landen.

Ook de Mechelse begijnen ontkwamen niet aan de godsdienstoorlogen tussen protestanten en rooms-katholieken in de tweede helft van de 16de eeuw. Uit vrees dat hun hof buiten de stadsmuren een uitvalsbasis zou worden voor protestantse troepen, werd het in 1578 preventief gesloopt. In 1595, 10 jaar nadat Mechelen weer in Spaanse handen kwam, kregen de Mechelse begijnen van koning Filips II de toelating om het dunbevolkte kwartier rond de huidige Nonnenstraat in te richten als 'nieuw' Groot Begijnhof.

Het Blykhuys van het Groot Begijnhof

Vrijwel meteen na de oprichting van het Groot Begijnhof binnen de muren kochten de begijnen de site aan de huidige Schrijnstraat 25. Omdat ze er graag lijnwaad en twijn wilden bleken, dienden ze al in 1598 een aanvraag in om het vlietensysteem aan te passen. Een constructie in de Heergracht zou hen het nodige zuiver water leveren.

De begijnen zetten de bestaande blekerij dus gewoon voort. Zoals te zien is op een 16de-eeuws schilderij uit de collectie van het Sociaal Huis van Mechelen, haalden de Mechelse begijnen immers een deel van hun inkomsten uit het bleken van wasgoed. De woning van de blekerij, de nog bestaande begijnenwoning aan de Schrijnstraat, kreeg toepasselijk de naam Blykhuys.

Om ook het nieuwe Groot Begijnhof 's avonds te kunnen afsluiten, bouwden de Mechelse begijnen verschillende poorten en muren rond hun hof. In 1660 kregen ze de toestemming om ook langs de bleekweide een afsluitmuur te bouwen. Als financiering hiervan betaalde elke begijn wekelijks een klein geldbedrag: een 'oordje' of 'centje', waarna de muur bekend kwam te staan als 'Oordjesmuur' of 'Centjesmuur'. Sindsdien wordt de bleekweide dus begrensd door de Centjesmuur en de Heergracht.

Moeilijke tijden

Zoals de meeste religieuze en semi-religieuze instellingen werd het Mechelse Groot Begijnhof opgeheven bij het begin van de Franse bezetting van 1794-1815.

De poorten werden gesloopt en vele begijnenwoningen kwamen na onteigening in privéhanden. Via de vroegere begijnhofpastoor Dolmans slaagden de begijnen erin om heel wat woningen opnieuw in te kopen, ook de blekerij, zodat de begijnen Marie Anne Flerackers en Jossine De Pente, die er in 1796 woonden, er konden blijven.

Nadat Napoleon en paus Pius VII in 1801 een Concordaat sloten, kon de katholieke godsdienst weer in alle vrijheid beleden worden. De Mechelse begijnen konden nu met meer openheid werken aan de herinrichting van hun hof. Maar intussen waren heel wat woningen in handen gekomen van gewone Mechelaars. Bovendien kregen ze geen toestemming om de poorten herop te trekken, waardoor het Groot Begijnhof nooit officieel heringericht kon worden.

Na de dood van pastoor Dolmans in 1824 werden al zijn goederen in eerste instantie vererfd aan zijn neef en niet aan de begijnen. De meesteressen van het begijnhof gingen echter in tegen deze transactie, aangezien pastoor Dolmans de meeste woningen met geld van het begijnhof had gekocht. Gelukkig kon alles in der minne geregeld worden. De blekerij werd als een van de vele eigendommen teruggegeven aan het begijnhofbestuur, die het meteen doneerde aan de recent opgerichte kerkfabriek. Toen in 1925 de parochie van het begijnhof afgeschaft werd, kwam de site in handen van de kerkfabriek van Sint-Katelijne, die er tot voor kort eigenaar van was.

Huurders in de blekerij

De begijnen besloten al snel na de heropricting van hun hof de blekerij te verhuren. In 1813 stond de toen 53-jarige Joseph Claes in voor de uitbating, samen met zijn vrouw en hun huishouder. Joannes Peeters, die enkele jaren later hoofdhuurder werd, zette samen met zijn vrouw de bleekactiviteit zeker tot 1855 voort. Net rond die tijd groeide de Mechelse bevolking enorm aan, onder andere door de opkomende industrialisatie.

Zicht op de Guido Gezellelaan net na de bouw van de garage in 1954. Aan de rechterkant is nog een deel van de Centjesmuur te zien dat vandaag verdwenen is.

Om de hygiëne in de steeds dichter bevolkte binnenstad te verbeteren en de weerkerende overstromingen tegen te gaan, vatte het stadsbestuur in 1893-1912 grootse waterwerken aan waarbij ze alle vlieten, die dienden als open riolen, liet overdekken of dempen. Zo werd in 1903 ook de vliet op de site aan de Schrijnstraat toegedekt. Maar dat legde de activiteit er niet stil: nog tot een eind in de 20ste eeuw bleef de blekerij actief.

De Centjesmuur zorgt voor een ommekeer

Vanaf 1951 nam A. Laenen zijn intrek in de vroegere blekerij met de idee er een garage en een benzinestation te installeren. Zijn plan werd nooit gerealiseerd. Nauwelijks drie jaar later bouwde een andere firma wel de nog bestaande garage aan de Guido Gezellelaan 43, waarvoor een groot deel van de Centjesmuur werd afgebroken. Eerder was al een stuk van deze muur vernield bij de bouw van het hoekhuis met de Nonnenstraat.

Toen in 1975 onder luid protest ook het deel van de Centjesmuur tussen de garage en het hoekhuis met de Nonnenstraat werd afgebroken, besloot de hogere overheid om het resterende deel te beschermen als monument en de bleekweide en de omliggende gebouwen te erkennen als landschap. Later volgde de bescherming van het hele Groot Begijnhof als stadsgezicht (1985, uitgebreid in 2012) en als Unesco-werelderfgoed (1998).

De artistieke oase van Jean-Paul Laenen

Toen A. Laenen het idee van de autowerkplaats niet doorzette, nam zijn zoon, de kunstenaar Jean-Paul Laenen, de huur van de vroegere blekerij over. Stap voor stap transformeerde hij de toen verkommerde site tot een artistieke oase.

In 1956 nam Jean-Paul zijn intrek in het Blykhuys. Het exterieur van de voormalige begijnenwoning liet hij grotendeels ongemoeid, maar bij de renovatie van het interieur veranderde hij vloeren, muren en trappen stuk voor stuk in unieke kunstwerken. De mezzanine op de eerste verdieping van het woonhuis gebruikte hij in de jaren 1960 als tekenkamer. Zijn beeldhouwersatelier lag in een oud bijgebouw tegenover het huis.

Fotorealistische voorstelling van de originele staat van atelier II (Onderzoek Raymond Lemaire Centrum, 2018).

In 1976 startte hij vlakbij het Blykhuys met de bouw van atelier II: een zelfontworpen en zelfgebouwde constructie die hij integreerde tussen de steunberen van de Centjesmuur. Dit omvangrijke bouwwerk - waarvoor hij hoofdzakelijk glas en hout gebruikte, in combinatie met diverse hergebruikmaterialen - bevond zich op de grens tussen architectuur en kunst. Tien jaar later verhuisde hij zijn werkplaats naar de vroegere garage aan de Guido Gezellelaan, achteraan in de tuin. Structureel veranderde hij niet veel aan dit gebouw, atelier III, maar de bestaande indeling zette hij volledig naar zijn hand. In de tuin tussen de ateliers, de vroegere bleekweide, kregen doorheen de jaren ook verschillende van zijn beeldhouwwerken en objecten een eigen plek.

Een fragiel ensemble

Bij zijn overlijden in 2012 werd duidelijk hoe groot de stempel is die Jean-Paul Laenen op de site heeft gedrukt en hoezeer hij daarmee de historische, artistieke en sociale waarde van de plek heeft verrijkt. Dat blijkt evenzeer uit het onderzoek dat enkele studenten van het Raymond Lemaire International Centre for Conservation (KU Leuven) in 2018 op de site uitvoerden. Nauwgezet brachten ze de historiek van de plek in kaart en documenteerden en inventariseerden ze de verschillende gebouwen, die ze ook op plan uittekenden.

Het onderzoek toonde echter ook aan hoe fragiel de site is, in de eerste plaats het zelfgebouwde atelier II. Dat bevond zich ruim 40 jaar na de realisatie in zo'n slechte toestand dat onlangs beslist werd om de constructie op een wetenschappelijke manier te inventariseren en te demonteren, wat verder materiaalverlies moet voorkomen. Ook de Centjesmuur is toe aan een vakkundige restauratie. De verwevenheid van architectuur en kunst op de hele site maakt echter dat elke restauratieve ingreep weloverwogen moet gebeuren, met respect voor de ziel en de eigenheid van elk onderdeel.

Een blik op de toekomst

In juni van dit jaar startte het Mechelse stadsbestuur een procedure om de volledige site te kopen van de kerkfabriek Catharina. De intentie is om deze verborgen parel, met zijn unieke mix van natuur, architectuur en kunst te delen met het brede publiek. Op welke manier dat het best gebeurt en hoe onder meer de werken van Jean-Paul Laenen daarvan deel kunnen uitmaken, zullen verdere studies uitwijzen.

Tekst: Sarah Peers, kunsthistorica, studente Raymond Lemaire Centrum (RLICC)

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

JEAN-PAUL LAENEN

(1931-2012)

Jean-Paul Laenen was een Mechels kunstenaar die bij het grote publiek onder meer bekend werd met zijn ontwerp voor het laatste Belgische vijf frankstuk.

© Jan Smets

Opleiding

Jean-Paul Laenen studeerde aan het Hoger Sint-Lukas Instituut in Brussel (1947-1951) en aan de Slade School of Fine Arts in Londen (1951-1953). Daarna verbleef hij tot 1961 in het buitenland met studiebeurzen in Rome, Oslo en Carrara. Aanvankelijk hield Laenen zich grotendeels bezig met schilderen, maar deze focus verschoof al snel naar het beeldhouwen, wat hij tot het einde van zijn leven zou blijven doen.

Successen

Niet lang na zijn studies volgden voor Laenen al de eerste verdiensten op professioneel vlak. Zo werd hij docent aan het Sint-Lukasarchitectuurinstituut in Brussel en nam hij deel aan verschillende groepstentoonstellingen, zoals '22 jonge Mechelse kunstenaars stellen tentoon' uit 1960 in het Cultureel Centrum in Mechelen. Zijn eerste echte succes behaalde hij in 1963 met de prijs Jeune Sculpture Belge. Zeven jaar later, in 1970, brak Laenen ook internationaal door met zijn eerste van twee deelnames aan de Biënnale van Venetië.

Krokus

Jean-Paul Laenen hield zich met veel meer bezig dan louter beeldhouwen. Zo was hij bijzonder geïntregeerd door ruimtelijke en stedelijke landschappen. Zijn ontwerp voor het stationsplein van Mechelen getuigt hiervan. Nog explicieter was zijn deelname in de jaren 1970 aan de werkgroep Krokus, samen met bOb Van Reeth en Marcel Smets. Zij richtten deze werkgroep op - voluit de Werkgroep voor de rehabilitatie van het stedelijk milieu - met het oog op de herwaardering van het Mechelse Groot Begijnhof en van de historische Mechelse stadskern in het algemeen.

Realisaties

Jean-Paul Laenen laat een indrukwekkend oeuvre na. Naast zijn eerder vermelde realisaties zijn dat kunstwerken zoals De Draad van Ariadne in de Brusselse Belliardstraat, La tour Kaléidoscopique voor de universiteit van Luik, de beelden Hermes en Athena op het EHSAL-gebouw in Brussel en de heraanleg van de IJzerenleen in Mechelen, waarvoor hij samen met Dirk Janssens en Sylvie Laenen ook enkele vissculpturen ontwierp.

10

DE WITTE ENGEL

Een straat van ambachtslui en kunstenaars

De Sint-Katelijnestraat is één van de belangrijkste stadsaders in de radiaal-concentrische aanleg van de Mechelse binnenstad. Vanaf het midden van de 15de eeuw groeide ze uit tot de belangrijkste in- en uitvalsweg richting Antwerpen, waar zich talrijke ambachtslui en kunstenaars vestigden. De Sint-Katelijnestraat werd op drie plaatsen gekruist door grachten, de 'vlieten'. Op de kruising van de Sint-Katelijnestraat en de Oude Melaan, de middelste en ook grootste van deze vlieten, bevond zich de Hondsbbrug of Olifantbrug. Vlak naast deze brug, langs de vroegere vliet, liggen twee eeuwenoude pandjes die een lange geschiedenis delen: De Witte Engel en De Diamant; dat laatste komt in een volgende bijdrage aan bod.

Op het primitief plan van circa 1824 zien we goed hoe De Diamant (groen) pal naast de Oude Melaan lag. De achterliggende tuin behoorde toe aan het L-vormige perceel van De Witte Engel (geel), dat ook uitgaaf op een gemeenschappelijke gang naar de vliet (oranje).

Een grote verbondenheid

De Witte Engel bestaat uit twee delen: een voorhuis aan de straat dat ongeveer hetzelfde volume heeft als De Diamant, en een aansluitend achterhuis dat even hoog maar half zo diep is. Gilbert Govaerts, de vorige bewoner van De Witte Engel, was ervan overtuigd dat het achterhuis eerst tot stand kwam. Volgens hem bleef een gedeelte van dit achterhuis behouden toen het voorhuis er tegenaan gebouwd werd. Hij meende ook dat de Oude Melaan oorspronkelijk langs De Witte Engel stroomde.

Pas nadat de vliet versmald werd, zou De Diamant tegen het voorhuis van De Witte Engel gebouwd zijn. Het is nog moeilijk om deze ideeën te staven. In elk geval heeft de achterbouw van De Witte Engel een andere opzet, met lagere verdiepingen, moerbalken met sleutels die nog zichtbare toognagels en korbeelsleuven vertonen, en een typologisch oudere dakconstructie met hanenbalkjes en standzonen. Ook trekken metalen ankers het voorhuis van De Witte Engel en De Diamant tegen elkaar aan en reikt de breedte van de Stadsheimelijkheid aan de overzijde van de straat net tot aan de zijgevel van De Witte Engel.

Dit satellietbeeld van circa 2018 toont het voor- en achterhuis van De Witte Engel. De bomen en open ruimte aan de straat geven een aanwijzing van het tracé van de Oude Melaan.

Een mogelijk 16de-eeuwse bouwdatum

Zonder concrete archiefgegevens is het moeilijk om een bouwdatum te bepalen voor De Witte Engel. Het in 1987 opgestelde dossier voor de bescherming van het huis als monument vermeldt 1560-1570 als bouwperiode, maar maakt niet duidelijk waarop die datering gebaseerd is.

De opbouw in bak- en zandsteen, initieel waarschijnlijk bekroond door een trapgevel aan de Sint-Katelijnestraat, de schaargebinten van de dakconstructies, balksleutels met zaagtand- en rondstaafprofielering en een deels bewaarde houten spiltrap: ze maken een bouwdatum in de 16de eeuw alleszins plausibel. De gelijkenissen in de bouwwijze en de typologie van het voorhuis en van De Diamant, en de mooi doorlopende waterlijsten onder de twee geveltoppen kunnen erop wijzen dat beide volumes min of meer gelijktijdig tot stand kwamen.

De Witte Kop wordt De Witte Engel

Het oudste document dat tot nu toe gevonden werd over het huidige Sint-Katelijnestraat 44 is een belastingregister uit 1578, dat Jan De Neve aanduidt als toenmalige eigenaar van het huis. Zijn dochter Catharina verkocht in 1595 haar deel van de woning aan haar neef Pieter Crabbe en zijn vrouw Johanna De Roy. Die Pieter Crabbe is in een belastingregister uit 1599 aangeduid als eigenaar van het pand.

Pas wanneer Pieter Crabbe het huis in 1606 verkoopt, krijgen we een iets meer gedetailleerde beschrijving van het pand mét een huisnaam, De Witte Kop. Het beschikte over een kleine binnenplaats en er was een gemeenschappelijk gebruik van een gang die uitgaf op de vliet, en van het toilet en de watertrappen aan diezelfde vliet.

De nieuwe eigenaars, Peeter Van Aken en zijn vrouw Anna 't Servranckx, bezaten toen al het huis aan de rechterzijde en kochten in 1650 ook De Diamant. Zij veranderden vermoedelijk ook de huisnaam, want de rond 1647 samengestelde wijkboeken van de stad vermelden voor het eerst De Witte Engel.

De overgang naar de 19de eeuw

In 1795 kwam De Witte Engel in handen van pruikenmaker Francis Donis. Net als de meeste ambachtslui uit het pre-industriële tijdperk, oefende hij zijn beroep waarschijnlijk thuis uit. Mogelijk verkocht hij zijn pruiken er ook, want in de 19de eeuw groeide de Sint-Katelijnestraat uit tot een echte winkelstraat. Zijn handel legde hem in elk geval geen windeieren: in een belastingregister uit 1810 staat hij ook genoteerd als eigenaar van De Diamant. In 1828 werden beide panden te koop gesteld. Een verkoopannonce in de plaatselijke krant maakt bij De Witte Engel onder andere melding van een groot werkhuis en van de gemeenschappelijke gang naar de vliet.

Uit het zicht

De opeenvolgende eigenaars tijdens de 19de eeuw lieten het gebouw goeddeels ongemoeid. Het was vooral de onmiddellijke omgeving die wijzigde. Om de hygiëne in de steeds dichter bevolkte binnenstad te verbeteren en de weerkerende overstromingen tegen te gaan, vatte het stadsbestuur in 1893-1912 grootse waterwerken aan waarbij ze alle vlieten, die dienden als open riolen, liet overdekken of dempen.

Om de vlietjes van de vergetelheid te redden, nam de Mechelse kunstenaar Alfred Ost ze op in een prentenreeks. De afbeelding van de Olifantbrug met de aanpalende bebouwing is voor zover bekend een van de oudste zichten op de voorgevel van De Witte Engel. Een tweetal jaar voordien was deze voorgevel, samen met die van De Diamant, bekleed met een cementbepleistering. De aan de vliet gelegen puntgevel in bak- en zandsteen achter het tuintje van De Witte Engel behoorde tot een gebouw dat pas in 1988-1992 werd afgebroken.

Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd dit gedeelte van de Oude Melaan uiteindelijk pas in 1919 overwelfd. Delen van de overwelfde vliet gingen na verloop van tijd deel uitmaken van de aanpalende percelen, waardoor onder andere de tuin van De Witte Engel aanzienlijk werd uitgebreid.

Alfred Ost legde de Oude Melaan aan de Olifantbrug vast in minstens twee, licht verschillende prenten. Deze in 1912 gepubliceerde afbeelding van de Olifantbrug toont de voorgevel van De Witte Engel als een tuitgevel onder een rood pannendak, met grote vensters op de eerste verdieping. (foto 1)

De Witte Engel in de periode 1968-1976 ; in de nog aanwezige vitrine vond je toen porseleinwaren. De drie woningen aan de rechterzijde verdwenen in 1978-1979 definitief uit het straatbeeld. (foto 2)

Het uitzicht verandert

In 1946 gaf het stadsbestuur aan Jan Mariën de toelating om de voorgevel te veranderen. Omdat het bouwplan niet meer in het dossier aanwezig is, kunnen we voorlopig alleen veronderstellen dat de nog aanwezige tegelbekleding en de winkelramen aan weerszijden van de deur toen tot stand zijn gekomen. Mogelijk werden toen ook de twee vensters op de eerste verdieping verlaagd, zoals goed te zien is op een foto van Frans Berlemont uit de periode 1968-1976 (zie foto hieronder).

Na het vertrek van de heer Mariën baatte Hendrik André tot ongeveer 1970 een porseleinwinkeltje uit in De Witte Engel. In 1972 startte de afbraak van de drie panden aan de rechterzijde, die door het ontbreken van een vergunning werd stilgelegd. Toen de sloop in 1978-1979 - ditmaal met vergunning - was afgerond, liet die de volledige rechterzijgevel van De Witte Engel ten prooi aan de elementen. De toen geplaatste schoorstelling zou er bijna 40 jaar blijven staan.

Gilbert en Romana

Na het stopzetten van de porseleinwinkel stond De Witte Engel enkele jaren leeg, tot Gilbert Govaerts (^o1944, Wezemaal) het huis in 1977 kocht; hij zou er met zijn vrouw Romana Mousky (^o1944, Ruisbroek) 40 jaar lang met veel liefde wonen en werken.

Zowel Gilbert als Romana hadden al op jonge leeftijd artistieke interesses. Met zijn loon als kleermaker op leercontract betaalde de 15-jarige Gilbert avondlessen aan de Kunstacademie van Leuven. Met het geld dat hij tijdens zijn legerdienst met verstelwerk verdiende, kon hij 'The Famous Artist Course' volgen, een tekenopleiding per correspondentie. In 1971 was hij laureaat van 'Stichting Roeping', waardoor hij studiereizen kon maken naar Normandië, Zwitserland ... Zijn grafische achtergrond stelde hem in staat foto-retoucheur te worden bij een offset-fotogravure, waar hij Romana leerde kennen.

Romana kwam via de textielwinkel van haar familie al vroeg in contact met kleur en ontwerp. Ze studeerde sierkunsten aan het Imelda-instituut in Molenbeek en behaalde aanvullend een grauaat plastische kunsten in 1965. Na haar studies kwam ze terecht in de grafische wereld, onder andere in de offset-fotogravure, waar ze Gilbert leerde kennen. Ze kreeg een deeltijdse opdracht als lerares plastische kunsten en zou uiteindelijk 31 jaar lang lesgeven in het deeltijds kunstonderwijs op de Campus De Meiboom van de Kunstacademie van Halle.

Historische huizen

Een expo van zijn werk in een galerij in de Frederik de Merodestraat bracht Gilbert naar Mechelen. Hij besloot er te blijven en kocht in 1977 De Witte Engel. Drie jaar lang restaureerde hij eigenhandig het huis, met zoveel mogelijk respect voor de historische ruimteverdeling en de oorspronkelijke elementen, van de muurnissen tot de dakconstructie.

Vrijwel elke hoek van De Witte Engel
vulden Romana en Gilbert met kunstwerken.
© Jan Smets

Volgens de toenmalige restauratie-ideeën reconstrueerde hij enkele verdwenen elementen, zoals de grote schouw en het beluikte venster in de leefruimte beneden. Maar ook daarvoor probeerde hij zoveel mogelijk originele materialen te gebruiken, die hij vond of kreeg bij afbraakwerken. De doordachte omgang met het pand is mee de reden waarom het nog steeds zo authentiek is én waarom het in 1987 beschermd werd als monument.

Ongetwijfeld heeft het werk in zijn eigen woning Gilberts passie voor historische huizen, met name in Mechelen, verder doen opvlaien. Daarbij kwam zijn artistieke inborst van pas: je trof hem regelmatig aan op straat, druk bezig met het tekenen van gevels, verbouwingen of afbraakwerken. De naam van zijn woning, De Witte Engel, werd een synoniem voor Gilbert, met zijn typerende witte baard, potlood in de hand.

Gilbert Govaerts schetst de voorgevel van De Witte Engel. © Jan Smets

Aannemers lieten Gilbert geregeld toe op de werf om in detail op papier te zetten wat hem interesseerde. Vaak kreeg hij ook waardevol afbraakmateriaal mee: gebeeldhouwde balksleutels, stukken natuursteen, onderdelen van schouwen. Al die objecten kwamen terecht in een kleine collectie bij hem thuis. Nadien trok hij naar het Stadsarchief, op zoek naar informatie over de panden die hij getekend had. Die informatie zocht hij vooral in oude bouwdoSSIERS en specifiek in de geveltekeningen. Met zijn tekeningen, gekopieerde archiefdocumenten en krantenknipsels legde hij straat per straat documentatiemappen aan, die een uniek beeld geven van de Mechelse binnenstad.

De laatste jaren evolueerde de omgeving van De Witte Engel in gunstige zin. Na jarenlange leegstand redde Architecten Beeck & Hermans in 2013 De Diamant van de ondergang. Door de realisatie van een nieuwbouw met zes appartementen naar ontwerp van dmvA in 2018-2021 werd ook het braakliggend perceel rechts van De Witte Engel eindelijk opnieuw ingevuld. Ondertussen is De Witte Engel zelf toe aan restauratie. Jammer genoeg kan Gilbert die niet meer voltooien, hij overleed in 2018. Ook voor Romana, die zelf al enige tijd gezondheidsproblemen ondervindt, bleek de taak te groot.

Nieuw leven voor de Oude Melaan

In 2006 kocht het stadsbestuur het grote braakliggende perceel van een verdwenen meubelfabriek aan de Kanunnik De Deckerstraat, achter De Witte Engel. In de daaropvolgende jaren werden de mogelijkheden tot het weer zichtbaar maken van de bedding van de Oude Melaan verkend.

In 2023 werd een nieuw voorstel ingeleid voor een woonproject op de site aan de Kanunnik De Deckerstraat en kwam de idee over het openleggen van de Oude Melaan op zowel de site als op de percelen in de Sint-Katelijnestraat weer bovendrijven. Toen eerder dit jaar De Witte Engel te koop kwam, greep de stad haar kans om zowel het openleggen van de Oude Melaan als de restauratie van het huis mogelijk te maken. De stad zal de restauratie en de herbestemming van het pand niet zelf opnemen, maar integreren in de verkoop van de achterliggende site.

Tekst: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

11

DE DIAMANT

Architecten Beeck & Hermans

Een gedeeld verleden

Zoals de bijdrage over De Witte Engel (Sint-Katelijnestraat 44) in deze brochure aangeeft, bestaat er een grote verbondenheid tussen dat pand en De Diamant. De ligging aan de Oude Melaanvliet, de vermoedelijk 16de-eeuwse opbouw, de evolutie van de Sint-Katelijnestraat naar een winkelstraat in de 19de eeuw: dit alles hebben de buurpanden gemeen. En toch hebben ze allebei hun eigen bijzonderheden, door hun eeuwenlange, individuele evolutie.

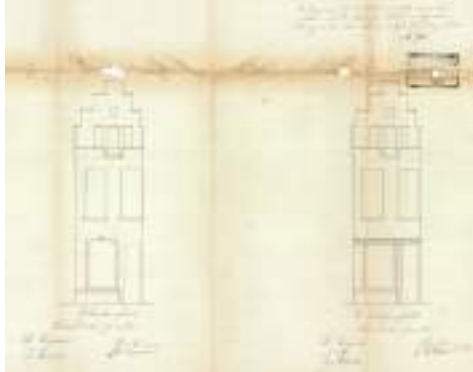
Een 16de-eeuws woonhuis

De typologie van het huidige volume - een diephuis in bak- en zandsteenstijl, twee traveeën breed met één verdieping en een trapgevel - doet vermoeden dat dit pand uit de 16de eeuw dateert. Ook heel wat bewaarde structurele elementen in het interieur wijzen in die richting, zoals de balksleutels met zaagtandmotief en rondstaafprofilering van de moerbalken, de witstenen consoles met peerkraalprofilering en de opkamer. Dit gaat zeker ook op voor het mooie houten gordingenspannt op zolder, dat afgaand op de restanten van een oude bebording aanvankelijk waarschijnlijk bedekt was met leien.

De oudste archivalische vermelding van dit pand die we konden vinden dateert uit 1597, toen de erfgenamen van Anna Crabbe een huis aan de Hondbrug en de Oude Melaan verkochten aan Jan Van Roye en zijn vrouw. Geen enkel document over de woning uit de 16de of de 17de eeuw vermeldt een huisnaam; pas in een akte uit 1704 duikt een “huys genaemd den Diamant” op.

Detail van de kadastrale kaart van P.C. Popp uit circa 1865 met De Diamant (groen) en De Witte Engel (geel) naast de toen nog vrijelijk stromende Oude Melaan.

Eigenaar Frans Mariën stak in 1910 dit bouwplan bij zijn aanvraag om de in 1889 vergunde winkelpui (links) te vervangen door een nieuw exemplaar (rechts).

De omvorming tot winkelpand

In de 19de eeuw ontwikkelde de Sint-Katelijnestraat zich tot een echte winkelstraat. Veel woonhuizen werden in die periode verbouwd tot handelspanden. In 1889 kreeg eigenaar Jacobs de toelating om het houtwerk van het winkelraam van het huidige Sint-Katelijnestraat 46 te vernieuwen, wat betekent dat het pand al een etalage had. In 1910 kreeg de nieuwe eigenaar, Frans Mariën, de toestemming om de ongeveer 20 jaar oude vitrine te vervangen door een nieuw exemplaar met een puilijst die over de hele breedte van het gelijkvloers werd doorgetrokken.

Waarschijnlijk werd er na deze werken een grijze cementbepleistering met getrokken voegen aangebracht op de voorgevel van zowel Sint-Katelijnestraat 44 als Sint-Katelijnestraat 46. Dat was in elk geval vóór 9 maart 1910, toen het stadsbestuur een aanvraag van de toenmalige eigenaar voor subsidies voor herstellingswerken aan zijn eigendom weigerde omdat het huis met zijn “kortelings aangebrachte cementmortel” zich in een te goede staat bevond.

Een ingrijpende periode: interieurwerken en een bijbouw

In 1913 diende Frans Mariën een aanvraag in om de benedenverdieping en de kelder van De Diamant te verbouwen. Het bijgevoegde bouwplan toont de omvorming van de winkelruimte beneden tot een woonkamer. Door de keuken te verplaatsen naar de kelder kon de opkamer dienen als eetkamer. De bestaande trap naar de verdieping werd vervangen door een plaatsbesparende spiltrap en de nieuw ingerichte vertrekken kregen schouwmantels in zwarte marmer. Tot voor de restauratie in 2011-2013 hadden twee vertrekken op de verdieping identieke schouwmantels, die dus waarschijnlijk ook in 1913 werden geplaatst.

De bouwvoorschriften vermeld in deze aanvraag maken duidelijk dat het stadsbestuur toen al plannen koesterde om in het kader van een langlopend saneringsproject van de binnenwateren ook de vliet langs De Diamant te doen verdwijnen. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd dit gedeelte van de Oude Melaan echter pas in 1919 overwelfd.

Alfred Ost legde de Oude Melaan aan de Olifantbrug vast in minstens twee, licht verschillende prenten. Deze meer schetsmatige versie toont nog de oude winkelpui, die in 1910 verdween. Beide versies tonen de zijgevel van De Diamant zonder bak- en zandsteenimitatie.

Intussen bleken ook de ideeën rond De Diamant gewijzigd. Een aanmaning van het stadsbestuur uit 1919 aan Frans Mariën leert ons dat de man er toen een café uitbaatte. Enkele maanden later diende hij een aanvraag in om de herberg achter de winkel - die dus toch geen woonkamer (meer) was - uit te breiden op het gedempte deel van de vliet. Hoewel de aanvraag in eerste instantie geweigerd werd omdat een globale visie op het gebruik van de vlieten ontbrak, kwam er kort daarop toch een uitbouw op de overwelfde vliet.

Achteraan tegen de zijgevel verrees een gelijkvloerse constructie onder een plat dak die aansloot op het café in de opkamer. Dit eenvoudige bakstenen gebouw telde slechts twee traveeën en had enkele banden in gele baksteen als enige decoratie. Vermoedelijk kreeg op dat moment de zijgevel een cementbepleistering met schijnvoegen in bak- en zandsteenimitatie, die aansluitend rood-wit werd geschilderd.

De Diamant in verval

Rond 1935 verdween het café en kwam er beneden weer een winkel. De opeenvolgende eigenaars gaven die verschillende functies, onder meer als krantenwinkel en als muziekhandel. Het mag dan ook niet verbazen dat De Diamant in 1938 een nieuwe vitrine kreeg, die tot vóór de restauratie in 2011-2013 overeind bleef.

Iets meer dan 20 jaar later ontsnapte De Diamant aan de afbraak doordat de vergunde vervanging door een 'appartementengebouw met winkel' nooit voorbij de tekentafel raakte. De aanvraag was wel een indicatie voor de geleidelijke terugval van de winkelfunctie in de Sint-Katelijnestraat aan het einde van de 20ste eeuw. De Diamant kwam in de jaren 1990 leeg te staan. Hoewel het pand enkele keren van eigenaar veranderde, bleef een nieuwe functie uit en trad het verval in.

Midden 2008 werd de toestand precair en stond het pand op instorten. Er waren grote barsten tussen de voor-, zij- en achtergevels, het dak lekte en de stenen op het schouwkanaal en de trapgevels waren losgekomen. Alles wees erop dat De Diamant een volgende winter niet zou overleven. Architecten Beeck & Hermans, gevestigd aan de overzijde van de straat, besloten om het pand aan te kopen om er na een restauratie het eigen kantoor onder te brengen.

Deze rond 2010 gemaakte foto toont de circa 1920 gerealiseerde bijbouw op de gedempte vliet en de rond 1910 aangebrachte cementbepleistering met getrokken voegen op de voorgevel. © Architecten Beeck & Hermans]

De stabiliteit verzekerd

Nog voordat de aankoop rond was, werden dringende instandhoudingswerken uitgevoerd: de achtergevel werd met een trekker aan de voorgevel vastgehecht, er werd ondersteunend metselwerk ingebracht, alle loszittende delen werden verwijderd en het dak werd voorlopig gedicht. Nadat het gebouw vervolgens volledig opgeruimd en vrijgemaakt werd om een idee te krijgen van de bouwfysische toestand, kon het uiteindelijke restauratiedossier opgemaakt worden.

Een restauratiepremie werd begin 2010 aangevraagd en halfweg 2011 toegekend. Begin 2011 was er door vocht en vorst opnieuw sprake van loskomende cementbepleistering en leek de barst in de voorgevel te verergeren, waardoor een tweede keer instandhoudings- en schoringswerken uitgevoerd moesten worden.

Een doordachte restauratiefilosofie

De optie van het Mechelse stadsbestuur om de Oude Melaan in de toekomst te heropenen, hield in dat de onderkelderde bijbouw tegen de zijgevel moest verdwijnen. Door deze ingreep werd niet alleen ruimte opgeofferd, maar ging er ook een aanzienlijk deel van de band met de 20ste eeuw verloren. Dit versterkte het idee om het hoofdgebouw zoveel als mogelijk terug te brengen naar zijn 16de-eeuwse toestand.

Daarbij werd ernaar gestreefd om de oorspronkelijke materialen maximaal te behouden. De natuurstenen elementen en profileringen werden hersteld met restauratiemortel. Enkel wanneer de steen te sterk verweerd was of ontbrak, zoals bij de delen van de trapgevel die een hoge vochtbelasting krijgen, werden nieuwe stukken ingebracht. De 16de-eeuwse kap met grenen rondhouten kepers en de moer- en kinderbalken werden integraal behouden en hersteld.

Het exterieur

De 16de-eeuwse gevel is opgetrokken in een kenmerkende bak- en zandsteenstijl, die onder de 20ste-eeuwse cementbepleistering verborgen zat. Enkel het kloostervenster in de zijgevel, ook te zien op de tekening van Ost, was nog een authentieke opening in een natuurstenen omlijsting. De overige openingen waren in de 19de eeuw aangepast. Het uitgangspunt was om de cementbepleistering maximaal te verwijderen, zonder verdere schade te veroorzaken aan de bak- en zandsteen. Zo werd de 16de-eeuwse gevelindeling zichtbaar en konden op basis van de bouwsporen in natuursteen zoals negblokken en ontlastingsbogen, de 16de-eeuwse kruisvensters en zolderlichten opnieuw aangebracht worden.

De gevels werden verder gereinigd, opnieuw gevoegd met kalkmortel, gekaleid en vervolgens geschilderd in dezelfde kleur als de imitatie op de zijgevel. Het nieuwe schrijnwerk werd opgevat naar 16de-eeuws model, maar kreeg wel een dubbele beglazing met een dunne spouw. In de bovenlichten werd het dubbel glas koud in de natuursteen geplaatst. De ramen van de verdieping kregen luiken, waarvan de doken en de aanslag nog aanwezig waren.

Op twee plaatsen was er onduidelijkheid over de 16de-eeuwse toestand. Op het gelijkvloers van de voorgevel werd de gevelindeling teruggevonden, maar niet de originele profileringen van de natuursteen en de mogelijke beluiking. Op het gelijkvloers van de zijgevel, ter hoogte van de afgebroken bijbouw, was er één grote opening naar de bijbouw en waren de sporen van de vroegere gevelindeling volledig verdwenen.

Op die plekken opteerden de architecten voor een hedendaagse invulling. Binnen de met recuperatiesteen hermetselde voorgevel werd stalen schrijnwerk ingebracht, waarvan de indeling verwijst naar de 16de-eeuwse raamindeling. De bestaande doorbreking in de zijgevel werd ingevuld met een grote raampartij die niet alleen licht binnenbrengt maar ook uitzicht zal bieden op de Oude Melaan wanneer deze opnieuw wordt opengelegd.

Het interieur

Door de afbraak van de bijbouw moest het architectenbureau de overgebleven ruimte maximaal zien te benutten. De kelder werd bestemd als bergplaats, technische ruimte, toilet en keuken. Het gelijkvloers werd ingericht als ontvangst- en vergaderruimte. De bureaus kregen hun plaats op de verdieping; op zolder kwamen het archief en een tweede kantoorruimte.

Ook in het interieur greep de restauratie terug naar de 16de-eeuwse toestand. Zodoende bleven alle houten structuren zoals de moer- en kinderbalken en de dakspanten zichtbaar. Om de kepers van de dakconstructie in het zicht te houden, werd op de zolder gekozen voor een isolerend onderdak dat zo dun werd uitgevoerd dat de dakbedekking met maar enkele centimeters opgehoogd hoefde te worden.

De door vochtinsijpeling aangetaste sleutel van deze moerbalk werd plaatselijk vernieuwd.

De opleg van nagenoeg alle moerbalken moest door de jarenlange vochtinsijpeling grondig hersteld worden, bij de kinderbalken volstonden plaatselijke verstevigingen en herstellingen of invullingen met nieuw eikenhout. De later ingebrachte vloeren met smalle planken werden vervangen door brede grenen planken van wisselende breedte, overeenkomstig de authentieke plankenvloer waarvan nog een restant aanwezig was. De wandbepleistering moest vernieuwd worden, wat gebeurde met een dunne kalkbepleistering.

De Oude Melaan

Eind 2023, iets meer dan 10 jaar nadat de restauratie van De Diamant voltooid werd, kreeg het stadsbestuur de kans om de naastgelegen woning De Witte Engel te kopen. Deze aankoop gebeurde vooral met het oog op het heropenen van de Oude Melaan, waarvan het tracé zich gedeeltelijk in de tuin van dat pand situeert. Tegelijkertijd werden de gesprekken met aanpalende eigenaars weer opgestart, om na te gaan of ook daar de vliet heropend kan worden. Als deze gesprekken positief verlopen, zullen de kleurrijke gevels van De Diamant binnenkort weer spiegelen in het water van de Oude Melaan.

Tekst: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

IN DE MAGAZUNEN →
VAN T MATRASSENFABRIEK

E. DEVIS

Hebt U een Keus

TUSSEN : 1

350

150

100

1000

Bedden
MATTASSEN
Kinderbedden
/preien

12

HET SOMERHUIS

LOC ON WINDHAAR

DE KILO

WINDHAAR

HAZELHAAR

WOLLENHAAR

KAPOK **SCHAPENWOL**

DE KILO

REKLAM

JAV

PRIMA

Het begin

Hoewel het wetenschappelijk onderzoek naar de kadastrale evolutie van de Mechelse binnenstad nog in zijn kinderschoenen staat, is het duidelijk dat sinds de Middeleeuwen heel wat straten en steegjes verdwenen zijn. Tot voor kort stelden veel historici dat door de verkoop en de vererving van grote percelen het stedelijk weefsel mettertijd fijnmaziger werd, maar niets is minder waar. Doorheen de tijd hebben kapitaalkrachtige eigenaars en groeiende instellingen aanpalende percelen opgekocht om hun eigendom uit te breiden.

Micro-onderzoek heeft aangetoond dat er in de Middeleeuwen tussen de Onze-Lieve-Vrouwestraat en de Lange Nieuwstraat, parallel aan de Tessestraat, een steegje liep, dat in sommige documenten het Hellestraatje wordt genoemd. Tussen beide straatjes lagen smalle repelperceeltjes die minstens gedeeltelijk bebouwd waren. Wellicht had deze buurt zwaar te lijden onder de godsdienstoorlogen die onze gewesten tijdens het laatste kwart van de 16de eeuw teisterden, want rond 1600 waren verscheidene huisjes bouwvallig of gesloopt. Aan de andere kant paalde het steegje aan de enorme patriciërswoning van Maximiliaan van der Gracht, heer van Vremde, die al in 1625 van de overheid de toestemming kreeg om het Hellestraatje gedeeltelijk in te lijven als hij een jaarlijkse belasting zou betalen.

In het begin van de 17de eeuw slaagden brouwer Rombout Mommaerts en Margriete Couthals erin om verschillende naburige perceeltjes in de Tessestraat te kopen en er een huisje op te bouwen. Bij de verdeling van de nalatenschap onder hun vier kinderen in 1636 werd het eigendom als één geheel beschouwd en omschreven als een 'hof en huis'.

Het primitief kadastraal plan van circa 1824 toont de aanzet van het Hellestraatje (geel), dat ooit doorliep tot in de Lange Nieuwstraat, en de historische bebouwing van het huidige Tessestraat 5-7 (groen).

Het Somerhuysken

De volgende 40 jaar veranderde de “hoff rontomme in syne mueren met het huysken daerop” regelmatig van eigenaar. Een eerste grote wijziging kwam er na de verkoop aan Adriaan De Wilde en Anna Maria Van den Eynde in 1677. Toen het goed tien jaar later weer van eigenaar wisselde, werd het niet meer omschreven als een tuin met een huisje, maar als een ommuurde tuin “... met het somerhuysken daer inne staende”. Het doet vermoeden dat meester-timmerman De Wilde het vervallen huisje omgebouwd had tot een buitenverblijf in de stad. De doelbewuste vermelding van de term ‘zomerhuisje’ kan erop wijzen dat het gebouw geen schoorstenen had, maar uitsluitend de zon als warmtebron gebruikte. Tot op vandaag zijn alle vensters van het hoofdgebouw op het zuiden gericht.

Een “hof van plaisantie”

In 1687 verwierf meester Jasper de Sigalle de Milan het eigendom in de Tessestraat, mogelijk als speeltuin voor zijn drie jonge kinderen. Toen hij het goed in 1694 verkocht aan Joannes Bouckstuyns, de surintendant van de Berg van Barmhartigheid te Mechelen, beschreef notaris Van den Bossche het als “sekeren hoff van plaisantie rontsomme in syne mueren ... met het somerhuys ...”. Als gegoed burger had deze eigenaar het zomerhuis op zijn beurt uitgebreid tot een “hof van plaisantie”. Mogelijk had zijn schoonvader, de bekende architect Lucas Faydherbe, de hand in deze verbouwing.

De apostelinnen breiden uit

Op het einde van de 17de eeuw probeerden de Antwerpse apostelinnen, een pas gestichte vergadering van geestelijke dochters die zich bekommerden om de opvoeding van verwaarloosde en arme jonge meisjes, voet aan de grond te krijgen in Mechelen. In 1703 konden ze met de steun van enkele weldoeners het voormalige hotel van der Gracht in de Onze-Lieve-Vrouwestraat kopen. Hun initiatief had zo'n succes dat de bestaande patriciërswooning al gauw te klein was en ze zich verplicht zagen om nieuwe gebouwen op te trekken en belendende percelen aan te kopen.

Rond 1728 kochten ze ook het “hof van plaisantie” in de Tessestraat. Tussen het zomerhuis en de gebouwen van de congregatie lieten ze een nieuwbouw optrekken die beide volumes met elkaar verbond. Het complex werd zo groot dat er via het resterende deel van het Hellestraatje een rechtstreekse toegang tot de nieuwe vleugel kwam. In de tweede helft van 18de eeuw droogden de inkomsten van de apostelinnen op en stagneerde hun uitbreidingsdrang.

Een impressie van het apostelinnenklooster vanuit de Onze-Lieve-Vrouwestraat in 1790 door Jan-Baptist De Noter (1786-1855) met Het Somerhuys en het aanpalende verbindingsgebouw.

Los van het klooster

De bezetting door de antiklerikale Franse revolutionairen in 1796 leidde ook tot de opheffing van de apostelinnen en de verbeurdverklaring van hun bezittingen. Het vroegere klooster in de Onze-Lieve-Vrouwestraat werd in 1799 openbaar verkocht aan Pierre Esperen, een handelaar in snuif en vastgoedspeculant. Tijdens de volgende decennia kwam het complex in handen van enkele investeerders die hoofdzakelijk in onverdeeldheid optraden.

Rond 1800 werd de vleugel in de Tessestraat van het hoofdgebouw afgesplitst en opgedeeld in twee wooneenheden. Het 18de-eeuwse gebouw dat de apostelinnen hadden laten optrekken, werd verbouwd tot een voornamelijk burgerwoning met een fraaie voorgevel, een prachtige trap en een nieuw volume aan de zuidzijde. Het “hof van plaisantie”, dat niet langer via de Onze-Lieve-Vrouwestraat toegankelijk was, werd verhuurd aan gezinnen uit de middenklasse.

De orgelbouwers Cappuyns

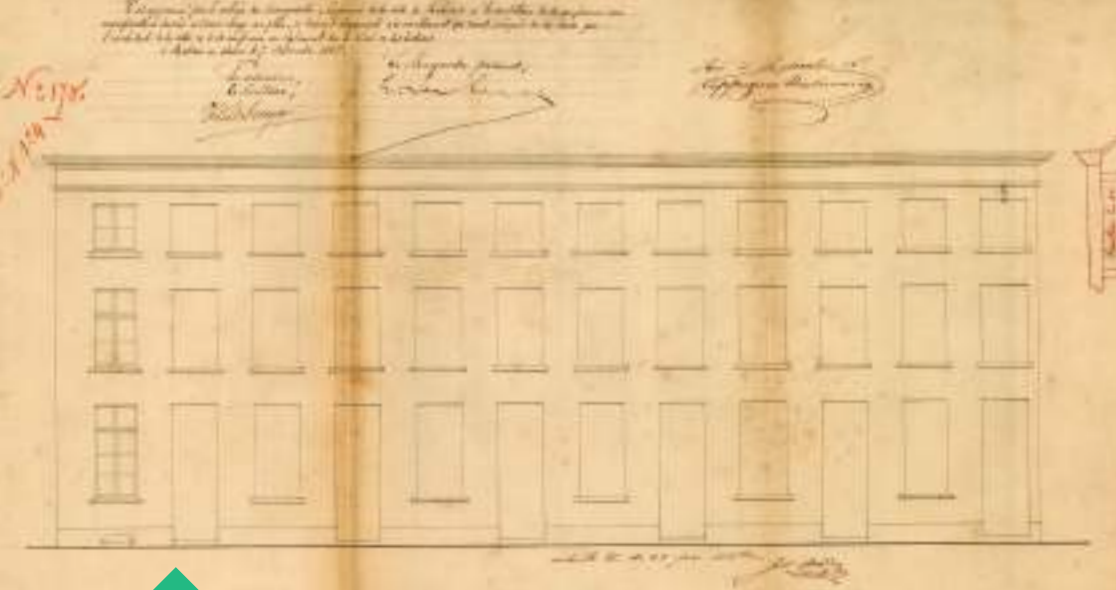
Henri Bartholomé André, een Luikse rentenier die zich door speculatie verrijkt had, verkocht beide huizen in 1826 aan Jozef Cappuyns en Joanna Van Hamme, die er al enkele jaren huurden. De koper was een onderwijzer uit Hekelgem die zich in 1817 met zijn gezin in Mechelen had gevestigd en er al snel bekendheid verwierf als organist. Muziek was wellicht zijn passie, want tussen 1830 en 1840 liet hij zich als zelfstandig orgelbouwer registreren.

Toen Jozef Cappuyns op 22 mei 1853 overleed, moest het eigendom in de Tessestraat openbaar verkocht worden omwille van de vijf minderjarige wezen van zijn vroeg gestorven dochter Constance. Zijn zoon Florent wilde het atelier van zijn vader voortzetten en kocht de beide woonhuizen en de tuin.

Werkmanswoningen en een woonkazerne

In 1865 vroeg Florent Cappuyns aan de stad de toelating om zijn tuin te verkavelen en in de Tessestraat zes werkmanswoningen te bouwen. De vergunning werd verleend, maar terzelfder tijd besloot de stad om de straat te versmallen en te nivelleren. Het goedgekeurde bouwplan was hier echter niet op voorzien zodat men voor de deuren trapjes moest metsen om de huizen toegankelijk te houden. Toen de werken beëindigd waren, liet Florent naast zijn eigen woning een grote poort inbrengen voor het vervoer van het materiaal en op de binnenplaats liet hij een kantoorje bouwen voor de administratie.

Hij overleed in 1871, amper 45 jaar oud, en liet een echtgenote en vijf kleine kinderen achter. Gelukkig was zijn weduwe een onderwijzeres die zelfstandig voor haar kroost kon zorgen. Naarmate de kinderen één voor één het ouderlijke huis ontgroeiden, verhuurde ze de vrijgekomen kamers. De opbrengst werd gemaximaliseerd door grote kamers op een goedkope manier op te delen, zodat het enorme pand op het einde van de 19de eeuw een echte woonkazerne was geworden.

In 1865 kreeg Florent Cappuyns de toelating om in de tuin langs de Tessestraat zes werkmanswoningen te bouwen.

Slaapcomfort Devis

In 1908 openden Regina De Leus en Antoon Devis in het toenmalige Onze-Lieve-Vrouwestraat 108 een winkel voor slaapcomfort. De zaak was gespecialiseerd in de verkoop van het 'lit anglais': een in Groot-Brittannië snel populair geworden bed met een metalen frame. Kort daarop besloten ze zelf de bijbehorende matrassen te maken. In 1911 namen ze de achterliggende, uitgeleefde woonkazerne in de Tessestraat in gebruik als matrassenfabriek; de machines kregen een plek in de vroegere kamerwoningen. Naargelang van de wens en het budget van de klant konden de matrassen gevuld worden met verschillende materialen zoals kapokvlokken of schapenwol.

De matrassenfabriek draaide lange tijd op volle toeren, maar ondervond na de Tweede Wereldoorlog zware concurrentie van industrieel vervaardigde matrassen met synthetische vullingen. In de jaren 1960 stopte Devis met de eigen productie. Voortaan legde de familie zich toe op de verkoop van slaapbenodigdheden in de zaak aan de Onze-Lieve-Vrouwestraat; de matrassenfabriek werd een opslagplaats.

De etalage van handelszaak Devis -
De Leus in de Onze-Lieve-Vrouwestraat
in de eerste helft van de 20ste eeuw.

Het verleden ontrafeld

In 2008 verwierf de bvba VisBenDe de vroegere matrassenfabriek in de Tessestraat. Het eerste werk was het leeghalen van het decennialang volgepropte gebouw. De stap voor stap uitgeruimde vertrekken vormden ondertussen de ideale locatie voor verschillende kunsttentoonstellingen zoals “Ingebed”, waarvoor de textielafdeling van de Mechelse Academie dankbaar gebruik maakte van de nog aanwezige materialen.

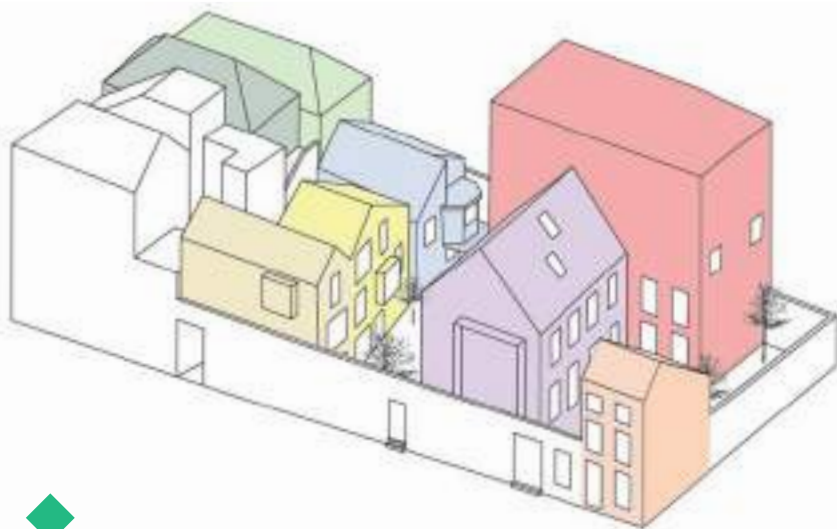
Tijdens het opruimwerk kwam geleidelijk ook de historische structuur van het Somerhuys en van de naastgelegen aanbouw van de apostelinnen aan het licht. Historicus Patrick De Greef hielp mee om de vele lagen (bouw)geschiedenis op de site bloot te leggen. Het historisch onderzoek leverde bovendien bijkomende inspiratie aan het Mechelse architectenbureau dmVA, dat van de bouwheer initieel de vraag kreeg om de herbestemming van de vroegere fabriek uit te tekenen. Het bureau zag echter extra mogelijkheden en ontwikkelde een vrijblijvend masterplan voor de hele site Devis.

Nadat in 2013 de restauratie van het Somerhuys tot een woning met tuin was aangevat, verwierf bouwpromotor B-APART in 2014 de panden van de intussen stopgezette slaapwinkel aan de Onze-Lieve-Vrouwestraat 106-108. Voor de ontwikkeling daarvan nam B-APART ook de architecten van dmVA in de arm, die zo de kans kregen om hun masterplan verder uit te werken.

Een nieuw binnenstedelijk gebied

Het masterplan van dmvA stelde een kruisbestuiving tussen oud en nieuw én de leefbaarheid in de binnenstad centraal. Het historisch onderzoek maakte duidelijk welke niet-waardevolle constructies konden verdwijnen om meer open ruimte te creëren en gaf ook de inspiratie om die open ruimte te structureren volgens het tracé van het vroegere Hellestraatje. Het tot een privéwoning gerestaureerde, historische Somerhuys staat centraal op de site. Om het gebouw zoveel mogelijk te respecteren kwam de noodzakelijke nieuwe trap in een hedendaagse zwartmetalen erker met grote glaspartijen tegen de zijgevel te liggen.

Het gastenverblijf in de tuin, ondergebracht in een van de 19de-eeuwse arbeiderswoningen, kreeg een gelijkaardige trap om de samenhang te benadrukken. Het aanpalende gebouw van de apostelinnen werd ingevuld met acht studio's voor studenten.

Op het vrijgemaakte binnengebied achter de gebouwen aan de Onze-Lieve-Vrouwestraat (groen) bevinden zich een woning met erker (blauw) en een nieuwbouw met buitentrappen (geel-beige). Aanpalend liggen Het Somerhuys (paars) en het gebouw van de apostelinnen (rood).

De twee 19de-eeuwse panden aan de Onze-Lieve-Vrouwestraat, waarvan een met een voorgevel uit de jaren 1950, kregen beneden een invulling als winkel. De woongelegenheden op de verdiepingen en dit van het nr. 104 worden ontsloten via buitentrappen op het vrijgemaakte binnengebied tussen de Onze-Lieve-Vrouwestraat en de historische volumes aan de Tessestraat.

Op dat binnengebied was er naast een gerestaureerde woning met een erker ook plaats voor twee nieuwbouwwoningen, opgevat als een bakstenen monoliet met tactiele, uitpuilende voegen. Het zijn de buitentrappen van deze nieuwbouw die dienen als katalysator voor het hele project: samen met de hernieuwde stegen en patio's maken ze een nieuwe circulatie op de site mogelijk.

Deze unieke combinatie van stedenbouw, restauratie, renovatie en nieuwbouw ontving in 2018 terecht de Bis architectuurprijs voor herbestemming.

Tekst: lic. hist. Patrick De Greef

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten

Het masterplan van dmVA Architecten creëerde een nieuw stedelijk binnengebied waarin stedenbouw, restauratie, renovatie en nieuwbouw elkaar naar een hoger niveau tillen.

© Bart Gosselin

13

HET ZEGEL

De centrale rol van Mechelen tussen 1835 en 1860 in de ontwikkeling van het Belgische spoorwegnetwerk - het eerste op het Europese vasteland - wekte de stad definitief uit de slaperigheid van het ancien régime. Allerlei ontwikkelingen volgden elkaar in een snel tempo op. De bouw van de centrale spoorwegwerkplaatsen (het Arsenaal) en aanverwante private toeleveringsbedrijven achter het nieuwe station bijvoorbeeld, bracht een ware industriële ontwikkeling op gang. Ook Florentin de Brouwer de Hogendorp en Alexander Allard de la Court, twee kapitaalkrachtige Brusselse investeerders met een sterk geloof in de toekomst van de gemechaniseerde grootindustrie, zagen mogelijkheden in Mechelen.

Durfkapitaal voor een zeep- en kaarsenfabriek

In 1838 stichtten deze ondernemers samen met een Luikse compagnon een vennootschap voor het onttrekken van oleïne en stearine uit palm- en kokosolie, om daarmee zowel harde als zachte zeep en kaarsen te produceren. Daartoe hadden ze kort voordien al een imposante fabriek laten bouwen in Mechelen. In tegenstelling tot de meeste andere ondernemers hadden ze zich gevestigd aan de voorzijde van het station, in de nabijheid van de binnenstad en de Leuvensevaart.

Omdat de stichtingsakte van hun firma ook alle in de vennootschap ingebrachte goederen vermeldt, geeft deze een vrij gedetailleerd beeld van de fabriek en haar inrichting. In combinatie met de kadastrale mutatieschets die de bouw van het complex registreerde, zien we dat toen de kern van het huidige Zegel gebouwd werd.

Dit detail uit een panorama van het eerste station van Mechelen toont de imposante fabriek in 1840, kort na de bouw.

Op het toen 5425 m² grote terrein hadden de initiatiefnemers een hoofdvleugel laten bouwen van 64 bij 15m. Die omvatte een kelder, een gelijkvloers en drie verdiepingen met in totaal 250 ramen en deuren, de daklichten niet meegerekend. De fabriek was opgetrokken uit baksteen en blauwe hardsteen, met overal gewelven op gietijzeren kolommen en een metalen dak met grote leien, waardoor het volgens het document volstrekt onbrandbaar was. Boven de traphal tegen de achtergevel bevond zich bovendien nog een ijzeren citerne, waarin vermoedelijk bluswater werd opgeslagen. Aansluitend op die traphal, en dus enigszins verwijderd van de hoofdvleugel, lag het gebouw voor de stoommachines en de ketels.

Het complex omvatte nog twee woonpaviljoenen met een kelder en een verdieping, en verschillende bijgebouwen, onder meer bedoeld voor opslag. Tot slot vermeldt het document in 16 punten heel specifiek een groot aantal machines, apparaten en hulptuigen. Die waren volgens de stichters grotendeels onbekend in België. Zij hadden ze zelf ingevoerd, mogelijk uit Leeds, waar ze goede contacten hadden.

Deze nog bestaande gebouwen kregen een sobere, functionele architectuur in neoclassicistische stijl, die dankzij de omvang van het complex toch monumentaal aandoet.

Deze kadastrale mutatieschets registreerde de bouw van de fabriek, die rond 1836-1837 tot stand kwam.

Toch geen productie

In tegenstelling tot de zeer succesvolle mechanische vlasspinnerij die de beide compagnons ook in 1838 oprichtten op het vroegere kloosterterrein van de Mechelse augustijnen, heeft de fabriek aan de Leuvensevaart vermoedelijk nooit gewerkt.

Ook een tweede project om in het gebouw een machinewerkplaats onder te brengen, werd nooit gerealiseerd.

In 1843 kocht het Bestuur van de Spoorwegen het complex om het in te richten als centraal magazijn. Drie jaar later verwierven de spoorwegen ook de naastgelegen percelen tot aan de Stationsstraat. Daarop lieten ze in de volgende jaren twee evenwijdig geplaatste, langwerpige gebouwen optrekken, parallel aan de Leuvensevaart. Een dienstspoor verbond deze gebouwen met het station en de achterliggende werkplaatsen.

In de jaren 1850-1860 bouwde het Bestuur van de Spoorwegen twee lage vleugels parallel met de Leuvensevaart.

Algemene werkplaats van het Zegel

In 1868 ging het complex over in handen van de Posterijen. Die installeerden een drukkerij voor postzegels en treinbiljetten in het hoofdgebouw, dat zo de naam Het Zegel kreeg. 125 jaar lang rolden hier de drukpersen. Ondanks regelmatige uitbreidingen en modernisering bleef de structuur van het complex uit circa 1836-1837 al die tijd vrijwel ongewijzigd.

De meest ingrijpende verandering vond plaats rond 1913. Toen werden onder meer de doorgangen links en rechts van het hoofdgebouw ter hoogte van de tweede bouwlaag overdekt en met de aanpalende vleugels verbonden. Voorts werd het omvangrijke binnenplein grotendeels volgebouwd en werd de rechtse vleugel verlengd in de richting van de Stationsstraat.

Personeelsleden van De Post aan het werk in Het Zegel.

© Instituut voor Financiële Archeologie

Deze foto uit 1976 toont hoe de RTT stapsgewijs het voorterrein van Het Zegel volbouwde.

Goed omringd

De opgang van Mechelen tijdens de tweede helft van de 19de eeuw ging onder andere gepaard met een stevige bevolkingstoename. De stad deinde uit: aansluitend op de binnenstad groeiden grote, lobvormige woongebieden. Op enkele decennia tijd raakte Het Zegel volledig ingesloten, voornamelijk door woningen. Die kwamen er onder meer aan de achterzijde, langs drie parallelle straten, genoemd naar evenveel Mechelse kunstenaars met Willem als voornaam: Geets, Herreyns en Rosier. Het terrein tussen Het Zegel en de Stationsstraat kende echter een andere ontwikkeling. Het grote succes van de telegrafie en de telefonie, waarop de Belgische staat in 1896 een monopolie verwierf, leidde in 1930 tot de oprichting van een meer autonoom overheidsbedrijf: de Regie voor Telegraaf en Telefoon (RTT). Elf jaar later werd het grootste gedeelte van het voorterrein van Het Zegel toebedeeld aan de RTT, die het in de decennia nadien stapsgewijs volbouwde.

Het einde van een tijdperk

In 1993 nam De Post een nieuwe drukkerij in gebruik in de industriezone Mechelen-Zuid en kwam Het Zegel leeg te staan. Ongeveer tien jaar later verkocht Belgacom, de opvolger van de RTT, de meeste van haar gebouwen op de site. Die werden nadien door projectontwikkelaar ViRiX gerenoveerd tot kantoren en woongelegenheden. Een herbestemming van Het Zegel, sinds 1996 beschermd als monument, bleef echter uit. Verschillende voorstellen voor een nieuwe invulling raakten uiteindelijk niet voorbij de tekentafel. Daarin speelde de vervuiling van de ondergrond een rol, door het decennialange insijpelen van drukinkten en oplosmiddelen.

Een nieuwe toekomst

In 2022 vond Het Zegel nieuwe eigenaars, die meteen aan de slag gingen om de site te herbestemmen tot kantoren. Nog tijdens de zomer van dat jaar werd het gebouw opgeschoond, zodat het op een veilige manier bezocht kon worden tijdens de Open Monumentendag van 2022. Het jaar daarop gingen de werken van start.

In eerste instantie werden de imposante baksteengevels gerestaureerd, net als de metalen en houten dakconstructies, die een isolatie en een bekleding met nieuwe rode pannen kregen. Naast de historische circulatiezone tegen de achtergevel van het hoofdgebouw verrees een nieuwe trap- en liftconstructie. Bijkomend bodemonderzoek in samenwerking met OVAM maakte duidelijk op welke manier de historische vervuiling het best aangepakt kon worden, wat resulteerde in enkele plaatselijke ontgravingen.

Momenteel wordt de laatste hand gelegd aan het interieur. In de kelder is er plek voor een goed toegeruste fitness, die ook bereikbaar zal zijn via de aanleg van het binnengebied. Centraal op het gelijkvloers wordt de gemeenschappelijke ontvangstzone voorzien, waarop de nieuwe circulatiezone aansluit. De overige ruimten worden ingericht tot kantoren, waarbij het industriële karakter met onder meer bakstenen wanden en gewelven en metalen zuilen en spanten gevrijwaard blijft.

Deze aanpak geeft het gebouw visuele eenheid, maar laat tegelijk de eigenheid van elke zone spreken. De kantoorruimten worden op technisch vlak - zoals isolatie, koeling en verwarming - volledig in orde gebracht, zodat de toekomstige huurders zelf kunnen kiezen hoe ze de ruimte willen gebruiken en inrichten.

Inhoud: Frans Geys en Marieke Jaenen

Redactie: Maarten Van den Mooter, afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen

Het Hooghuys, Drabstraat 10

- Du Bin, Mark, Mechelen: Lorettenklooster, ongepubliceerde verhandeling i.h.k.v. de postgraduaatopleiding Monumenten- en Landschapszorg, Antwerpen, 2002.

Predikherenkerk, Goswin de Stassartstraat 88

- Denys, Elsbeth, Rasson, Fabian en Jaenen, Marieke, Bouwhistorisch en materiaal-technisch onderzoek van het Predikherenklooster te Mechelen, (onuitgegeven studie), Antwerpen, 2011.
- De Peu, Piet, Het oud-dominicanenklooster te Mechelen, Gent, 1986.
- Fexer, Charlotte en Vermaelen, Begga, Bouwhistorisch en materiaal-technisch onderzoek van het predikherenklooster te Mechelen: 2e fase, (onuitgegeven studie), Borgerhout, 2012-2013.
- Stuhlmacher, Mechthild, dossier ontwerp en aanvraag voor de meerjarige subsidiëringsovereenkomst, Rotterdam, 2013.

Sint-Jozef, De Duivels en Het Paradijs, Haverwerf 20-22

- Bral Guido Jan m.m.v. Denekens, E. en Peters, Sander, Sint-Jozef, De Duivels en Het Paradijs. De restauratie van drie huizen aan de Haverwerf te Mechelen, in : M&L, 13/5, september-oktober 1994, p. 31-51.
- Willemen Real Estate, Haverwerf 20-22. Rijke geschiedenis aan de Dijle, publicatie in eigen beheer, 2018.

Brusselpoort, Hoogstraat 83

- Lettany, Hendrik, De Brusselpoort in Mechelen, Paper i.h.k.v. de opleiding Kunstwetenschappen en Archeologie aan de Vrije Universiteit Brussel, VUB, Brussel, 2011.

Hof van Schoofs, Korenmarkt 8

- Jaenen, Marieke, Hof van Schoofs, CHE-rapport, Antwerpen, 2024.

Kasteelpark De Borght, Lakenmakerstraat 4

- Hoof, Elise, Kasteel De Borght, Lakenmakersstraat 8, Mechelen. Bouwhistorische studie, ongepubliceerd practicum 1 MLZ i.h.k.v. het Postgraduaat Monumenten- en Landschapszorg aan de Hogere Opleidingen voor Stedenbouw, Monumentenzorg, Technologie en Economie van het Gemeenschapsonderwijs, Antwerpen, 1997-1998.
- Erauw, Evelyn, The Borght castle in Mechelen. An extended historical and technical analysis, unpublished masterthesis Architectural Engineering Vrije Universiteit Brussel, 2018-2019.

Klooster Onze-Lieve-Vrouw van de Ham /

Leercentrum Thomas More Kruidtuin, Lange Ridderstraat 42

- Vandevoort, Magda (red.), O.-L.-Vrouw van de Ham-instituut, 1885-1985, s.l., 1985.

Bleekweide met beeldentuin Jean-Paul Laenen, Schrijnstraat 25

- Peers, Sarah, Stefanakis, Stylianos, Paladini, Alice en Rai, Samvida, The house and ateliers of Jean Paul Laenen, Mechelen, ongepubliceerd onderzoeksrapport Integrated Project Work, i.h.k.v. de opleiding aan het Raymond Lemaire International Centre for Conservation (RLICC) van de KU Leuven, 2017-2018.

De Diamant - Architecten Beeck & Hermans,

Sint-Katelijnestraat 46

- Architectenbureau K. Beeck, Restauratie van De Diamant: bouwhistorische nota, bestemmingsnota en inventaris, diagnose en verantwoordingsnota, Mechelen, 2010.

Het Somerhuys, Tessestraat 5-7

- De Greef, Patrick, Van speelhuis tot matrassenfabriek. De beknopte historiek van een huis in de Tessestraat te Mechelen, ongepubliceerd onderzoeksrapport, 2011.

Het Zegel, Vaartdijk 88-90

- Geys, Frans, Het Zegel, Vaartdijk, in: brochure Open Monumentendag Mechelen 1994, Monumenten van vervoer(ing), Mechelen, 1994, p. 28-29.
- Jaenen, Marieke, Inventaris Het Zegel, Stationsstraat 53 (Mechelen), Brussel, 2009.

A series of horizontal dotted lines for writing, consisting of 25 lines spaced evenly down the page.

NOTITIES

A series of horizontal dotted lines for writing notes.

Teksten

Femke Bolsens	Robin Debo	Patrick De Greef
Eveline De haes	Evelyn Erauw	Elfi Hermans
Elise Hooft	Jeannine Jonckers	Sarah Peers
Maarten Van den Mooter	Vicky Vermoezen	

Dank aan

- In de eerste plaats aan alle eigenaars die met zoveel enthousiasme hun eigendom openstellen
- De vele vrijwilligers en personeelsleden van de Stad Mechelen die zich inzetten voor de bewaking van de opengestelde gebouwen
- Alle muzikanten van het Conservatorium die voor sfeervolle muziek zorgen in de opengestelde panden
- DE MAAN
- De Mechelse Kolveniersgilde
- De Ware Vrienden van het Archief
- Faculteit van het Mechels Dialect
- Het Predikheren
- Koen Vermeulen & Jan Weynants
- Koninklijke Gidsenbond Mechelen
- RADAR
- Stadsarchief Mechelen
- Torens aan de Dijle
- Visit Mechelen

Redactie

Maarten Van den Mooter

Eindredactie

Marijke Hoflack

Beeldmateriaal

Het fotomateriaal is afkomstig van het Stadsarchief Mechelen - www.regionalebeeldbank.be of van de afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen, tenzij anders vermeld.

Vormgeving en drukwerk

Joke Doms en Mechelse Drukkerijen

Cover

Predikherenkerk

Deze brochure is een publicatie van de afdeling Projecten & Monumenten stad Mechelen. Uit deze uitgave mag niets overgenomen worden zonder voorafgaande schriftelijke toestemming.

V.U.: Patrick Zeeuws, directeur Facilitaire Ondersteuning, Grote Markt 21, 2800 Mechelen
Wettelijk depot: D/2024/0797/9

OPEN
MONUMENTEN
DAG

En route!

08.09.24

Open
Monu
menten
dag

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

MECHELEN

[openmonumentendag.be/
mechelen](https://openmonumentendag.be/mechelen)